

साधनाथी सिद्धि भरी

प. पू. ग. आचार्यद्वय श्री जयधोष यू. म. सा.

શ્રુતભક્તિનો લાભ લીધો છે.

સ્વ. પ.પૂ. સુવિદ્યાલયગણાધિપતિ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજયભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજાની

ગુરુમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે તપસ્વીરત્ન

પ.પૂ. પંચાસપ્રવર

શ્રી જયસોમવિજયજી મહારાજાની

૩૬ ઉપવાસની ભીષ્મ તપશ્ચર્યાની અનુમોદનાર્થે

શા. મોહનલાલ મંગલજી (ગોળાવાળા)

પરિવાર મુંબઈ તથા

સ્વ. કેશરબેન રતનચંદ કોઠરી ભગુરવાળા

હ. લલિતભાઈ

મુંબઈવાળાએ પુસ્તક પ્રકાશનમાં

સુંદર સહયોગ આપ્યો છે.

॥ श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथाय नमः ॥
॥ श्री प्रेम-भुवनभानु सूरिभ्यां नमः ॥

साधनाथी सिद्धि भारती

--: लेखक :-

प. पू. स्यादादवाणी मर्मज्ञ
आ. श्री विजयभुवनभानु सू. म.
ना पट्टप्रभावक प. पू. गच्छाधिपति
आ. श्री विजयजयधोष सू. म.

--: संपादक :-

भुनि सत्यकांत विजय

--: प्रकाशक :-

दिव्यदर्शन ट्रस्ट
३८, कलिकुंड सोसायटी,
मङ्गलीपुर यार रस्ता,
धोणका - ३८७८१०.

★ મહાશન ★
વિ. સં. ૨૦૫૩

★ નકલ ★
૧૦૦૦

★ કિંમત ★
૨૫-૦૦

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

- દિવ્યદર્શન કાર્યાલય ■ અરવિંદભાઈ જે. શાહ
૩૯, કલિકુંડ સોસા., ૮૯, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
મફલીપુર ચાર રસ્તા, રજે માળે,
ધોળકા - ૩૮૭૮૧૦. મુંબઈ-૧.

- રસિકલાલ રતિલાલ
એલ. કે. ટ્રસ્ટ બિલ્ડીંગ
પાંચ કૂવા,
અમદાવાદ-૨.

પ્રસ્તાવના.....

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ

શ્રી પ્રેમ-ભુવનભાનુ-જયઘોષ-ધર્મજિત-જયશેખરસૂરીભ્યો નમઃ

ચિકિત્સક, ઔષધ, દર્દી અને પરિચારક ચિકિત્સાના આ ચાર મહત્વના પાયા છે. એમાંનો પ્રથમ પાયો ચિકિત્સક જેટલો કુશળ હોય એટલી ચિકિત્સા વધુ સરળ ને સફળ બને છે. એક કુશળ ડૉક્ટર દર્દીનું બાહ્ય વર્ણન પહેલાં જાણે છે.. પછી શરીરની ઉપરના ચિહ્નો તપાસે છે.. પછી શરીરમાં થોડી ઊંડી તપાસ કરવા પલ્સ-પ્રેસર વગેરે નોંધે છે. ને છતાં નિદાન ન થાય તો શરીરની એકદમ ઊંડાઈએ પહોંચવા માટે.... બ્લડ ટેસ્ટ, યુરિનટેસ્ટ... વગેરે કંઈક પરીક્ષણો કરે છે... ઠેક ઊંડાણમાં ક્યા તત્વોની ખામી છે... એ પકડી પાડી... પછી ચિકિત્સા સ્વરૂપ સાધનાનું એવું માર્ગદર્શન આપે છે જે ઠેક સંપૂર્ણ આરોગ્ય સ્વરૂપ સિદ્ધિ ભણી દર્દીને દોરી જાય છે.

સંતમ રહેનાર વ્યક્તિના શારીરિક પરીક્ષણોમાં બધું નોર્મલ આવતું હોય તો એને મનોચિકિત્સક પાસે લઈ જવામાં આવે છે. ડિપ્રેશન, સપ્રેશન, મેનિક વગેરે માનસરોગનો ભોગ બનેલા, ટ્રાઈસાઈક્લિક ને ટ્રેન્ક્રિવલાઈઝર લઈ લઈને થાકી ગયેલા દર્દીને સાટકેટિસ્ટ Talk Therapy દરમ્યાન જાતજાતના પ્રશ્નો પૂછે છે, ને દર્દી એના જે જવાબો આપે છે એના પરથી એ દર્દીના મનમાં ઠેક ઊંડાણ સુધી પહોંચવા મથે છે. દર્દીના સબ કૉન્શ્યસમાં શા રહસ્યો પડેલા છે એને Depth striking introgation રહસ્યભેદી પ્રશ્નો દ્વારા જાણી લઈ પછી એવું મનોવૈજ્ઞાનિક માર્ગદર્શન આપે છે કે જે દર્દીને શાંત-પ્રશાંત મનની સિદ્ધિ ભણી ખેંચી જાય છે.

શરીર બિલ્કુલ સ્વસ્થ છે... મન પણ કોઈ બિમારીનો ભોગ બન્યું નથી.. આવી વ્યક્તિઓને પણ જીવનમાં ડગલે ને પગલે કંઈક ને કંઈક સમસ્યાઓ સર્જાયા કરતી હોય છે. ડૉક્ટર કે સાટકેટિસ્ટ પાસે આ સમસ્યાઓનો કોઈ ઉકેલ હોતો નથી... આ સમસ્યાઓનો ઉકેલ તો હોય છે આત્મચિકિત્સકો પાસે... શ્રીતીર્થકરદેવોએ અને ગણધરભગવંતોએ એના ઉપાયો દર્શાવનાર ચરકસંહિતા રચી છે જેના આધારે આત્મચિકિત્સકો (ગીતાર્થ ગુરુ ભગવંતો) આત્મદર્દોની ચિકિત્સા કરે છે. આત્મામાં ઊડે ઊડે કેવી કેવી વૃત્તિઓ, વલણો ને સંસ્કારો પડેલા છે, એ માટે દર્દોના વિવિધ આચાર, ઉચ્ચાર ને વિચાર તપાસવામાં આવે છે. એના પરથી અંદરના સંસ્કારોની જાણકારી મળવા પર ગીતાર્થ ગુરુભગવંતને, શ્રી સર્વજ્ઞ વચનોના કરેલા અધ્યયન, મનન, પરિશીલન અનુપ્રેક્ષા વગેરેના પ્રભાવે આવા આવા સંસ્કારો પૂર્વની કેવી કેવી વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિનું સર્જન છે તે સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. ને પછી તેઓ, દર્દોને, ફરીથી પૂર્વની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ થઈ ન જાય એનું અપથ્યત્યાગ તરીકે (હેય તરીકે)ને પ્રતિપક્ષભૂત વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિનું પથ્યસેવન તરીકે (ઉપાદેયના આચરણ તરીકે) માર્ગદર્શન આપે છે. નિષિદ્ધનો ત્યાગ ને વિહિતનું આચરણ... આ જ સાધના છે.

દર્દોની યોગ્ય ટ્રીટમેન્ટ કરવાથી ડૉક્ટર પણ નિરોગી બની જાય એવો કાયદો નથી. માનસિકરોગીની ઉચિત સારવાર કરવાથી મનોચિકિત્સક પણ માનસિકરોગોથી મુક્ત થઈ જાય એવો નિયમ નથી... પણ,

આત્મચિકિત્સક માટે તો નિયમ છે જ કે જો એ આત્મદર્દો અંગે ઉચિત સલાહ આપે તો પોતાના આત્મદર્દો પણ દૂર થતા જાય ને જો એ ખોટી સલાહ આપે તો પોતાના આત્મદર્દો પણ વધતા જાય. એટલે ડૉક્ટર કે માનસચિકિત્સક સ્વાર્થવશાત ઉંધું માર્ગદર્શન આપી દે એવું હજુ કદાચ બની જાય જે દીર્ઘને સિદ્ધિથી સો ગાઉ છેટો કરી દે... પણ ગીતાર્થ

ગુરુભગવંતો તો સાચા માર્ગદર્શનમાં જ પોતાનો પણ સ્વાર્થ રહ્યો હોવાથી એમાં વૈપરીત્ય સંભવતું નથી... ને તેથી એ માર્ગદર્શન અવશ્ય સિદ્ધિ સુધી પહોંચાડનારું બને જ છે.

સાધકને સાધનાથી સિદ્ધિ ભણી દોરી જનાર માર્ગદર્શન કરાવવા આવા જ એક આત્મચિકિત્સક, આપણી સમક્ષ પ્રસ્તુત પુસ્તકના માધ્યમથી ઉપસ્થિત થયા છે જેમને સાધકો ગીતાર્થમૂર્ધન્ય, સિદ્ધાન્તદિવાકર ગચ્છાધિપતિ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય જયઘોષ સૂ. મ. સા. ના નામે ઓળખે છે.

સાંગોપાંગ અધ્યયન, પુનઃ પુનઃ પરિશીલન, ઊંડાણભરી અનુપ્રેક્ષા, વિશિષ્ટ આત્મપરિણતિ અને અમોઘ ગુરુકૃપાએ એમના મુખમાં જાણે કે સરસ્વતીનો વાસ કરાવ્યો છે. એટલે એમના મુખમાંથી નીકળેલા હિતવચનોને અપૂર્વ ! અપૂર્વ ! અપૂર્વ!... એવા આશ્ચર્યને અહોભાવ ભર્યા ઉદ્ગાર સાથે સાધકો ઝીલતા જાય છે ને સિદ્ધિ સુધીના સાધના પથનું સ્પષ્ટ દર્શન થતાં અભૂતપૂર્વ હર્ષની ઊર્મિઓને અનુભવે છે.

તેઓશ્રીનું સાહિત્ય ભાષાના કોઈપણ પ્રકારના આડંબર કે લાલિત્ય વિનાનું, To the point ઊંડું તત્ત્વ પીરસી દેનારું હોવા છતાં, સાધકોની જે ચાહના મેળવી શક્યું છે, એ જ આ વાતની સ્પષ્ટ પ્રતીતિ છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં પણ આપણને સાધનાપથની કંઈક ઝાંખી કરવા મળે છે. જેવી કે-

- કાયાથી કરેલી ક્રિયા નકામી નથી, પરંતુ તેમાં મનને પરોવતાં, ઘડાતા મનનો સ્વભાવ તૈયાર થાય ત્યારે તે ધર્મ બને છે.

- ખાતી વખતે, 'મારાથી તપ થતો નથી' એવા સંવેદનપૂર્વક ખાય તો તપની રુચિ પ્રગટે, તપના અંતરાય તૂટે... પોતાની નબળાઈ ખટકે એટલે આસક્તિ ઓછી થાય.

- ઉપવાસના મોટા તપ કરનારને લબ્ધિની પ્રાપ્તિ પારણામાં ઉણોદરી કરે તો જ પ્રાપ્ત થાય.

પૂજ્યશ્રીની સૂક્ષ્મેશિકા પણ અહોભાવ જન્માવે છે.

એક સ્થળે તેઓશ્રીએ સંસાર અને ધર્મનો તફાવત દર્શાતા કહ્યું છે કે- સંસાર શરીરને સંભાળવાનું-પંપાળવાનું કહે છે. ધર્મ શરીરને આરાધનામાં વ્યાઘાત ન થાય એ માટે સાચવવાનું કહે છે, પણ પંપાળવાનું નહીં.

વળી અન્યત્ર તેઓશ્રીએ લોકમાં પ્રચલિત માન્યતા અને વાસ્તવિકતાના સૂક્ષ્મ પણ ઠોસ ભેદને વ્યક્ત કર્યો છે. લોકો એમ માને છે કે સાધુઓ ધનોપાર્જનની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થાય છે... પૂજ્યશ્રી કહે છે- ધનોપાર્જનની (અને રક્ષણની) જવાબદારીથી નહીં પણ સંકલેશથી મુક્ત થાય છે. લોકો એમ માને છે કે સાધુઓને મકાન-ખાનપાન વગેરેની ચિન્તાથી મુક્ત થવાનો લાભ થાય છે, પૂજ્યશ્રી કરે છે કે વાસ્તવમાં અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા માં સમભાવની-સહનશીલતાની કેળવણીનો લાભ થાય છે.

સાધકોને આહ્વાદ ઉપજાવે એવું પૂજ્યશ્રીનું સાહિત્ય છે. એનું પ્રકાશન અનેક આત્મસાધકોને સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન પૂર્વક આરાધનામાં આગળ વધારશે એ નિઃશંક છે.

આ સાહિત્યનું એક એક પ્રકરણ, એક એક વાક્ય, ને એક એક શબ્દ... આ બધું જ અભ્રક છે. એને જેટલી વાંચન, મનન ને પુનઃ પુનઃ વાગોળવા સ્વરૂપ પુટ વધુ આપવામાં આવે એટલા વધુ ઔષધીયગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે... સહુ કોઈ અધિકાધિક આ ગુણોનો લાભ મેળવનારા બનો એવી મંગળકામના...

✍ મુનિ અભયશેખરવિજય ગણી.

: આભાર :

- સુંદર પ્રસ્તાવના લખી આપવા બદલ પ. પૂ. મુનિવર્યશ્રી અભયશેખર વિ. ગણિવર્ય મ. નો....
- પુસ્તકના પ્રકાશનમાં સાથ દેનાર મુનિરાજશ્રી સંયમબોધિ વિ. મ. નો.....
- પ્રેસકોપી તૈયાર કરી આપનાર મુનિરાજશ્રી ઉદયદર્શન વિ. મ. નો....

સંપાદક...

સાહિત્ય નજરાણું

★ ભાવનાનું ઉદ્યાન (બીજી આવૃત્તિ)	૧૩-૦૦
★ ચાલો શાંતિ કે ઉપવનમં (હીંદી)	૧૦-૦૦
★ ચિત્ત સૌંદર્ય (બીજી આવૃત્તિ)	૮-૦૦
★ દર્શન સુધા	૨૮-૦૦
★ પંચસૂત્ર સ્વાધ્યાય	૧૦-૦૦
★ કર્મકલંકને દૂર નિવારો	૧૧-૦૦
★ ચિંતન ચંદરવો (અપ્રાપ્ત)	૧૨-૦૦
★ વહે મીઠી વાણી (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૧૨-૦૦
★ હીરો એક પાસા અનેક	૩૦-૦૦
★ ગુરુવંદન-પચ્ચક્ષાણના રહસ્યો	૧૦-૦૦
★ એક ઉડ્યન મુક્તિ ભણી	૧૨-૦૦
★ શ્રાવક જન તો તેને કહીએ	૧૨-૦૦
★ પાને પાને સંવત	૨૦-૦૦
★ અમૃતવાણી લો પીછાણી	૧૮-૦૦
★ સાધનાથી સિદ્ધિ ભણી	૨૫-૦૦

ਪ੍ਰਿਥਵੀ
ਭੂਮਿ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼

: મનશુદ્ધિના ઉપાયો :

અનંતકાળમાં આપણને અનંતીવાર શાસન મળ્યું.
શાસન મળવા છતાં આપણે એને મનથી આરાધ્યું
કે કાયાથી?

કાયાથી ધર્મ સંયોગો પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આરાધી શકાય,
જ્યારે મનથી આરાધવા માટે કોઈપણ સમયે કોઈની પણ
રોકટોક નડતી નથી.

કાયાથી પાળે તેને સંવર કહેવાય કે મનથી પાળે તે
સંવર કહેવાય ?

કાયાથી ધર્મ પાળીએ તેનું ફળ પુણ્ય છે. મનથી
પાળતા મન ઘડાય ત્યારે તે ધર્મ બને.

કોઈપણ ક્રિયા (ધર્મ) કાયાથી પાળે તો કાર્યસિદ્ધિ
થતી નથી. કાયાથી કરેલી ક્રિયા નકામી નથી, પરંતુ તેમાં
મનને પરોવતાં, ઘડાતા મનનો સ્વભાવ તૈયાર થાય, ત્યારે
તે ધર્મ બને છે.

સાધુને સ્નાન કરવાના સ્વપ્ન આવે છે ? ના, સાધુને
સ્નાન કરવાનો વિચાર પણ નથી, ગમતું નથી, તેથી સ્વપ્ન
આવતું નથી.

મન ઘડાય તો જ ધર્મ થાય.

મન પ્રવૃત્તિ હોય ત્યારે ઘડાય કે પ્રવૃત્તિ ન હોય
ત્યારે પણ ઘડાય ? પ્રવૃત્તિ હોય ત્યારે તો મન ઘડાય જ
છે, પણ જ્યારે પ્રવૃત્તિ ન હોય ત્યારે મારે વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ
ન કરવી એવું જે માને, જેના મનમાં પ્રશિધાન હોય, ત્યારે
મન પ્રવૃત્તિ વિના પણ ઘડાય છે. ઉપવાસવાળા અને

ખાનારા-બંનેમાં-ખાવાની પ્રવૃત્તિવાળાને ખાવાના સમય
સિવાય બાકીના-૨૨ કલાક સરખા છે; પણ મનથી
ઉપવાસવાળાને ધર્મ છે, જ્યારે ખાનારને તો ઘણાં સંકલ્પ-
વિકલ્પો છે. મન જે વાતનો નિર્ણય કરે તે પુણ્યકાર્ય હોય,
ધર્મ હોય અને પાપ પણ હોય.

પુણ્ય અને ધર્મમાં શું ફેર ?

તપ કરીએ તો વિદ્ય ટળે, સુખ મળે, સદ્ગતિ મળે
આદિ ભૌતિક સુખના મંદ ઉદ્દેશવાળો તપ પુણ્ય કહેવાય.
ધર્મનું કારણ બની શકે તેથી તે પૂરતો ધર્મ કહેવાય. જે તપ
આત્માની શુદ્ધિ માટે કરે, તપથી નિકાચિત કર્મ તૂટે છે, એમ
વિચારીને કરે, ત્યારે તે ધર્મ બને. તપ, ત્યાગ, વિનય આદિ
દરેક યોગ આત્મામાં રહેલા બધા કર્મ તોડવા સમર્થ છે.

એક એક યોગ આત્માની શુદ્ધિ માટે થાય તે જ
યોગ આત્માની શુદ્ધિ કરે.

મનને ધર્મમય બનાવવા આપણા પ્રત્યેક વિચારમાં
ધર્મ અધર્મનો વિભાગ પાડવો પડે.

ખાતી વખતે મારાથી તપ થતો નથી એવા
સંવેદનપૂર્વક ખાય તો તપની રૂચિ પ્રગટે, તપના અંતરાય
તૂટે. પોતાની નબળાઈ ખટકે એટલે આસક્તિ ઓછી થાય.

એક પાપ બધા પાપનું પોષક છે. ખાવાની લાલસા
થાય એટલે એની પાછળ જૂઠ, ચોરી, સંગ્રહ કરવાની ઈચ્છા
આદિ બધા પાપ આવે.

જેને દોષ ન ખટકે તે પાપ નિશ્ચિંત બનીને કરે.
પ્રતિક્ષણ મનનું શોધન ન હોવાથી પાપના ખટકા બંધ થઈ
ગયા. જ્યારે દરેક ક્રિયા આત્માની શુદ્ધિ, મનની શુદ્ધિ માટે
કરે તો જ તે ધર્મરૂપ બને.

બેઠા બેઠા પ્રતિક્રમણ કોઈપણ કારણ વિના કરે તો તે પુણ્યરૂપ બને, ધર્મ ન બને.

ધર્મમાં નિયંત્રણ છે. બાકી ગમે તે ક્રિયા, ગમે ત્યારે, ફાવે તેટલી કરવાની, નિયત નહિ, તે પુણ્ય આપે; પણ ધર્મ ન બને. બાહ્ય વ્યવહારમાં બીજાના નિયંત્રણ કામ લાગે, પણ મનના વ્યવહારમાં બીજાના નિયંત્રણ કામ ન લાગે.

શારીરિક શક્તિ અટકે ત્યારે અમૂક ક્રિયાઓ અટકે, પણ મનથી તો ન જ અટકે.

વર્ષોથી પૂજા કરનારને પેરેલીસીસના હુમલામાં પૂજા અટકી જાય, પણ તે જ આત્મા દોઢ કલાક મનથી પરમાત્મામાં ધ્યાન લગાડી એકાકાર બનવાનો પ્રયત્ન કરે તો ત્યારે તે ધર્મ બને.

એકલી ક્રિયા મોક્ષ સુધી નહીં પહોંચાડે; મનશુદ્ધિ કરો તો મોક્ષે જવાય.

મનથી કરેલી ક્રિયા ઉત્થાન કરાવે છે, તેથી સારી ક્રિયા પકડી રાખવાની.

જેનું મન પાપમાં હોય તેની પાપક્રિયા વધે, ધર્મમાં હોય તેનો ધર્મ વધે.

જુઠું વધારે કોણ બોલે ? મશ્કરી કરનાર વારંવાર જૂઠું બોલશે, જ્યારે ભયથી ક્યારેક બોલાય. તેથી આત્માનું નિયંત્રણ મન પર જોઈએ, મનનું નિયંત્રણ કાયા ઉપર જોઈએ.

પોતાની ઈચ્છાપૂર્વકનું માસક્ષમણ અને એક બાજુ ગુર્વાજ્ઞાપૂર્વકનું એકાસણું, બન્નેમાં મોટું શું ? વધારે સહન શેમાં કરવાનું ? ગુર્વાજ્ઞાપાલનમાં મનને પારતંત્ર્યમાં જોડવાનું છે. તેમાં મનને બાંધવાનું છે, જ્યારે માસક્ષમણમાં ફક્ત

ખાવું જ નહિ એટલું જ મનને બાંધવાનું છે. ગુર્વાજ્ઞામાં બધા વિષયોમાં પારતંત્ર્ય કેળવવું પડે છે. તેથી તે મહાન છે.

આપણા મનના વિચારો ધર્મના છે કે અધર્મના ?

વૃદ્ધને જોઈને શું વિચાર આવે ?

ઘડપણ આવતા મારી સાધના ઓછી થશે, માટે

હમણાં થાય તેટલી આરાધના કરી લઉં. કર્મ બાંધ્યા છે, માટે

ફળ ભોગવવાની તૈયારી રાખવી પડે. તેથી હવે મારે આવા

કર્મ બાંધવા નથી. આવો વિચાર નિર્મળ મનવાળાને આવે.

હેય અને ઉપાદેયના વિચારોના વિભાગ પાડો.

સાધુને જોઈને શું વિચારો ? પરમાત્માએ કહેલ

સાધુધર્મ જ આરાધ્ય છે. વિશિષ્ટ કોટિના છે, તપસ્વી છે,

ક્ષમાશીલ છે, ભગવાને કહેલી આરાધના કરે છે. આ રીતે

સાધુતા માપો તો તે ધર્મ બને. જેમ સોનાની વીંટી જોઈને

તે કિંમતી છે એમ મનમાં આવે છે, તેમ સાધુની સાધુતા

કિંમતી લાગે છે ?

સાધુ સામું પણ ન જુએ. વાત પણ ન કરે તો ? તો

વધારે અનુમોદના કરો કે કેવા જ્ઞાન-ધ્યાનમાં મસ્ત છે.

નિસ્પૃહી છે.

પ્રશ્ન : સાધુ તો બધાને પ્રેમ અને વાત્સલ્ય આપે,

જ્યારે સામેથી ન આપે તો પણ અનુમોદના કરવાની ?

ઉત્તર : આપણી દ્રષ્ટિમાં હોય તે જ મળે તો સાધુ,

બાકી નહિ; એવા સંકલ્પ-વિકલ્પ ન કરો. જગતના તમામ

જીવોની રક્ષા કરે છે એ તરફ જુઓ. જરૂર પડે તમને પણ

હૂંફ આપે છે.

આરાધ્ય યોગોમાં ખોટા સંકલ્પ-વિકલ્પો દૂધમાં મીઠું

નાખવા બરાબર છે.

મનનું શોધન કર્યા વિના ન ચાલે. પ્રત્યેક વિચારમાંથી અશુભતા કાઢવી પડશે.

પર્વતિથિએ સૂકુ શાક ખાનારને તે ધર્મ ક્યારે બને?

પર્વતિથિએ સૂકુશાક મળે ત્યારે લીલુ શાક મળે તો પણ ન લે તો પુણ્ય બને અને સૂકુ શાક ન મળે તો પણ લીલાનો ત્યાગ પકડી રાખે તો ધર્મ બને. શરીરને પ્રતિકૂળ હોય તો સામાન્ય રીતે નભાવતા શીખવું.

સમભાવમાં આવીએ તો જ ત્યાગનો, વૈરાગ્યનો, સંવરનો અનુભવ થાય.

પ્રશ્ન : ઉંઘ ન આવે તો આર્તધ્યાન કરવાનું કે સમભાવથી સહન કરવાનું ?

ઉત્તર : ઉશ્કેરાટ-અકળામણ કરવા એ મનનો સંસાર છે.

અનુકૂળતા મળે અને ભોગવવી એ મનનો સંસાર છે

સંસારી આત્મા અને ધર્મી આત્માનું વલણ બધે સરખું ન હોય.

સંસારીનો ખાવાપીવા, વાતોચીતોમાં જેવો વ્યવહાર હોય તેવો જ વ્યવહાર સાધુનો હોય તો તે વ્યવહારથી સાધુ છે, પણ નિશ્ચયથી નહિ.

તમને ત્યાગ પ્રત્યે માન છે કે વસ્તુનું મમત્વ છે, તે વિચારો. સારી વસ્તુ કામ લાગે કે ત્યાગ? બેમાં સારૂ કયું? ભવાંતરમાં વસ્તુ મુકીને જવાનું છે, જ્યારે ત્યાગના સંસ્કાર સાથે આવવાના છે. તેથી મન સુધરે તો જ ધર્મી બનાય. મન ભાવધર્મને યોગ્ય બને તો જ ધર્મ આવે.

કાયાથી ધર્મ કરવા સાથે જે મનને સુધારવા મહેનત કરે તે ભાવધર્મનો અધિકારી છે.

મનને સુધારનાર ત્રણ-પાંચ કે સાત ભવમાં મોક્ષ મેળવે. જે આચારપાલન, વ્યવહારપાલન ન કરે તે ધર્મ ન પામે, કેમ કે બધા આચારો મનને સુધારવા માટે છે.

આર્તધ્યાન કે રૌદ્રધ્યાન કરવાની છૂટ ખરી? બાહ્ય કેટલીક પ્રવૃત્તિમાં કારણીક ફેરફાર-છૂટ (દા.ત. સાધુને નદી ઉતરવા વગેરે) જેમ હોય છે તેમ આર્ત કે રૌદ્રધ્યાન કરવા માટે છૂટ ક્યારે ક્યાંય નથી. માટે સત્વહીન ન બનતા જે મનને સંભાળે, ઘડે, સ્વસ્થ બનાવે, મજબૂત બનાવે, વિચારક બનાવે તે ધર્મી. આનાથી વિપરીત કરનાર સંસારી છે.

આચારમાં સ્થિરતા, પક્કડ લાવવા મનની દૃઢતા જોઈએ. દરેક આચારમાં નિયત ધોરણ સ્થિરમનવાળાને રહે. જેની શરીરની શક્તિ હોય પણ મન સ્થિર ન હોય તે શક્તિ મુજબ પણ આરાધના કરી શકતા નથી.

ધર્મ મનની સ્થિરતા અને દૃઢતાથી થાય છે.

એક આત્મા રોજ એકાસણા કરે છે. આયંબિલ-ઉપવાસની શક્તિ હોવા છતાં પર્વતિથિએ ન કરે; જ્યારે બીજો આત્મા તપ ન થઈ શકે તેથી ત્રણ-ટંક ખાય છે અને માંદગીમાં પણ વધુ ટંક ન કરવા, ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં ટંક વધારે નહિ કરવા એવી ભાવનાવાળો હોય તો બન્નેમાં ધર્મનો પક્ષપાતી ખાનારો છે.

મૌન વખતે મનની દૃઢતા ખરી? મૌનના કારણે બોલે નહિ પણ બોલે ત્યારે ગમે તેમ બોલે તેની મનની દૃઢતા નથી. બોલવું ક્યારે? બીજાના જ્ઞાનાદિના વૃદ્ધિના

કારણે બોલે તે સારું. આવા કારણે ન બોલે તો નુકશાન.
જે મનની સ્થિરતાવાળા છે, તેને ન બોલવાનું પ્રશિધાન છે,
તે આવા કારણે બોલે તો ઉચિત છે.

પક્કડ કોને માટે જરૂરી છે ? જેની મનની સ્થિરતા
નથી તેને માટે બાહ્ય આચારની પક્કડ જરૂરી છે. ઉંઘમાં
પણ આચાર ભંગ ન થઈ જાય તેવી પક્કડ જોઈએ.

પ્રશ્ન : આપણું મન અસ્થિર કેમ બને છે ?

ઉત્તર : મનને અસ્થિર કરનાર છે રાગ અને દ્વેષ.

(૧) તો પહેલા ભાવિત કરો કે અસારો જીવલોક : :-
સંસારમાં સાર શું અને અસાર શું ? સાથે આવનાર શું ?
સુખદુઃખ સાથે આવે છે કે તે વખતે કરેલી પ્રસન્નતા અને
ઈતરાજ સાથે આવવાની છે? વસ્તુની મમતાના કારણે રાગ-
દ્વેષ, પ્રસન્નતા, નારાજી થાય છે, તેની જગ્યાએ ભક્તિના-
વિવેકના સંસ્કાર હોય તો વસ્તુ પર મમત્વ ન થાય.

આપણી ધારણા પ્રમાણે થાય તે સારું, બાકી ખોટું
દેખાય છે.

જે અનુકૂળતાના પ્રેમી છે, તે પ્રતિકૂળતાના દ્વેષી
પણ છે. અનુકૂળતા શોધનારને અનુકૂળતાનો ભાવ પ્રધાન
છે. ગમતું આવે ત્યારે ગમે છે, એને પ્રતિકૂળ આવતાની
સાથે અણગમો ઉભો થવાનો જ. કોઈપણ વસ્તુ સારી
પસંદ કરો કે ચાલુ ?

જીવલોક સાર છે એમ માન્યું, તેથી સારું જોવાની,
લેવાની ઈચ્છા થાય છે.

મન વૈરાગ્યથી ગયું, ધર્મથી ગયું, વિવેકથી રહિત
થયું, કર્તવ્યરહિત બન્યું. તેથી મનમાં “આ સારું છે, લેવા
જેવું છે.” એવી વૃત્તિ ઉભી થઈ.

ભગવાનની મૂર્તિ સારી હોય તો પણ સાથે લઈને
ફરતા નથી.

આપણા હૃદયમાં સાર શું માન્યું છે ? અસારો
જીવલોક સાર ધમ્મો । દરેક અવસ્થામાં આ સૂત્ર વિચારો.
રોગરહિત શરીર શા માટે જોઈએ? માંદગીમાં શું વિચારો?
નિરોગી, સશક્ત શરીર હોય ત્યારે બધાની સેવા,
વૈયાવચ્ચનો ભાવ થાય છે કે વાતો માટે? શક્તિસંપન્ન
સેવાની ના પાડે તો જીવલોક અસાર લાગ્યો ?

વસ્તુ-શક્તિનો ધમંડ ન કરો, તે નથી તો દીનતા
ન કરો. વસ્તુ અને શક્તિ બંને અસાર છે. તેમાંથી ધર્મ
કરો તો સાર...તલવાર અસાર છે, રક્ષણના સમયે રક્ષણ
કરતા આવડે તો સાર, નહિ તો એ જ તલવારથી શત્રુ
આપણને મારે.

બુદ્ધિ સાર કે અસાર ? મૂર્ખ માણસ ખોટા કામ કરે
તો પણ બુદ્ધિ ન હોવાથી પકડાઈ જાય, જ્યારે બુદ્ધિશાળી
જો ઉન્માર્ગ સેવે, આડો ફાટે તો બુદ્ધિના કારણે પકડાય નહિ
તો તે બુદ્ધિ અસાર છે.

કોઈપણ પૌદ્ગલિક વસ્તુમાં સારપણાની બુદ્ધિ
આવે એટલે ધર્મની અયોગ્યતા.

પોતાની બુદ્ધિની હુંફ હોય એટલે મૂર્ખ ઉપર તિરસ્કાર
આવે. પોતાની આવડત ઉપર ધમંડ આવે તો જ બીજા ઉપર
ગુસ્સો આવે. ખરી રીતે તો દયા આવવી જોઈએ.

આજે ઉલ્ટુ દેખાય છે. તપસ્વીને ખાનારા ઉપર,
ભણેલાને મૂર્ખા ઉપર, મોટાને નાના ઉપર, વિનયીને
અવિનયી ઉપર, શ્રીમંતને દરિદ્ર ઉપર ગુસ્સો આવે છે. શા
માટે ?

પોતાની પાસે જે છે તેમાં સારપણાની બુદ્ધિ છે માટે.
ભૌતિક શક્તિઓ મળી છે તે અસાર છે, આધ્યાત્મિક
શક્તિઓ સાર છે પણ તે અધૂરી છે.

આ જીવલોકમાં સાર શું? જેના આલંબનથી આત્મા
વિવેક જાળવી, સમતાપૂર્વક સમભાવને કેળવે તે જ
સારભૂત છે.

વધુ ભણે અને સમતા, વિવેક ન આવે તો સાર ન
કહેવાય.

ભૌતિક ઉત્પત્તિ વધે, અને ઘમંડ, અભિમાન આવે
તો તે સાર ન કહેવાય.

બાહ્ય વસ્તુ કે આધ્યાત્મિક વસ્તુની હુંકથી ગર્વ ઉત્પન્ન
થાય અને ન હોય તો દીનતા થાય, તે બંને ખોટું છે. પ્રજ્ઞા
અને અજ્ઞાન બંને પરિસહ સહન કરવાના છે. તપ ન થાય
તો દીન ન બને, પણ તપસ્વીને જોઈને આનંદિત થાય,
બહુમાન, ભક્તિ કરે તો અંતરાય તૂટે. તપ, જ્ઞાન આદિમાં
ગર્વ કરે તો અંતરાય બંધાય, દીનતા કરે તો પણ અંતરાય
બંધાય. તપ ન થાય તો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

કુરગડુ મુનિને તપ થતો ન હતો તો બધા દ્રવ્યનો
ત્યાગ કરી ફક્ત કૂર (ભાત) ખાતા હતા, તેથી તપનો
અંતરાય તૂટ્યો. ખરી રીતે તપસ્વીનું બહુમાન ન કરે,
પ્રશંસા, વૈયાવચ્ચ ન કરે અને “મને તપ થતો નથી” એવા
રોદણા રડે એ દીનતા છે.

જેને આ જીવલોક અસાર છે એવું મનમાં ન આવે
તેની દરેક ક્રિયા, યોગ મામુલી પુણ્ય આપે, પણ ધર્મ ન
બને. વૈરાગ્યભાવથી આરાધનાની કિંમત વધે છે, હૈયામાં
પૌદ્ગલિક વસ્તુ પ્રત્યેનો ભાવ ઘટે છે.

જેના હૃદયમાં પૌદ્ગલિક વસ્તુના ભાવ વધારે
તેના ધર્મનું ફળ તુચ્છ, અલ્પ. પૌદ્ગલિક વસ્તુની
અસારતા, તુચ્છતા આવે તો ધર્મનું ફળ મહાન.

આચારાંગ સૂત્રમાં જણાવે છે કે “જે સારક્ષાયા તે
તયક્ષાયા” જેને સારૂ સારૂ ખાવું ગમે, સારૂ ભોગવવું ગમે
તેનું સંયમ અસાર બને, ધર્મ તુચ્છ થાય.

બધા જ પ્રસંગોમાં “અસારો જીવલોક:” એમ
ભાવિત કરવું જોઈએ.

ગુણસેનને સંયમની ઈચ્છા છે. સંયમી બનવાનો છે
તે જ વખતે અગ્નિશર્મા મરણાંત ઉપસર્ગ કરે છે ત્યારે જો
તેણે જીવન કે સંયમની ઈચ્છા પ્રધાન બનાવી હોત તો
ભૂલો પડી જાત, પણ બધાને ગૌણ બનાવી ક્ષમાને મુખ્ય
રાખી તો પામી ગયો. વ્યવહાર સંયમધર્મ તથા જીવિતની
ઈચ્છા ન રાખી તો ક્ષમાધર્મ સાધી શક્યો.

કારણે અપવાદ સેવવો સારો કે આત્મબળ કેળવવું
સારૂ ?

અંધકઋષિએ જીવતાં ચામડી કેમ ઉતરાવી ?
રાજાને કહેવડાવ્યું કેમ નહિ કે હું તમારો સાળો છું ? પોતે
મરણાંત કષ્ટ વેઠવાની તૈયારી કરી ઉત્કૃષ્ટ સમતા
સાધવાનો ઉત્તમ ઉપાય છે તેમ જાણી સ્વીકાર્યો. રાજા પાપ
કરશે, તેમાં પોતે નિમિત્ત બને છે તે પણ ન જોયું. પોતે
બચી જશે તો દીર્ઘ સંયમનું પાલન થશે, તે પણ કેમ ન
વિચાર્યું ? દીર્ઘ સંયમની કિંમત વધારે કે આવેલ આપત્તિમાં
સંયમ, સમતાનું પાલન વધારે કિંમતી? દીર્ઘ સંયમના
પાલન દ્વારા જે સમતાને સિદ્ધ કરવાની છે તે પરિષદ
સહન કરતા સિદ્ધ થઈ ગઈ.

જેનામાં આવું સત્વ ન હોય, સમાધિ રહેતી ન હોય તેને ઔષધ, ઉપાય કરવા જરૂરી ખરા, પણ પોતાનામાં સત્વનો અભાવ છે તેનો ડંખ તો ઉભો કરે.

જેને 'જીવલોક અસાર છે' તે ખ્યાલ હોય તે સહન કરવાની વૃત્તિ રાખે. કોઈ ટોણા મારે તો સહન કરે પણ સામો જવાબ તો ન દે.

જેને જીવલોક અસાર ન લાગે તેને બધે જ વાંધા ઉભા થાય.

ધર્મી, વૈરાગી આત્મા સંસારની પ્રવૃત્તિમાં જડની જેમ જીવે ક્યાંય સારા કે નરસાપણાની બુદ્ધિ ન રાખે.

પ્રશ્ન : ચેતન હોવા છતાં જડ જેવું શા માટે રહેવું ?

ઉત્તર : બધું જ અસાર છે માટે. બધે અસારપણાની બુદ્ધિ આવે તો જ ધર્મનો રંગ આવે. જેમ જડ ટેબલને અત્તર લગાડો કે દાળ ઢોળો, તેને કોઈ અસર થતી નથી, તેમ આપણે મનનું સમતોલપણું કેળવવું છે એ લક્ષ કેળવો. નાની નાની બાબતોમાં આ રીતે મનને કેળવશો તો પછી મોટી બાબતોમાં પણ મન કેળવાશે. સામાન્ય થોડા અવાજમાં દુર્ભાવ ન કરો. ઘોંઘાટ છે, ફાવતું નથી' એમ ન કરો. નહીં તો મરણ વખતે મહેમાનો ઘણા હોય, જગ્યા નાની હોય, તો અવાજમાં લક્ષ જશે, દુર્ભાવ આવશે અને મરણ બગડશે. માટે નાની બાબતોની ઉપેક્ષા કરો.

અનુકૂળતાની લાગણી હોય ત્યારે પ્રતિકૂળતામાં દ્વેષ આવે.

નાની બાબતોને સહન કરતાં શીખો. ભાવતું આવે તો ત્યાગ કરો. જે કાંઈ ભોગવો એમાં અનુકૂળતાની બુદ્ધિ ઊભી છે તે છોડવાની ટેવ પાડો.

કોઈ આપણને પ્રતિકૂળ વર્તે ત્યારે પ્રતિકૂળતા પર ધ્યાન ન આપતા ક્ષમાભાવ રાખવો. અસદ્ભાવ ન કરવો. આમ અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતાના વ્યવહારમાં મન જડ જેવું બને તો ધર્મ વધે.

મનના શોધન વિનાની બાહ્ય આરાધના મજબૂત કે ચોક્કસ બનતી નથી. ભાવ આરાધનારૂપ બનતી નથી. ક્રિયા એકની એક છતાં ચિત્તશુદ્ધિના બળથી પુણ્યની તરતમતામાં આસમાન-જમીનનું અંતર પડે છે. ચિત્તની શુદ્ધિથી કરાતી ક્રિયા ધર્મરૂપ અને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બંધાવનારી થાય છે. અભવ્ય આત્માની ઉપયોગવાળી પણ ક્રિયા ભાવવાળી બનવા છતાં ચિત્તની શુદ્ધિ ન હોવાના કારણે દ્રવ્યક્રિયા બને છે. માખીની પાંખ ન દુભાય તેવું ચારિત્ર ગ્રૈવેયકના સુખો આપે છે, અર્થાત્ દ્રવ્ય અનુષ્ઠાન પુણ્યનું કારણ બને છે, મોક્ષનું નહિ.

ચિત્તશુદ્ધિના ત્રણ ઉપાય છે- (૧) ભાવના, (૨) અધ્યવસાય અને (૩) ભાવ - શાસ્ત્રની વાતોને પોઈન્ટ રૂપે યાદ કરવી, વારંવાર યાદ રાખવી, પરાવર્તન કરવું. જેમ પીપરને ઘુંટવાથી ભાવનાના પટ અપાય છે, તેમ શાસ્ત્રવચનને વારંવાર ઘુંટો, વિચારો. હેયને હેય તરીકે, ઉપાદેયને ઉપાદેય તરીકે વિચારવું તે ભાવના. અર્થના ઉપયોગપૂર્વક પાઠ તે ભાવના કહેવાય. વારંવાર વિચાર કરવો તેનું નામ ભાવના. ભાવનામાંથી સંવેદન ઉત્પન્ન થાય. જેમ નાના બાળકને પેંડો, કેરી બોલતા કે જોતાં જ ખાવાનું મન થાય એ સંવેદનથી થાય છે. તે જ રીતે હેયપદાર્થને બોલતા કે જોતાં હેય તરીકેનું સંવેદન ન થાય તો ભાવના ન કહેવાય.

વારંવાર યાદ આવે તે ભાવના અને સંવેદન થાય તે અધ્યવસાય કહેવાય.

શાસ્ત્રના અધ્યયનથી અને શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા દ્વારા ભાવના દઢ બને છે, અને દઢ ભાવનાથી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

મારા આત્મામાં ગુણ આવ્યા કે નહિ તેની કાળજી રાખવી તે ભાવના. મારા આત્મામાંથી દોષ ઘટ્યો કે નહિ તેની કાળજી રાખવી તે ભાવના.

આત્માના ક્ષયોપશમથી અને શુભસંસ્કારથી ઉભા થઈ પ્રસંગે પ્રવૃત્તિરૂપ બને તે ભાવ. ક્રિયા કરીએ ત્યારે આત્મામાં શુભ સંસ્કાર પડે, જ્યારે શાસ્ત્ર શ્રવણથી અને વિચારથી સંસ્કાર દઢ બને છે.

બીજાની સારી કે ખોટી પ્રવૃત્તિ જોવાથી આપણામાં સંસ્કાર આવે છે. જુદું બોલનારની સાથે રહેવાથી જુઠાપણાનો, પાપનો ભય ઓછો થઈ જાય. ખાનારની જોડે રહેવાથી તપની પરિણતિ ઘટે. આવી પ્રવૃત્તિ જોઈને વર્જ્યપણાની, હેયપણાની બુદ્ધિ ઓછી થાય.

આનાથી બચવા સતત હેયનો હેય તરીકે વિચાર, બોધ કરતા રહેવું તો જ તે મજબૂત રહે. પોતાની કે બીજાની પ્રવૃત્તિમાં હેયપણું હોય તે બુદ્ધિ ટકાવવા વારંવાર વાગોળવું જોઈએ. ભાવનાવિચાર, વારંવાર વાગોળવું તે.

અશુભ ભાવના અનાદિકાળની છે. સ્વાભાવિક આવી જાય, ઉભી થાય. તેનું વારણ કોણ કરે ? તની સામે વિરુદ્ધ ભાવના ઉભી કરો તો અશુભ ભાવના જાય.

સંસારની બધી વિચારણા, આંખ સામે દેખાતી, કાને સંભળાતી, તે બધી સદ્ છે કે અસદ્ તે વિચારો ! સુધારવાનો

પ્રયત્ન કરો. પોતાની નિંદા સંભળાય ત્યારે સંસારી શું કરે? ધર્માત્મા શું કરે? સંસારી બદલો લેવાનું વિચારે; જ્યારે ધર્માત્મા તેને બોલતો બંધ પણ ન કરે, ક્ષમા ધારણ કરે, ઉપેક્ષા અને ઉદાસીનતાને ધારણ કરે.

ભાવિત મનવાળાને જ આ તાકાત આવે. નાની નાની બાબતમાં, મામુલી અવસ્થામાં, થોડી શી પ્રતિકૂળતામાં સમત્વની ભાવના કરો તો જ તાકાત આવે.

ભૂખ્યા રહેવાની તાકાત તપ વખતે કે ખાતી વખતે કેળવવાની ? ઉપવાસના મોટા તપ કરનારને લઙ્ઘિની પ્રાપ્તિ પારણામાં ઉણોદરી કરે તો જ પ્રાપ્ત થાય.

જ્યારે કોઈ માન આપે ત્યારે 'દેવ-ગુરુ પસાય' કેમ બોલવાનું ? અભિમાન આવે નહિ. માટે મનને ભાવિત ન કરે તો સાધનાનો સ્વાદ ન આવે.

આ જીવલોક અસાર છે. ચરાચર વસ્તુ અસાર છે. તે મેળવવા જેવી, રાખવા જેવી કે સંભાળવા જેવી નથી. આ વિચારણાથી મન ભાવિત કરવું.

ચિત્તમાં વૈરાગ્ય જોઈએ. "આ લોકની કોઈપણ વસ્તુમાં ઠરવા જેવું નથી, તેમજ અકળાવા જેવું પણ નથી." આ ભાવ ન આવે તો ઉપેક્ષાભાવ પણ ન આવે. અસાર છે એમ ગોખતા રહીએ તો જ ઉપેક્ષાભાવ આવે.

(૨) વિષયા વિષોષમા :- આપણને વિષયો વિષ જેવા છે એનું જ્ઞાન અનુભવરૂપે નથી થતું. અનુકૂળ વસ્તુ આવે એટલે તેમાં ખેંચાઈ જવું તે ત્યાગની પરિણતિ નથી. વસ્તુઓ ગ્રહણ કરવી અને ઉપભોગ કરવો તેમાં સમતાનો પરિણામ નાશ થાય છે. વિષયને સ્વીકારવાની બુદ્ધિ થઈ

એટલે પરિણતિ નાશ થાય. વિષયોમાં સારાપણાની બુદ્ધિ જાગે એટલે અવિરતિ આવે.

પાંચે ઇન્દ્રિયના વિષયમાં આપણું મન ઠરે તે પછી ઉપયોગ કરે કે ન કરે, તો પણ સૂક્ષ્મ અવિરતિ થાય. ઉપભોગ કરે તો બાદર અવિરતિ થાય.

‘વિષયો વિષ છે.’ એવો અનુભવ થાય ત્યારે આત્માની દશા જુદી થાય. મનથી વિષયો કડવા લાગે છે? છોડવા જેવા લાગે છે? વિષયોમાં આત્મા ઠરે એટલે ત્યાગ જાય. કંડરીકના પરિણામો ખલાસ કેમ થયા ? પથ્ય માટે પણ મિષ્ટાન, વિગઈઓ, ફુટ ઇચ્છાપૂર્વક ખાય એટલે સંયમ ખલાસ થાય. કરિયાતું પથ્યમાં લેવાનું હોય અને મોસંબીનો રસ પણ પથ્ય તરીકે લેવાનો હોય તો બન્નેમાં વધારે દિવસ ક્યું પથ્ય લેવાય ?

અનુકૂળતામાં વિષપણાની બુદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી સંયમ ન આવે.

આંતરિક પરિણતિ ઘડવા માટે બાહ્ય પરિણતિ કેળવવી જરૂરી છે વડીલો નાનાને જે વસ્તુ ગમી જાય, જોઈએ અને તે લાવવાની છૂટ આપે એટલે ભાવપ્રાણના નાશની રજા આપે છે.

પ્રશ્ન : વસ્તુ ન લાવી આપો તો આર્તધ્યાન થાય તો?

ઉત્તર : આર્તધ્યાન ન થાય માટે માંગે તે બધું આપવું તો આર્તધ્યાન ઓછું ક્યારે થશે? વળી આર્તધ્યાન કોને કહેવાય? ઇષ્ટ સંયોગમાં આનંદ, અનિષ્ટ સંયોગ ન થાય તેવી ઇચ્છા તે પણ આર્તધ્યાન જ છે ને ? મોટું આર્તધ્યાન ક્યું? ઇષ્ટના સંયોગમાં કે વિયોગમાં ?

મળે તેટલું ભોગવે તો ગળિયો બળદ જેવો થાય.
નહિ મળે તો ટેવાતો જશે. મળ્યા પછી મન નિવૃત્ત થતું
નથી. નહિ મળે તો છોડતાં શીખશે.

જે વિધાનમાં સંવેદન ન હોય ત્યાં સમકિત છે, એમ
શે મનાય ? અનુકૂળતા બધી વિષ છે એમ સ્વીકારો.
પ્રતિકૂળતા જે છે તે વેઠો તો અંતસમયે સમાપ્તિ સહજ રીતે
મળે. પ્રતિકૂળતા ઉપર દ્વેષભાવ ન કરતા ચિત્તનો
ઉપેક્ષાભાવ રાખો તો મનને પછી આકરૂ નહિ લાગે.

પાપના પહેલેથી પ્રણિધાન કરવા તે પણ પાપ છે.
સંયમની-વૈરાગ્યની પરિણતિ વધારવી જોઈએ.

પ્રશ્ન : ત્યાગ એ ધર્મ કે વિષયોનો તિરસ્કાર એ ધર્મ ?

ઉત્તર : આ જીવનની સંપાત્તિ સાથે ત્યાગ રહેતો
નથી, જ્યારે વિષયો પ્રત્યેના તિરસ્કાર સંસ્કાર દેવલોકમાં
ગયા પછી પણ રહેશે. ત્યાગ એ પ્રવૃત્તિ છે. ચાલુ સ્થિતિમાં
ત્યાગનું કાર્ય રાગનો તિરસ્કાર અને આગળ વધતા ઉપેક્ષા.

અહીંયા વર્ષો સુધી કરેલા ત્યાગનું ફળ દેવલોકમાં
શું ? ત્યાં ઔચિત્ય ખાતર નાટક આદિ જોવું પડે, છતાં
ચિત્તની પરિણતિ નિર્લેપ હોય. ત્યાં ત્યાગ નથી, છતાં જુએ
ત્યારે વિષયો પ્રત્યે તિરસ્કારભાવ, ઉપેક્ષાભાવ રહે.

સમતાભાવ કેળવવા વિષયો પ્રત્યે તિરસ્કાર કરો;
તિરસ્કાર માટે ત્યાગ અપનાવો. તેનાથી સંસ્કાર જામશે.

ક્રિયાઓ કરીને, જ્ઞાન ભણીને મન સુધારવાનું છે.
જો મન ન સુધરે તો બધું જ ધૂળધાણી. બ્રહ્મદત્તનું ચારિત્ર
વિષયો પ્રત્યેની મમતાથી જ નાશ પામ્યું. ક્રોધ, માન
આદિ જ્યારે તીવ્રકક્ષાના બને છે ત્યારે તે બધા ગુણોનો
નાશ કરે છે.

પાપક્રિયામાં રસ ભળે, આનંદ, ઉલ્લાસ અને પ્રશંસા ભળે ત્યારે તે ક્રિયા આત્માના ગુણને, ધર્મને, પુણ્યને બાળી નાંખે છે. બધા ધર્મને નાશ કરવાનું કામ મન કરે છે. એવી જ રીતે ધર્મને સંસ્કારિત કરવાનું, વધારવાનું પણ મન જ કરે છે. ધર્મક્રિયામાં યોગ્યરૂપે મન ભળે, વ્યવસ્થિત થાય તો જ ગુણ થાય. ક્રિયા સાધન છે. ક્રિયામાં ભાવ ભળે, મન શુદ્ધ થાય તો મોક્ષ સુધી પહોંચાય. એકલી ક્રિયા માનવભવ અને દેવના સુખ આપે.

ગરમીમાં ઝાડ નીચે ઉભા રહીએ અને જો સાડ લાગે, આનંદ આવે તો પાપ બંધાવે. પણ ત્યારે આમ વિચારો કે સહન થતું નથી, ઝાડ આવ્યું તેથી ઉભા રહ્યા, પણ આ જીવો પોતે સહન કરીને મને શાતા આપે છે. વળી તેની પરાધીનતાનો વિચાર કરીએ તો આપણો આનંદ ઓછો થાય.

જીવલોક અસાર છે. બધી વસ્તુને અસાર માની મનમાં ઠરો નહિ અને ઈતરાજી પણ ન કરો. કોઈ માન આપે તો આનંદ નહિ, અપમાનમાં ઉકળો નહિ. મનને ક્યાંય સુખદુઃખમાં ખેંચો નહિ. મનને આવું ઘડવા માટે નાની નાની બાબતોમાં જતું કરો.

વિષયો વિષ જેવા છે. વિષ ખાવાથી પહેલાં પીડા થાય, પછી બેભાન થવાય. તેવી જ રીતે અનુકૂળતા, વિષયોની ઈચ્છા મનમાં આવે એટલે સંયમને પીડા થાય. સારી વસ્તુની ઈચ્છા થાય એટલે સંકલ્પવિકલ્પો થાય, ઉંધુચતુ કરવાનું મન થાય.

પ્રશ્ન : મનમાં વિષમ પરિસ્થિતિઓ કેમ ઉભી થાય છે?

ઉત્તર : વસ્તુ પ્રત્યેના મમત્વભાવથી. કોઈપણ

વસ્તુનું આકર્ષણ થયું, વસ્તુ ગમી એટલે ચિત્તમાં વિહ્વળતા ઉભી થાય છે.

અષાઢાભૂતિને લાડુ જોતાં, હોરતા ચિત્તમાં વિહ્વળતા ખાવાની લાલસા, ખાવાની બુદ્ધિ થઈ માટે ઊભી થઈ.

જીવન વ્યવહારમાં જે ઈચ્છાઓ થાય તે વિષયો છે. ત્યાર બાદ ઈચ્છાપૂર્તિમાં આડુઅવળું કરવું પડે તે અધર્મ છે. પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયોની ઈચ્છા ઈચ્છાપૂર્તિ માટે પોતાની સારી પ્રવૃત્તિમાં ગોટાળા કરાવે. સારું ખાવાપીવાની, માનપાનની ઈચ્છા મનમાં આવે એટલે આત્મા બેભાન બને. સારી વિચારણા નાશ પામે. બાહ્ય વ્યવહાર બગડે. ઈચ્છા તીવ્ર બને એટલે સારી ભાવના, સારી વિચારણા અલોપ થાય. હૃદયની વિચારણામાંથી સદ્ભાવ નાશ થાય. એના હૃદયની શાંતિ, સમાધિ, વિવેક, સદ્ભાવ રહે નહિ. સંવેદનો-ક્ષયોપશમભાવ ઓછા થઈ જાય. આત્માના શુભભાવો, શુભ સંવેદનો જો વિષયોની પક્કડ ન કરો તો જ રહે. જેને બાહ્ય વસ્તુમાં મોટાઈ, બડાઈ ગમે તે આત્મા એમાં પ્રલોભિત થાય. પછી એ વિષયોની અસર તેને ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરે છે. અશુભભાવ, અશુભ અધ્યવસાયો ઉભા કરે છે. અનુકૂળતા, સારી વસ્તુ રોજ ભોગવનારને ક્યારેય કંટાળો ન આવે અનાદિકાળના અશુભ સંવેદનો અહીં પણ પુષ્ટ જ કરવાના ? જેટલો સમય વિષયોની આસક્તિમાં રાચે તેટલીવાર ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય. મિથ્યાત્વ ગુણઠાણું આવે.

ઉત્તમ આત્માઓ નિયમ અને મર્યાદાનું પાલન સ્વભાવથી કરે છે. મધ્યમ અને જઘન્ય આત્મા બંધારણથી કરે છે.

વિષયોની આસક્તિ વધે એટલે બંધારણો, મર્યાદા તૂટે. મર્યાદાઓ તૂટતા ધર્મભ્રષ્ટ થાય. ભવાંતરમાં પણ એના કારણે અશુભ ભાવના ચાલે.

પ્રશ્ન : વસ્તુ ટકાઉ જોઈએ કે સાદી ?

ઉત્તર : જે વસ્તુ વધુ ચાલે તેની મમતા વધે. રોજ વખાણ, પ્રશંસા કરે. તેથી સારાપણાની બુદ્ધિ થાય એટલે અવિરતિ આવી. સારું છે જ નહિ છતાં સારાપણાંની બુદ્ધિ એ જ અવિરતિ.

વિષયના કારણે ત્યાગ, વૈરાગ્ય કે શુભવૃત્તિઓ, શુભ વિચારો આવતા નથી.

સાધનસામગ્રી વધારે રાખવી એ પરિગ્રહ તો છે જ, પણ સાથે એને સંભાળવાની, સાચવવાની ચિંતા વધે એટલે વૈરાગ્ય જાય. સારી વસ્તુ પસંદ કરે તો બાહ્યથી આચારસંપન્ન ખરા, પણ વૈરાગી નહિ, કેમ કે વૈરાગી માત્ર કામચલાઉ પસંદ કરી લે.

આ ભવમાં કેળવેલા વિષયો આ ભવમાં છૂટી જશે, પણ ભવાંતરમાં એના સંસ્કાર સાથે આવશે. અનુકૂળતાની ભાવનાઓ અસ્થિમજ્જા જેવી છે. એક વખત ચોંટી કે જીવનના અંત સુધી ઉખડે નહિ. પછી બધી ક્રિયાઓમાં અનુકૂળતા જોવાનું જ મન થાય.

જેના જીવનમાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય નથી તેને ભવાંતરમાં પૌદ્ગલિક, ભૌતિક વસ્તુઓ તુચ્છ મળે અને સાથે વાસના, આસક્તિ વધે. અહીં જે ત્યાગી, વૈરાગી છે તેને ભવાંતરમાં ભૌતિક આબાદી, ઉત્તમ વસ્તુઓ મળે, પણ મમતા ન થાય.

જે ચકવર્તિઓ નિયાણું કરીને આવ્યા છે, તેઓ આસક્ત બનેલા હોવાથી દીક્ષા લઈ શકતા નથી. નિયાણું કરવું એટલે વિષયોને મુખ્ય કરવા. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવે પોતાનું અભિમાન ન ઘવાય માટે બળ માંગ્યું. તેથી બળ મુખ્ય બન્યું. વાસુદેવપણું મળ્યું, પણ ધર્મ ન મળ્યો. નિયાણું એટલે ધર્મથી સંપૂર્ણ ભ્રષ્ટતા. ભવાંતરમાં ધર્મ મળે નહિ, મળે તો ગમે નહિ, ગમે તો પણ આરાધી ન શકે.

વિષયો આ ભવમાં સંકલેશ જ કરાવે. એટલે જ વિષયોની આસક્તિવાળો વ્યવહારથી ધર્મી ગણાય, પણ ભાવથી અધર્મી કહેવાય.

જ્યારે વ્યવહારથી જેટલો ત્યાગ, વૈરાગ્ય વધે તેટલો ધર્મ વધે. વર્તમાનમાં જે આત્માને વૈરાગ્ય થતો નથી, તે પૂર્વભવમાં ધર્મ વિરાધીને આવેલો છે. સુખમાં, સંયમની વિરાધના કરી હોય તેને ભવાંતરમાં દુઃખ હોય, ભૂખે મરતો હોય, દૌર્ભાગ્ય હોય, મરણ સુધીની પીડા આવે છતાં સંયમ લેવાની ઈચ્છા ન થાય

(૩) **વજ્રસારં દુઃખમ્** :- જેમ વજ્ર ભેદાતું નથી તેમ દુઃખ પણ ભેદાતું નથી. વિષયોના કારણે દુઃખ વજ્ર જેવું મજબૂત બંધાય છે. તેથી દુઃખની જોડે દુર્બુદ્ધિ મળે. જે દુઃખનો નાશ ન થવા દે.

પાપબુદ્ધિથી થયેલા પાપના ઉદયથી આવેલું દુઃખ ભેદાતું નથી. ત્યારે ભગવાન મળે તો પણ બચાવી ન શકે. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવને શ્રેયાંસનાથ ભગવાન મળ્યા હતા, પણ તેમનું દુઃખ ઓછું ન થયું. વજ્ર જેવું બન્યું. અનુકૂળતા તથા વિષયો પ્રત્યેનો તિરસ્કાર જ બચાવે. પાપ છોડાવે. જે દુઃખ વેઠે તેને ધર્મ મળે.

મારે દુઃખ જોઈએ જ નહિ એવી ભાવનાવાળાને
 વધારે દુઃખ આવે. જેટલી અનુકૂળતા ભોગવો તેટલું ભવમાં
 ભટકવાનું વધારે. તેથી સુખ, પ્રમાદ, આળસ છોડીને
 મામુલી દુઃખોને આવકારવા પડશે, અને તો જ જીવનમાં
 વૈરાગ્ય વધશે, ટકશે. ચિત્તમાં આનંદ પ્રગટશે. મામુલી
 રોગમાં દવાના ઉપચાર ન કરાવો. જ્યારે અસહ્ય પીડા
 આવશે અને ઉપચાર નહિ મળે તો સમાધિ કેવી રીતે ટકશે?
 મામુલી દુઃખમાં સહનશીલતા રાખે તો દેહાધ્યાસ છૂટે. વૃદ્ધ,
 બિમાર માણસને સમાધિ ક્યારે મળે? તેમનું કર્તવ્ય શું?
 દુઃખ અને દર્દ પ્રત્યે ઉપેક્ષા અને ઉદાસીનભાવ રાખે તો
 સમાધિ રહે.

વૃદ્ધ અને બિમાર ટકટક કરે છે, કારણકે તેઓ દુઃખથી
 કંટાળેલા છે. જે દુઃખથી કંટાળે તેનો છૂટકારો ન થાયઃ
 પરંતુ દુઃખને ગણકારે નહિ તેની પાસે દુઃખ ટકે નહિ.

પાપ વજ્ર જેવું છે. વજ્રથી વસ્તુ ભેદાય, વજ્ર ન
 ભેદાય. તેવી રીતે નિકાયિત કર્મો વજ્ર સમાન છે. જ્યાં
 સુધી નિકાયિત કર્મો છે ત્યાં સુધી સદ્વિચાર આવતા નથી.

પ્રશ્ન : જે આત્માનાં નિકાયિત કર્મ નથી તેવા
 આત્મા ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય?

ઉત્તર : અપ્રમત રીતે, સાવધતાથી ધર્મારાધના કરે તે
 ભ્રષ્ટ ન થાય. નિકાયિત કર્મથી પણ ધર્મ ભ્રષ્ટ થનાર કોક
 આત્મા, બાકી ઉપેક્ષા અને બેદરકારીથી જીવો ભ્રષ્ટ થાય
 છે. પાપમાં, દુઃખમાં ફસાયા પછી નીકળવાનો ઉપાય મળી
 શકતો નથી. ચંડકોશિયાએ ૧૫ દિવસ અનશન કર્યું.
 કીડીના ચટકાથી શરીર ચાળણી જેવું થયું. તે કેમ સહન
 કર્યું? એના બદલે પહેલા ભવમાં દેડકીની વિરાધનામાં

પ્રતિકમણ હાથ જોડીને, ઊભા ઊભા કરે તો આદેય,
 સૌભાગ્ય મળે. કોઈપણ ધર્મસ્થાન, ધર્મક્રિયા, ધર્મની વાતના
 પ્રસંગે અરુચિ આવે તો દૌર્ભાગ્ય, અનાદેય બંધાય. માંદાની
 વૈયાવચ્ચ, કામ કરવાનું ખટકે તો અનાદેય, દૌર્ભાગ્ય
 બંધાય. જે અંતરથી ધર્મી છે તે સતત ધર્મને શોધે છે,
 ઝંખે છે તેથી પાપ બાંધે નહિ.

વિઘ્નનું વારણ અનેક ઉપાયોથી થાય છે, પણ
 માનસિક વિઘ્નનું વારણ ઉપાયથી ન થાય. તાવ આવે તો
 દવાથી મટે, પણ ચિત્તનો સંકલેશ ક્યારે પણ દૂર ન થાય.
 ધર્મમાં અરુચિ, કંટાળો, તિરસ્કાર એ મોટામાં મોટું વિઘ્ન છે.
 વજ્ર જેવું છે. તેનો નાશ ધર્મનો આશરો લેવાથી,
 પરમાત્માનું શરણ લેવાથી, જે ક્રિયાનો કંટાળો છે તેના
 ગુણગાન ગાવાથી, ક્રિયા કરનારના ગુણગાન ગાવાથી
 થાય. જેને તપથી અરુચિ, કંટાળો, તપસ્વીની ભક્તિની
 અરુચિ થાય તેને તપની રુચિ જ નથી. તપના ગુણગાન,
 તપની પ્રશંસા, તપસ્વીની ભક્તિ કરવાથી પાપનો નાશ
 થાય, તપનો ક્ષયોપશમ થાય, તપની રુચિ પ્રગટે.

જેને સંયમીની ભક્તિ કરવી ન ગમે તેને સંયમની
 રુચિ જ નથી.

પોતાને તપ, ત્યાગ કરવાનો ગમે છે, પણ તેમના
 ગુણગાન, પ્રશંસા કરવાના ગમે છે ? બીજાની વિશેષતા
 નથી દેખાતી એટલે ગુણગાન કરવાનું મન થતું નથી.

બીજાના ગુણ ગાતા નથી આવડતા, તેથી ન ગાય.
 સંસારના કયા કામ નથી આવડતા? ત્યાં બધું આવડે, અને
 ધર્મમાં ગતાગમ નથી, આવડત નથી તો એ ન ચાલે.
 શીખવું જોઈએ. આપણે ધર્મક્રિયા કરીને મોક્ષ માંગીએ.

છીએ પણ સમકિતથી મોક્ષ માંગતા નથી. સંયમથી ગુણ માનીએ છીએ પણ સંયમીના ગુણ ગાવાથી, પ્રશંસા કરવાથી લાભ માનીએ છીએ?

આપણાથી કઠિન કામ થતું નથી, અને સહેલું કામ કરવું નથી. તો શી રીતે ભવપાર થવાશે? ધર્મથી દુઃખ દૂર થાય, તેમ ધર્મીની પ્રશંસા, સેવાથી દુઃખ તૂટે. ધર્મ કરવો સ્વાધીન છે, જ્યારે ધર્મની સેવા, પ્રશંસા, ગુણગાન પરાધીન છે. પાપકર્મને તોડવા આપણા હૃદયમાં સંઘ, સાધુ, અભેદપણે રહેવા જોઈએ.

કોઈના પણ દોષો જોવાથી આપણી પ્રગતિ અટકી જાય. ધર્મમાં વિદ્વ આવે. આપણને ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ કરવામાં અનુકૂળતાનું ખેંચાણ, પ્રતિકૂળતામાં ગભરામણ અને ધર્મ પ્રત્યેની અવજ્ઞા-આ ત્રણ મુખ્ય કારણ છે. આ ત્રણના કારણે દુર્લભબોધિ થવાય છે. પહેલા બે કારણમાં આપણી નબળાઈ પકડાય છે, અને તેથી પશ્ચાતાપનો ભાવ ઊભો થઈ શકે છે. અનુકૂળતાનું ખેંચાણ ચારિત્રથી નીચે ઉતારે છે. પણ ધર્મીની અવજ્ઞા તો સમકિતથી જ ભ્રષ્ટ કરે છે, મિથ્યાત્વે પહોંચાડે છે.

પરિષદ બે કારણો સહન કરવાના છે- (૧) માર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ ન થવાય માટે- (૨) નિર્જરા માટે. પરિષદ સહન કરવાની બુદ્ધિ ગઈ એટલે માર્ગથી ભ્રષ્ટ થવાય, આચારમાં શિથિલતા આવે, સમ્યગ્દર્શન શિથિલ થાય. આચારનો પક્ષપાત જાય.

આચારસંપત્તનું વચન પ્રમાણભૂત બને છે, જ્યારે શિથિલતાવાળાનું વચન પ્રમાણ નથી થતું. શિથિલતા આવતાં

પોતાના નીચે ઉતરેલા આચારોને પોષે છે, તેનો પક્ષ કરે છે, અને તેથી સમકિત જાય છે.

માર્ગમાં સ્થિર થવા, સમકિતને પ્રાપ્ત કરવા અને ટકાવા આચારપાલનમાં દૃઢતા કેળવવી જોઈએ. શિથિલ થતાં આચાર તો જાય, પણ સમકિત પણ જાય છે.

આચાર શિથિલ થતાં આચારનું પાલન અને પક્ષપાત અઘરો બને છે. જે શુદ્ધ સંયમી છે, આચારસંપન્ન છે તેની શિથિલાચારી તરફ નજર જતી જ નથી.

આપણી જાતને બે રીતે તપાસો. હું મારી જાતને કેવી રીતે જોઉં છું? બીજા મને કેવી રીતે જાણે છે?

જો મનમાં પોતાના આત્માને સુધારવાની તૈયારી હોય તો જ આત્મ-નિરીક્ષણનો વિચાર આવે.

અહીંથી આપણે શું લઈને જઈશું? લાખો લોકો આપણી પ્રશંસા કરશે, પણ મન જો સ્વસ્થ નહિ હોય, પ્રસન્ન નહિ હોય, રોગાદિ પરિણતિમાં રમતું હશે, આર્તધ્યાન હશે તો દુર્ગતિમાં ભટકવાનું થશે, અને કદાચ કોઈએ પ્રશંસા ન કરી, કિંમત ન કરી, પણ સ્વસ્થતા, પ્રસન્નતા હશે, રોગાદિ પરિણતિનો અભાવ હશે તો સદ્ગતિનું રીઝર્વેશન થાય.

નિંદામાં સમતા હોય કે ઉશ્કેરાટ? પ્રશંસામાં આનંદ આવે કે ઉપેક્ષાભાવ? મનને ઘડવા દુઃખોની પરિસ્થિતિ પણ વિચારવાની છે. મરિચિના ભવથી વિશ્વભૂતિના ભવ સુધી (મહાવીર પ્રભુ) કેટલું રખડ્યાં? કેટલો કાળ ગયો? ત્રિપૃષ્ઠના ભવથી વીર ભગવાનના ભવ સુધી ૧૦૦ સાગરોપમ. કોડાકોડી સાગરોપમ ૧૧૮ સાગરોપમમાં ઓછા, એટલો કાળ ધર્મ વિના રખડ્યાં.

ઉત્સૂત્રભાષી બનાવનાર કોણ? શિષ્યનો રાગ. હું માંદો પડ્યો ને મારી સેવા ન થઈ, તેથી શિષ્યનો રાગ થયો. તેથી ઉત્સૂત્ર પ્રરુપણ થઈ. એક કોડાકોડી સાગરોપમ રખડવું પડ્યું. વૈરાગ્ય ન હોય તો ઊંધા માર્ગે ચઢે અને અકળાઈ જાય. દુઃખના કારણે કોઈપણ માર્ગ ખોટી રીતે અપનાવીએ તો, તેનો પક્ષ કરીએ તો- ભટકવાનું થાય.

(૪) પ્રિયસંગમા ચલા: :- કુટુંબીજન, મિત્રતા, પ્રિયસંગમ એ નાશવંત છે. પુણ્યના યોગથી ઈષ્ટનો સંયોગ મળે પાપના યોગથી નાશ પામે. ઈષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ માંગીએ તો પાપ બંધાય. 'પ્રિય સંયોગ ચલ છે.' એ સમજાય તો મમતા ન બંધાય.

સંપત્તિ, શક્તિઓ અસ્થિર છે. તેના પર મમત્વ વધારો એટલે અંતરાય ઉભા થાય. જ્ઞાન ભણવાની શક્તિ છે. તેનો સદુપયોગ કરો તો ક્ષયોપશમ વધે. અભિમાન કરે, હુંક વધારે તો નાશ થાય. ક્ષાયોપશમિક ભાવના ગુણો (પરાકાષ્ઠાએ ન પહોંચેલા) નાશ થઈ જાય. ઔદયિકભાવની શક્તિઓ તેમજ આંતરિક શક્તિઓ પણ કર્મના ઉદયે નાશ પામે છે.

આપણી પાસે જ્ઞાનની શક્તિ વધારે હોય અને બીજામાં ન હોય તો તેના ઉપર તુચ્છતાનો ભાવ આવે, તિરસ્કાર આવે કે દયા આવે? તિરસ્કાર ગુણનો નાશ કરે, જ્યારે દયાભાવ આવે તો સહાય કરવાનું મન થાય. બુદ્ધિ, વિદ્યા આદિ શક્તિઓનો સદુપયોગ કરો તો ગુણ વધે. જેમ આ શરીર અસ્થિર છે, તેમ આ બધી શક્તિ, સંપત્તિ અસ્થિર છે. અસ્થિરતા નહિ સ્વીકારો તો મેળવવાની

ઈચ્છા થશે અને ઈચ્છા થઈ એટલે એની પાછળ બધું જ આવે. જ્ઞાન ભણીને વિવેક, પરિણતિ મેળવવાની છે.

અષ્ટ પ્રવચન માતાનું જ્ઞાનવાળા આત્મા કેવળજ્ઞાન મેળવી શકે અને નવ પૂર્વનું જ્ઞાનવાળા અભવ્ય, દુર્ભવ્ય, સંસારમાં કેમ રખડે છે? અભવ્યને સંયમની પરિણતિ ન હોવાથી જ્ઞાન નિરર્થક બને છે. સંયમનો પરિણામ ઉત્પન્ન થાય તો જ કેવળજ્ઞાન થાય.

માસતુષમુનિને જ્ઞાન ઓછું હતું, પણ જ્ઞાનની પરિણતિ, સંયમનો ભાવ હતો તેથી કેવળજ્ઞાન થયું. શાસ્ત્રમાં તપથી જ મોક્ષ અથવા તપ ન કરે તો મોક્ષ એમ કીધું નથી. જ્ઞાનવાળા કે જ્ઞાન વિનાના, સશક્ત- આ બધા જો ગર્વ કરે તો મોક્ષ અટકે.

જ્ઞાનની પરિણતિ આવે તો જ્ઞાનનો ગર્વ ન થાય. જ્ઞાન વગરના ઉપર દયા આવે, તે જ રીતે તપમાં બાહ્યભાવની નિવૃત્તિ દેખાય.

પ્રશ્ન : ખાવાની ઈચ્છામાંથી નિવૃત્તિ તે તપ કહેવાય કે શરીરના કષ્ટને તપ કહેવાય?

ઉત્તર : શારીરિક કષ્ટ તો નારકીના જીવો ઘણું સહન કરે છે, પણ તે તપ ન કહેવાય. ચિત્તને આહારસંજ્ઞાથી, વિગઈઓની વૃત્તિથી નિવૃત્ત કરવું અને દેહને આહારથી નિવૃત્ત કરવો તે તપ કહેવાય. ચિત્તની વૃત્તિમાં અનેક દ્રવ્યોના ત્યાગની, રસત્યાગની, વિગઈ ત્યાગની ભાવના અને તદનુસાર પ્રવૃત્તિ તે તપ કહેવાય.

જે ગુણ જેનામાં નથી તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર આવે તો તે ગુણનો અંતરાય બંધાય.

અસ્થિર, નાશવંત, ન દેખાય ત્યાં સુધી શક્તિઓ નુકશાન કરનાર બને છે. બુદ્ધિનો સન્માર્ગ ઉપયોગ ન કરવો કે તે ઉન્માર્ગે જાય તે બન્ને દોષરૂપ છે.

સન્માર્ગે વ્યય કરી નાશવંતનો સદુપયોગ કરે તો શાશ્વત બને. પરંતુ જો ઘમંડ આવે, તિરસ્કાર કરે તો શક્તિઓ મળે નહિ, અંતરાય વધે.

જ્યાં સુધી શક્તિ છે ત્યાં સુધી શરીરનો ધર્મમાં, ભણવામાં, સેવામાં, આરાધનામાં ઉપયોગ કરી લઉં તે સદુપયોગ છે, જ્યારે હવે શરીરને સંભાળુ, શ્રમ ઓછો કરું, જેથી માંદા ન થવાય. આમ શરીરની શક્તિ ટકાવવાની બુદ્ધિ થાય તે પાપબુદ્ધિ છે.

પુણ્ય ક્યારે પલ્ટો મારે તે કહેવાય નહિ. સેકંડમાં ફ્યૂઝ ઉડી જશે. શક્તિ કાયમ રહેશે એમ માને તે સાચો વૈરાગી નહીં. યુવાનીમાં “મને ઘડપણ આવશે” તે યાદ આવે ખરું? જો યાદ આવે તો શક્તિનો સદુપયોગ થાય, કરવાની ઈચ્છા થાય.

આ બધી શક્તિ અસ્થિર છે એમ રોજ યાદ કરો તો આરાધનામાં ઉપયોગી બને-લેખે લાગે. શક્તિનો ઉપયોગ સ્વપરની આરાધના વધારવામાં કરો. તપ કરશે તો માંદા પડશે અને એમની સેવા કરવી પડશે એવું વિચારી તપનો અંતરાય ન કરો. જે તપ કરે છે તેને ઘડપણ વહેલું ન આવે, રોગ જલ્દી ન આવે.

જે ભણવા ગણવામાં તત્પર હોય તેની બુદ્ધિ શક્તિ વધે, જલ્દી ન ઘસાય. જે વિનય, વૈયાવચ્ચ કરે તેની શારીરિક શક્તિઓ વધે, પ્રાયઃ મરણ સુધી વિદ્યમાન રહે. ભવાંતરમાં પણ બધી શક્તિઓ વધે. જે સેવા કરે છે તેને

સેવા લેવી પડતી નથી. જેને જેને સેવા લેવાની ઇચ્છા નથી તેને સેવા લેવી પડતી નથી જેને સેવા લેવાના ભાવ છે, તેને સેવા કરનાર મળતા નથી.

ભણવાથી ક્ષયોપશમ વધે, વૈયાવચ્ચથી શક્તિઓ વધે, શાસ્ત્રની વિચારણાથી બુદ્ધિ વધે. માટે શક્તિને નકામી ન રાખો, વેડફી ન નાંખો, પણ સદુપયોગ કરો.

પ્રશ્ન:- શક્તિનો ઉપયોગ, શારીરિક આરાધનામાં, માનસિક આરાધનામાં, અર્થ ચિંતનમાં, તત્ત્વ ચિંતનમાં, સંયમમાં, ધ્યાનમાં કે ક્રિયામાં કરવાનો?

ઉત્તર:- જે યોગથી, જે ક્રિયાથી, આત્મામાં સંવેદન ઉભું થાય તેમાં કરવાનો.

પૂંજવા, પ્રમાર્જવાથી જીવદયાના પરિણામ ઉભા થાય. ભગવાનની આજ્ઞાની સાપેક્ષતા અને જીવરક્ષાના ભાવ-આ બે પરિણતિ ઉભી કરવાની છે. દરેક ક્રિયામાં જિનાજ્ઞાનો સાપેક્ષતા ભાવ મોટો છે. મારા ભગવાનની આજ્ઞા છે, એ ઉદ્દેશથી કરીએ તો આપણા હૃદયમાં આજ્ઞાનું સંવેદન ઉભું થાય.

(૫) અસ્થિરા સંપત્ :- “સંપતિઓ અસ્થિર છે”

વસ્તુરૂપ, વ્યક્તિરૂપ, ગુણરૂપ અને શક્તિરૂપ- તેમ ચાર પ્રકારે સંપત્તિ છે.

તેમાં (૧) વસ્તુરૂપ સંપત્તિ બે પ્રકારે છે- (૧) શાશ્વત વસ્તુ અને (૨) અશાશ્વત વસ્તુ. શાશ્વત વિમાનોના માલિક દેવો પોતે જ તે અવસ્થામાં- દેવ અવસ્થામાં- અશાશ્વત છે, તેથી તેની માલિકીની વસ્તુ શાશ્વત હોવા છતાં પોતે છોડીને જવાનો છે, તેથી પોતાની માલિકી અશાશ્વત છે.

સંસારી જીવો કોઈ સ્થાને કોઈ અવસ્થામાં કાયમ ટકતા નથી. તેથી એને મળેલ વસ્તુઓને છોડીને એ પરલોકમાં જાય છે, અને ક્યારેક પાપના ઉદય વગેરેમાં વસ્તુ નાશ પામે છે- વસ્તુ બીજાના હાથમાં જાય છે. આ રીતે પણ વસ્તુની સંપત્તિ અશાશ્વત છે.

(૨) વ્યક્તિ સંપત્તિ:- ઈષ્ટ વ્યક્તિ-પરિવાર-સેવકો-રાજ્ય વગેરે પુણ્યોદય હોય ત્યાં સુધી રહેલા હોવા છતાં મરણાંતે તે બધાનો વિયોગ થાય છે. વચ્ચે પણ તે તે વ્યક્તિઓ મરણથી કે બીજા કારણથી વિખુટી પડે છે. કાયમી ભવોભવ કોઈ વ્યક્તિ સાથે રહી શકતી નથી. નેમ-રાજુલ નવ ભવ સુધી ભેગા રહેવા છતાં દેવભવના ચ્વન બાદ બન્ને અમુક કાળ છૂટા પડ્યા છે. કોઈ જીવનો કાયમી સહયોગ હોતો જ નથી. તેથી વ્યક્તિરૂપ સંપત્તિ પણ અસ્થિર છે.

(૩) ગુણ સંપત્તિ:- ગુણો પણ બે પ્રકારના છે- (૧) ઔદયિક ભાવના અને (૨) ક્ષયોપશમ ભાવના. તેમાં ઔદયિક ભાવના ગુણો-રૂપ, સંઘયણ, સંસ્થાન, ગતિ વગેરે કોઈના કાયમ રહેતા નથી. એક જ ભવમાં પણ નાશ પામે, બદલાઈ જાય અને ભવાંતરમાં તો તે સંપૂર્ણ જતા રહે. ક્ષાયોપશમિક ગુણોમાં ઘણા ગુણો ભવ બદલાતા આવરાઈ જાય છે, તેમ જ ચાલુ જીવનમાં પણ વધઘટ થાય છે કે નાશ પણ પામે છે.

(૪) શક્તિ સંપત્તિ:- અનેક પ્રકારની શક્તિઓ-મનોશક્તિ, વચન શક્તિ, કાયશક્તિ, આવડત, હોંશિયારી વગેરે નાનપણમાં અલ્પ હોય છે, પછી વિકસે છે, તેમ ઘડપણમાં પાછી જતી રહે છે. આ રીતે પણ નાશવંત છે.

સંસારી જીવો કોઈ સ્થાને કોઈ અવસ્થામાં કાયમ ટકતા નથી. તેથી એને મળેલ વસ્તુઓને છોડીને એ પરલોકમાં જાય છે, અને ક્યારેક પાપના ઉદય વગેરેમાં વસ્તુ નાશ પામે છે- વસ્તુ બીજાના હાથમાં જાય છે. આ રીતે પણ વસ્તુની સંપત્તિ અશાશ્વત છે.

(૨) વ્યક્તિ સંપત્તિ:- ઈષ્ટ વ્યક્તિ-પરિવાર-સેવકો-રાજ્ય વગેરે પુણ્યોદય હોય ત્યાં સુધી રહેલા હોવા છતાં મરણાંતે તે બધાનો વિયોગ થાય છે. વચ્ચે પણ તે તે વ્યક્તિઓ મરણથી કે બીજા કારણથી વિખુટી પડે છે. કાયમી ભવોભવ કોઈ વ્યક્તિ સાથે રહી શકતી નથી. નેમ-રાજુલ નવ ભવ સુધી ભેગા રહેવા છતાં દેવભવના ચ્વન બાદ બન્ને અમુક કાળ છૂટા પડ્યા છે. કોઈ જીવનો કાયમી સહયોગ હોતો જ નથી. તેથી વ્યક્તિરૂપ સંપત્તિ પણ અસ્થિર છે.

(૩) ગુણ સંપત્તિ:- ગુણો પણ બે પ્રકારના છે- (૧) ઔદયિક ભાવના અને (૨) ક્ષયોપશમ ભાવના. તેમાં ઔદયિક ભાવના ગુણો-રૂપ, સંઘયણ, સંસ્થાન, ગતિ વગેરે કોઈના કાયમ રહેતા નથી. એક જ ભવમાં પણ નાશ પામે, બદલાઈ જાય અને ભવાંતરમાં તો તે સંપૂર્ણ જતા રહે. ક્ષાયોપશમિક ગુણોમાં ઘણા ગુણો ભવ બદલાતા આવરાઈ જાય છે, તેમ જ ચાલુ જીવનમાં પણ વધઘટ થાય છે કે નાશ પણ પામે છે.

(૪) શક્તિ સંપત્તિ:- અનેક પ્રકારની શક્તિઓ- મનોશક્તિ, વચન શક્તિ, કાયશક્તિ, આવડત, હોંશિયારી વગેરે નાનપણમાં અલ્પ હોય છે, પછી વિકસે છે, તેમ ઘડપણમાં પાછી જતી રહે છે. આ રીતે પણ નાશવંત છે.

જન્માંતરમાં આ ભવની શક્તિઓ પ્રાયઃ બધી નાશ પામે છે- સાથે આવતી નથી. પુણ્યાદિના યોગે જન્માંતરમાં નવી મળે તે વાત જુદી, ક્ષાયોપશમિક શક્તિ છે તે મોટા ભાગે ત્યાંથી ચ્યવતા લગભગ નાશ પામે છે, આવરાઈ જાય છે. ક્ષાયિક ભાવ આવે ત્યાં સુધી ક્ષાયોપશમિક શક્તિઓ નાશવંત સમજવી.

લબ્ધિઓ, ઈન્દ્રિય શક્તિ, અંતરાય ક્ષયોપશમ શક્તિ વગેરે જીવને હુંફ અને સહાયરૂપ શક્તિ પણ ક્યારેક જીવિત અવસ્થામાં નાશ પામે છે ક્યારેક મરણથી નાશ પામે છે.

આ રીતે જીવની સંસારી અવસ્થામાં સર્વ સંયોગો અને સર્વ સુખ-દુઃખની અવસ્થાઓ પરાવર્તનયુક્ત, સંયોગ-વિયોગયુક્ત છે. માટે કોઈ અવસ્થા શાશ્વત નથી. તેથી જેમ દુઃખમાં અકળાવાની જરૂર નથી, કારણકે એ ટકવાનું નથી, તેમ અનુકૂળ સંયોગોમાં ગર્વ-પ્રમાદ-બીજાનો તિરસ્કાર કે પુણ્ય સંયોગોનો દુરૂપયોગ કરવો પણ યોગ્ય નથી. નાશવંત યીજથી પણ આ રીતે પાપ અને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે સંપત્તિઓ નાશવંત જાણીને, તેના ઉપરની હુંફ, મમતા છોડીને વેપાર માટે મળેલ ઉછીની રકમની જેમ તે તે શક્તિઓ સન્માર્ગે ખરચીએ. શરીર શક્તિ ત્યાગ-તપ-સેવા-વિનય વગેરેમાં, વચનશક્તિ અભ્યાસ-સૂત્ર પરાવર્તન-પ્રભુના ગુણગાન-ધર્મોપદેશ, સ્વાધ્યાય-સ્તવના વગેરેમાં, મનની શક્તિ શુભ ભાવના, શુભ વિચારણા, સદ્ધ્યાનમાં તેમ જ પાપ વિચારોને ધર્મ વિચારોમાં ફેરવવા વગેરેમાં ખરચવી જોઈએ. પરિવારને ધર્મ આરાધનામાં જોડવો. અર્થનો, વસ્તુઓનો, શ્રી સંઘની આરાધના તથા અનુકંપા, જીવદયા

વગેરેમાં ઉપયોગ કરવો. આ અસ્થિર સંપત્ અને શક્તિઓનો સદુપયોગ છે. એનાથી સ્થિર, ક્ષાયિક ભાવની આત્મગુણોની લક્ષ્મી મળે છે.

(૬) દારુણ: પ્રમાદ: :- પ્રમાદ એ દારુણ છે, એટલે કે ભયંકર છે. અહીં પ્રમાદનું સ્વરૂપ સમજવું અને એના ફળરૂપે ભયંકરતા જાણવી.

પ્રમાદ ૩ પ્રકારના છે- (૧) સ્વભાવની- શુદ્ધ સ્વરૂપની અનુપસ્થિતિ અને ઉપસ્થિતિની અયોગ્યતા. (૨) પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયો-અનુકૂળતા તરફ ખેંચાણ, રસઋદ્ધિ-શાતાને મનમાં ગૌરવરૂપે, સુખરૂપે લેવા અને એ અવસ્થામાં જીવને આનંદ થવો. આ નોકષાયના ઉદયની તીવ્રતા છે.

(૩) આ વિષયોની અનુકૂળતા- પ્રતિકૂળતા વગેરેને અવલંબીને ક્રોધાદિમાં અને તીવ્રતારૂપે આવેશમાં પ્રવર્તવું.

આ પીતા ખાંડ નથી તે ખબર પડે ત્યાં સ્વરૂપ ઉપસ્થિતિ હોય તો 'હોય'- ચાલે- પુદ્ગલમાં શું રાયવું એમ થાય તે અપ્રમાદ છે.

આ ભાવ્યું નહીં, ફાવ્યું નહિ, આવા વિચાર તે સ્વરૂપ અનુપસ્થિતિરૂપ પ્રમાદ છે, અને એના વિષે બીજાને કહેવું, ખાંડ માંગવી, મંગાવવી, પૂર્વની ભૂલ યાદ કરાવવી- આ પૂર્વ કરતા મોટો પ્રમાદ છે. તેનાથી સ્વરૂપ અનુપસ્થિતિની અયોગ્યતા ઊભી થાય છે. જેમ જેમ રૂપાદિ પુદ્ગલની મમતા વધે, તેની નિંદા, પ્રશંસા, સંભાળ, કાળજી, સંસ્કારકરણ વગેરે વધે તેમ પ્રમાદ વધે.

વડીલ માટે તેવી જરૂરી અવસ્થામાં કાળજી રાખવી તે ભક્તિ છે, જાત માટે જે કાળજી, ચોક્કસાઈ રાખવી તે પ્રમાદ છે. ભાવતી ચીજ વધારે લેવાય, રખાય, ખવાય તે

પણ પ્રમાદ છે. અનુકૂળતા ગોતવી, પ્રતિકૂળતામાં પ્રતિકાર થાય તે પણ પ્રમાદ છે. અનુકૂળતામાં મનમાં આનંદ, પ્રસન્નતા આવે તે પણ પ્રમાદ, અને પ્રતિકૂળતામાં વસ્તુની યાદ આવતા અરતિ, ઉદ્વિગ્નતા, વિહ્વલતા આવે તે પણ પ્રમાદ છે.

આ સ્વભાવની અનુપસ્થિતિ અને ઉપસ્થિતિની અયોગ્યતાના કારણે વારંવાર દરેક બાબતમાં અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા સારું-નરસું, અને તેને આધિન જીવોની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે બીજા નંબરનો પ્રમાદ છે. તેના કારણે આરંભ, પરિગ્રહ અને ૧૮ પ્રકારના પાપસ્થાનોની પ્રવૃત્તિ થાય છે. નોકષાયપ્રમાદની તીવ્રતારૂપ આ વૃત્તિ છે અને તે અનેકવિધ સકારણ અને નિષ્કારણ પાપપ્રવૃત્તિ કરાવે છે.

એટલે પૌદ્ગલિક કોઈ પણ ચીજ કે એના વર્ણાદિ સારા લાગે, સંઘરવા, વાપરવા જેવા લાગે તે બધું પ્રમાદ છે.

આ વૃત્તિના કારણે જીવને કોઈપણ વિષયો પર પુદ્ગલની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાના કારણે રતિ-અરતિ પેદા થાય છે અને તેનાથી કષાય અને એના આવેશ પેદા થાય છે. માટે કષાય અને તેના આવેશને પ્રમાદ કહેવાય- આ ત્રીજા નંબરનો પ્રમાદ બીજા નંબરના પ્રમાદ ઉપર નિર્ભર છે. તેથી બીજા નંબરના પ્રમાદો જેટલા છોડીએ તેટલા ત્રીજા નંબરના કષાયોરૂપી પ્રમાદ નિર્ભળ બને.

વિષયોની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાનું લક્ષબિન્દુ જેમ જેમ મંદ થાય, એની પ્રવૃત્તિમાં જેમ જેમ અંકુશ આવે અને સ્વરૂપ, ભાવના, અપાયચિંતન, ત્યાગના માહાત્મ્યની વિચારણા જેમ જેમ થતી આવે તેમ તેમ નોકષાયોની તીવ્રતા ઘટતી જાય છે. જેમ જેમ નોકષાયની તીવ્રતા ઘટતી

જાય તેમ તેમ સ્વરૂપ અનુપસ્થિતિની અયોગ્યતા નાશ પામે છે. આ જે અંકુશવૃત્તિ, સ્વરૂપ- ભાવના-અપાયચિંતન- ત્યાગના લાભની વિચારણા તે સ્વરૂપ યોગ્યતાનું પ્રભાત છે. તેનાથી સ્વરૂપ દર્શનની પાત્રતા પ્રગટે છે.

આ અંકુશ ભાવના વગેરે આવ્યા બાદ પાંચે ઈન્દ્રિયની અનુકૂળ પ્રતિકૂળ અવસ્થાઓની ઉપસ્થિતિમાં “હોય”, “આમાં મારે શું?” આવા વિચારોની કેળવણીથી આ પ્રમાદનો જય થાય છે. આ વિચારણા એ સ્વરૂપ દર્શનની પાત્રતા છે.

માટે (૧) અનુભવાતી અનુકૂળ- પ્રતિકૂળ અવસ્થામાં ઉપેક્ષા, ઉદાસીનતા દ્વારા, (૨) અનુકૂળતા- પ્રતિકૂળતાની વૃત્તિઓના રોકાણ દ્વારા, અપાયચિંતન દ્વારા, વર્તનમાં ત્યાગ દ્વારા અપ્રશંસા- અનિંદા દ્વારા, અનુકૂળતાને વધારવા કે પ્રતિકૂળતાને હટાવવાના પ્રયત્ન ન કરવા દ્વારા, (૩) વિષયોનો ઉપયોગ કે રક્ષણ કરવામાં સ્વસ્થતા કે પ્રસન્નતાના નિગ્રહ દ્વારા, (૪) એના નિમિત્તે થતા ક્રોધાદિના ત્યાગ કે નિગ્રહ દ્વારા પ્રમાદનો જય કરવો.

આમ પૂર્વેના ત્રણ ભેદમાંના પ્રથમ ભેદના બે ભેદ કરીને કુલ ૪ પ્રકારના પ્રમાદ બતાવ્યા. આમાં જીવ પ્રથમમાંથી બીજા પ્રમાદમાં જાય છે, બીજામાંથી ત્રીજાનું રૂપ લે છે, અને ત્રીજામાંથી ચોથામાં પ્રમાદની માત્રા વધે છે અને ક્યારેક અપ્રમત્ત જીવને પણ સંસાર ભ્રમણ કરાવનાર બનાવે છે.

મદ એટલે સ્વરૂપાવસ્થાને ભૂલીને પૌદ્ગલિક અવસ્થાને પોતાની માનવી કે પોતાના સુખદુઃખના કારણરૂપ માનવી, મનમાં એની મહત્તા લાગવી. એમાં વડાઈ લાગવી.

આ વૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ કે સંસ્કાર દ્વારા આવી જતું આભોગ કે અનાભોગ વલણ તે પ્રમાદ કહેવાય. પ્રમાદ-પ્રકૃષ્ટ મદ અવસ્થા અને એનું કાર્ય.

સ્વરૂપાવસ્થાન કે સ્વરૂપભાનની જે વિસ્મૃતિ કે સંસ્કારની મંદતા તે પ્રમાદ છે. તે વધતા વધતા અનંત સંસાર પણ આપી શકે છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, યોગદુષ્પ્રણિધાન વગેરે પણ પ્રમાદના જ રૂપાંતર છે. માટે કેટલીક જગ્યાએ બંધહેતુમાં પ્રમાદને જુદો નથી પાડ્યો.

પ્રમાદ ભીષણ છે. અનંતકાળ સંસારમાં રખડાવનાર છે, સંયમથી, સમ્યક્ત્વથી, સુખથી અનંતકાળ વિયોગ કરાવનાર છે.

વિષયોના પ્રમાદ વગર કષાયો શાન્ત પડી જાય છે, માટે સંસાર વિષયોરૂપ છે, અને તેના ચારે કોરના રક્ષક કષાયો છે.

માટે જ 'સમયં ગોચમ મા પમાય' એમ કહેવું પડ્યું. માટે સદા સ્વરૂપનું લક્ષ-સિદ્ધ અવસ્થાનું લક્ષ, વારંવાર ઉપયોગરૂપ લક્ષ રાખી, તેના બાધક તત્વોથી સદા સાવધાન બની તેને અનુકૂળ પ્રવર્તવા માટે દેવ-ગુરુ-સાધર્મિકની ભક્તિ-વિનય-આદર-તપ-ત્યાગ-જ્ઞાન-ધ્યાન, અનુકંપા, પ્રત-પચ્ચક્ષાણ વગેરે કરતા રહેવું અને આ દ્વારા સંવેગ વૈરાગ્યને અત્યંત પ્રબળ બનાવવા, જે ખૂબ જરૂરી છે.

અત્યંત પ્રબળ સંવેગ-વૈરાગ્યવાળાને પ્રમાદ નડતો નથી. સંવેગ-વૈરાગ્યની મંદતામાં પ્રમાદ આવે છે, વધે છે અને ગુણોનો નાશ કરે છે.

૭. 'દુર્લભં માનુષ્યં મહાધર્મસાધનમ્।' મનુષ્યપણું દુર્લભ છે. અને એ મનુષ્યભવ સંયમ અને તીર્થંકર, ગણધરપદના પુણ્યનું તેમજ મોક્ષનું કારણ-સાધન છે.

અહીં બે વાત બતાવી છે- મનુષ્ય ભવની દુર્લભતા અને મહાધર્મની સાધનતા.

મનુષ્યો સંખ્યાની દ્રષ્ટિએ અત્યંત અલ્પ છે, તેથી મનુષ્યભવ દુર્લભ છે તેમ સામાન્યથી સમજી શકાય તેવી વાત છે. આ મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ બે પ્રકારે છે:- (૧) સાનુબંધ ધર્મના કારણે સાનુબંધ પુણ્યવાળાને દેવ-મનુષ્ય-દેવ-મનુષ્ય ભવ ચાલ્યા કરે. આમાં આરક્ષણ (રીઝર્વેશન) ની જેમ સાનુબંધ પુણ્ય-ધર્મવાળાને મનુષ્ય ભવ નિયત છે, છતાં ટોટલમાં તે અલ્પ સંખ્યા હોવાથી દુર્લભ છે. નિરનુબંધ પુણ્યવાળાને-સાતિયાર ધર્મવાળાને એ દુર્લભ છે. દશ દૃષ્ટાંતે મનુષ્યભવનું જે દુર્લભપણું બતાવ્યું છે તે ધર્મહીન-પ્રમાદી-આળસુ-ધર્મ નહિ પામેલા-પામીને સાતિયાર કરનાર, હૃદયથી પ્રમાદ-ઉપેક્ષા-ગૌણભાવ કરનારને મનુષ્યભવ દુર્લભ છે.

ધર્મહીન મનુષ્યને જેમ આર્તધ્યાન-પ્રમાદના કારણે મનુષ્યભવ દુર્લભ છે, તેમ ત્રણે ગતિના જીવોમાં દુઃખ-અવિવેક-વિષયાસક્તિ-પ્રમાદના કારણે મનુષ્યભવ દુષ્પ્રાપ્ય છે.

ધર્મસંપન્ન મનુષ્યને-સદ્ભાવના ભાવિતને સાહજિક દેવભવની પ્રાપ્તિ છે, છતાં એના માટે મનુષ્યભવ દુષ્પ્રાપ્ય નથી કારણકે દેવગતિ પછી તેને મનુષ્યભવ મળે છે. જે દેવભવમાં વૈરાગ્ય ભાવિત રહે તેને મનુષ્યભવ **Reserval**

છે. વૈરાગ્ય અને ધર્મથી ભાવિત આત્માઓ સિવાયને મનુષ્યભવ લોટરી કરતા પણ ઘણો દુર્લભ છે.

આ મનુષ્યભવ જ મહાધર્મના સાધનરૂપ છે, કારણકે નારક અને તિર્યચના જીવોને દુઃખ-અજ્ઞાન-અવિવેક પરાધિનતાથી ધર્મ સમજવો કે આચરવો લગભગ અશક્ય છે. નારકમાં અતિ અલ્પ સમકિતી છે અને તિર્યચમાં સમકિતી કે દેશવિરતિવાળા અલ્પ છે. છતાં પરને ઉપકારક થતા નથી. પોતે પણ સંયોગના કારણે વિશિષ્ટ આરાધના કરી શકતા નથી. આત્મબળના કારણે થોડી આરાધના કરે છે.

દેવતામાં જિનભક્તિ-મહામુનિઓની ભક્તિ-તત્વશ્રવણ અને તત્વવિચારણા અતિ અલ્પ પ્રમાણના દેવોમાં છે. છતાં ત્યાંનું વાતાવરણ જ તેમને રાગ-દ્વેષમાં ખેંચી જવામાં નિમિત્ત છે. આરાધના માટે તો પ્રતિકૂળ વાતાવરણ છે, વૈરાગ્ય માટે પણ પ્રતિકૂળ છે. નિકાચીત કર્મોના કારણે, દેવ ભવના હિસાબે વ્રતો-દેશવિરતિ-સર્વવિરતિ વગેરે અને ઉત્તર ગુણોરૂપ નવકારશી આદિ પણ ન કરી શકે તેવા કર્મથી જકડાએલા છે.

જ્યારે મનુષ્યપણામાં જ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા-ગણ-ધરદેવો-મહામુનિઓ-લબ્ધિવંતો અને ઉગ્ર સાધકો હોય છે.

મનુષ્યભવમાં જ જીવો નવી નવી આરાધના-સાધનોનો પ્રારંભ કરે છે- આરાધનામાં આગળ વધે છે. વિશિષ્ટ પુણ્યનું સર્જન પણ મનુષ્યભવમાં થાય છે. માટે મહાધર્મનું સાધન કે સિદ્ધપણાનું-જિનપણાનું-મુનિપણાનું સાધન મનુષ્યભવ જ છે.

આ ભવ ખાવા- પીવા- હરવા- ફરવા- એશઆરામ કરવા- ન્હાવાઘોવા- ઉંઘવા- નવરા બેસવા- વાતચીતો કરવા

વગેરે માટે નથી, કારણ આ બધું તો દેવભવમાં મુખ્ય રીતે અસંખ્ય કાળ કર્યું છે, અને વારંવારની અપેક્ષાએ અનંતકાળ કર્યું છે, છતાં આપણે રખડતા જ રહ્યા છીએ.

મનુષ્યભવમાં ફક્ત એક જ કર્તવ્ય છે કે રત્નત્રયની સ્વની સાધના અને બીજાને રત્નત્રયની પ્રાપ્તિમાં કે આરાધનામાં નિમિત્ત બનવું.

મનુષ્યભવ પ્રાપ્તિના ઉપાય:- દાનાદિ મધ્યમ કક્ષાના ગુણો છે. સરળતા, નમ્રતા વગેરે સાહજિક કષાયની મંદતા હોય તેવા જીવો તે ગુણોને વિશેષ વિકસીત કરવાના કારણભૂત સાધન સામગ્રીયુક્ત વિશિષ્ટ મનુષ્યભવ પામે છે. તેથી એ મનુષ્યભવ પામીને ઉત્તમ આરાધના કરે. બાકીના જે મોટા ભાગના અનાર્ય મનુષ્ય છે તેઓને 'નદી ગોળપાષાણ ન્યાયે' આયુષ્ય બંધ કાળે થયેલ કષાયની મંદતાથી મનુષ્યપણું મળે છે. પણ બીજી સામગ્રી ન મળવાથી વિષયાસક્તિથી એ પણ દુર્ગતિનું કારણ બને છે.

: બુદ્ધિચિત્રથી :

અનંતજ્ઞાની પરમાત્માનું શાસન આ સંસારની અંદર મોટાભાગનાં જીવને મળતું નથી. ભગવાનના શાસનની કિંમત વધારે છે, અને મારે આરાધવા જેવું છે તેવું મોટા ભાગના જીવો સમજતા નથી, માનતા નથી, આચરતા નથી.

આની પાછળનું કારણ શું ? ભગવાનનું શાસન સંસારથી ઊંધી દિશાનું છે; એટલે મોક્ષ અને સંસાર પરસ્પર વિરુદ્ધ છે...

સંસાર શરીરને સંભાળવાનું કહે ને ધર્મ શરીરને આરાધનામાં વ્યાઘાત ન થાય માટે સાચવવાનું કહે, પણ પંપાળવાનું ન કહે.

જે આત્માને પુણ્યબુદ્ધિ, મોક્ષબુદ્ધિ ન આવે તેને ધર્મબુદ્ધિ ન આવે, જેને પરલોકબુદ્ધિ ન આવે તેને મોક્ષબુદ્ધિ ન હોય.

પ્રશ્ન : દેવ-ગુરુ-ધર્મક્રિયામાં પુણ્યબુદ્ધિ, ધર્મબુદ્ધિ કે મોક્ષબુદ્ધિ જોઈએ?

ઉત્તર : દેવ-ગુરુમાં, ધર્મક્રિયામાં, ધર્મસ્થાનમાં પહેલા પુણ્યબુદ્ધિ જોઈએ. પુણ્યબુદ્ધિ એટલે એને અનુકૂળ વર્તીએ, સેવા કરીએ, મન-વચન-કાયાની શક્તિ ખર્ચીએ, પૈસા ખર્ચીએ તેનાથી આપણા આત્મામાં પુણ્ય આવે છે- આ પુણ્યબુદ્ધિ છે.

આ ભવની અનુકૂળતા મળે ત્યાં જીવો ચારેબાજુ દોડે છે, પરન્તુ પરલોકનું પુણ્ય જ્યાંથી મળે છે ત્યાં જોઈ શકતાં નથી. જઈ શકતાં નથી.

પરમાત્માના શાસનને પામ્યા પછી સૌ પ્રથમ
પરભવ દ્રષ્ટિમાં આવે, પછી પુણ્ય દ્રષ્ટિમાં આવે. પછી
ધર્મ દ્રષ્ટિમાં આવે અને પછી મોક્ષ દ્રષ્ટિમાં આવે.

આ ભવમાં સુખી શાનાથી થવાય ? વેપાર કરીએ
તો સુખી થવાય. દવા ખાઈએ તો નિરોગી થવાય. ભણીએ
તો બુદ્ધિશાળી થવાય.

આલોકમાં તર્ક ચલાવીને કામ થાય; પણ પરલોકમાં
તર્ક ન ચાલે...શ્રીમંત માણસ મરીને પરલોકમાં શ્રીમંત
થાય? દરિદ્ર માણસ પરભવમાં ઊંચો કે નીચો થાય ?
અહીંના ભાવને આધીન, અધ્યવસાયને આધીન, ઉપાર્જન
કરેલા પુણ્યને આધીન પરભવમાં મળે છે.

કાર્તિક શેઠ પોતે વૈરાગી હતાં પણ દીક્ષા લઈ શકે
તેમ ન હતા. તેમની નીચે ઘણાં શેઠ હતા. પરન્તુ ગૈરિક
તાપસના અપમાનના કારણે ૧૦૦૦ શેઠ સાથે દીક્ષા લીધી.
બાર વર્ષ સંયમ પાળી ઈન્દ્ર થયા. પુણ્ય માટે દીક્ષા નહોતી
લીધી, ધર્મ માટે દીક્ષા લીધી હતી. ગૈરિક તેના વાહન તરીકે
ઉત્પન્ન થયો. વર્ષોની સાધના કરનારો ગૈરિક વાહન તરીકે
થયો, જ્યારે ફક્ત બાર વર્ષ સંયમ પાળનાર કાર્તિક શેઠ
ઈન્દ્ર થયા. નોકરપણાનું કામ એવું હોય છે કે ઈન્દ્ર જ્યાં
આવીને ઊભો રહે ત્યાં સવારી તરીકે આવી જાય.

શ્રેણિક રાજાના પુત્ર નંદિષેણ પૂર્વભવમાં રસોઈયા
તરીકે હતા. તેના શેઠ બ્રાહ્મણોને જમાડતા પછી જે પ્રાશુક
વધે તે રસોઈયો સાધુને વહોરાવે. તે જમાડનાર શેઠ સેયનક
હાથી થયો; વિભંગજ્ઞાની હતો. રસોઈયા તરીકે કામ કરનાર
રાજપુત્ર થયો. ધર્મ કરનાર માણસ નીચે હોય તો પણ ઊંચે
આવી જાય, અને ધર્મ ન કરનાર માણસ ઊંચે હોય તો
પણ નીચે આવી જાય.

આપણી દ્રષ્ટિ ક્યાં જોઈએ ? પુણ્ય પર જોઈએ.

જે આત્માને પુણ્ય અનુકૂળ હોય તેનું બધું સારું થાય.

ગુરુ એકને ઠપકો આપે તો'ય શેર લોહી વધે, કેમકે પ્રેમ છે, અને ગુરુ એકને પ્રેમથી બોલાવે તો'ય શેર લોહી ઘટે. કારણ? બીજાને સારી રીતે બોલાવે છે તે ન ખમાય માટે.

જેને પરલોક દ્રષ્ટિમાં આવે તેને પુણ્ય આવે. જેને પરલોક દ્રષ્ટિમાં ન આવે તેને પુણ્ય ન આવે. તે માટે ભૂતકાળ દ્રષ્ટિમાં લાવવો પડે. પુણ્ય-પાપ દ્રષ્ટિમાં આવે તો મોટાભાગના અધર્મ વ્યવહાર બંધ થઈ જાય, મોટા ભાગના અવિવેકો બંધ થઈ જાય.

“દીકરો દુરાચારી ન બને માટે એના લગ્ન કરાવું છું” આવું વિચારનાર બાપને પુણ્ય બંધાય છે. છોકરાને લગ્નમાં આનંદ છે, માટે પાપ બંધાય છે.

એટલે પુણ્ય માટે શું જોઈએ ? વિવેકબુદ્ધિ, પાપનો પશ્ચાતાપ, પાપને રોકવાની બુદ્ધિ જોઈએ. પુણ્યની દ્રષ્ટિ આવે તો પાપ જતું રહે.

સંસારમાં રાગદ્વેષ કરીએ, આનંદ કરીએ, કર્તવ્યબુદ્ધિ કરીએ તો પાપ લાગે.

ધર્મ કાર્યમાં વિવેક કોનો ? ઘરમાં નોકરને કેટલો પગાર આપો ? ને પૂજારીને રોજનો એક રૂપિયો દરેક ઘર તરફથી આપો? આવી ભાવના ખરી ?

આપણા ભગવાનની ભક્તિ કરનારને એક રૂપિયો આપો તો પણ દેરાસરનાં બધા કાર્યોનો લાભ મળે. દરેક વ્યક્તિએ ભેટ તરીકે પૂજારીને કંઈક આપવું જોઈએ. કોઈના હૃદયમાં ભગવાનના પૂજારી તરીકે માન ખરું ?

પાઠશાળાના માસ્તર સંઘના ગુરુ-વિદ્યાગુરુ કહેવાય,
આવું માનો ખરા ?

જેની પુણ્ય-પાપની દૃષ્ટિ ખુલતી જાય તેની ધર્મદૃષ્ટિ
ખુલતી જાય. ધર્મના બધા સ્થાનોમાં આમન્યા રાખો,
ઔચિત્યથી વર્તો તો પુણ્ય બંધાય. તમને વન્દન કરતાં ન
આવડતું હોય, ખમાસમણ દેતાં ન આવડતું હોય, કમરનો
દુઃખાવો હોય ને પગે ન લાગો તો વાત જુદી, પણ આવડતું
હોય છતાં ન કરો તો દર્શનમોહનીય કર્મ બંધાય. નમસ્કાર
કરો તો બધા કર્મો તૂટે.

પ્રશ્ન : ભગવાનને હાથ જોડાય કે દેરાસરને હાથ
જોડાય ?

ઉત્તર : બન્નેને હાથ જોડાય. ભગવાન બિરાજમાન
છે તેથી દેરાસર પણ પૂજ્ય છે.

સાતક્ષેત્રમાં જ્ઞાન કરતા દેરાસરનું સ્થાન ચડી જાય
છે. જ્ઞાન જીવનો સ્વભાવ છે. પુસ્તક જ્ઞાનનું સાધન છે.
જેમ જ્ઞાનના સાધનને ઉપાસ્ય કહેવાય છે તેમ ભગવાનના
સાધન પણ ઉપાસ્ય છે.

પુસ્તકને પણ જ્ઞાન કહેવાય ? હા ! કારણમાં કાર્યનો
ઉપચાર એટલે સાધ્ય-સાધનનો અભેદ ઉપચાર કરીને
કહેવાય. અક્ષરમાં મિથ્યાત્વ કે સમ્યક્ત્વ નથી. પણ જ્ઞાનનું
સાધન ફેંકો તો આશાતના કહેવાય. પુણ્ય-પાપ જેની દ્રષ્ટિમાં
નથી તેને ક્યાંય ધર્મ નથી.

ભગવાનની આગળ ફળ ચડાવવા માટે ઉલ્લાસ
કેટલાનો? બધા લાવે ખરા ? આ તો સાકરીયા લાવે. ઘરે
મહેમાન આવે ત્યારે શીરાને બદલે સાકરીયા આપો તો
ચાલે? ત્રણ જગતના નાથની આગળ સાકરીયું મૂકો એનો

અર્થ એટલો જ કે પુણ્ય અને પાપને કાંઈ સમજતા જ નથી. ભગવાન પાસે નૈવેદ્ય લાવવામાં જે આળસ કરે છે, અથવા તો કરકસર કરે છે, તેને ધર્મ જ નથી. પાછી ઉદારતા ઓછી છે એવું ય નથી. જ્યારે ઉછામણી બોલાય ત્યારે સેંકડો અને હજાર રૂ. બોલે છે. રોજ ૧૦રૂ. નું નૈવેદ્ય ચડાવો તો કેટલો ખર્ચ થાય? બાર મહિને ૩,૬૦૦/-રૂ થાય.

પ્રશ્ન : નૈવેદ્યને બદલે એટલાં જ પૈસા ભંડારમાં મૂકી દઈએ તો?

ઉત્તર : મહેમાન આવે ત્યારે રકાબીમાં પૈસા મૂકી દેવાના, ચાલશે? આવી વિચારણા એ તો ભગવાન પ્રત્યે અવજ્ઞા છે. ભગવાનની આજ્ઞા પ્રત્યે અવજ્ઞા છે. ભગવાન તો સર્વ શક્તિના માલિક છે. એમની પાસે પૈસાની કોઈ જ કિંમત નથી.

ક્યારે'ય દેરાસરમાં સવાશેર ચોખાનો સાથિયો કોઈ કરતું નથી. આ તો એમ જ થાય કે સાથિયો કરીશ તો પૂજારી જ લઈ જશે, ભગવાનને શું મળવાનું છે ? ભગવાનને તો કાંઈ જોઈતું નથી. આપણને આવા સાથિયાના ભાવથી મળતું પુણ્ય મળે તો આગળ વધુ સારા સાથિયાના ભાવથી પુણ્યની પરાકાષ્ટા વધે, આમ પુણ્ય મળે ધર્મથી અને ભાવનાથી, અને પુણ્યની તીવ્રતા વધે તો ધર્મ મળે.

ધર્મ ક્યારે મળે ? ક્રિયાથી પુણ્ય મળે, ને ભાવનાથી પુણ્યની તીવ્રતા થાય ને તેનાથી ધર્મ મળે. અર્થાત્ પુણ્ય અને ભાવના સંયોગ થાય તો ધર્મની પરાકાષ્ટા થાય. ધર્મ એટલે ક્ષયોપશમ-વિવેકનો પરિણામ, પરિણામને ઉત્પન્ન કરે છે પુણ્યની પરાકાષ્ટા. પરાકાષ્ટા આવે છે પુણ્યની પ્રવૃત્તિથી, અને પ્રવૃત્તિ થાય છે- પરભવ, મોક્ષ વગેરે દેખાય ત્યારે.

ભગવાનને ફળ નૈવેદ્ય ચડાવવાથી ક્યું ફળ મળે ?
 મુખ્યત્વે મોક્ષ મળે અને મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી જગતની
 તમામ વસ્તુ મળે. માંગ્યા વિનાની કે ફક્ત માંગેલી વસ્તુ
 મળે ? તો માંગ્યા વિનાની જગતની તમામ વસ્તુ જ્યાં સુધી
 મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી પ્રાપ્ત થાય, તેવું ફળપૂજાનું માહાત્મ્ય
 છે. ચારેબાજુથી ઢગલા થઈને મળે.

દિન-પ્રતિદિન ભાવ એવા ચડતા હોવા જોઈએ કે
 બજારમાં મોંઘામાં મોંઘું જે ફળ હોય તે ચડાવું. ભગવાનને
 નૈવેદ્ય ચડાવવાથી આરોગ્ય મળે. માલપાણી ખાવાની શક્તિ
 મળે એટલે કે માલપાણી ખાવા ન પડે. લુખ્યા રોટલા ખાય
 તો પણ માલપાણી ખાધા હોય તેવી જ શક્તિ હોય. નાનું
 નૈવેદ્ય ચડાવો તો ભોગવવાની સામગ્રી મળે, પણ ભોગવી
 ન શકે.

બુદ્ધિ બે પ્રકારે હોય છે :- (૧) કંજૂસાઈની અને
 ત્યાગની. શાલીભદ્રને ત્યાગની અને મમ્મણને કંજૂસાઈની
 બુદ્ધિ હતી. દાન તો બન્નેએ આપ્યું હતું. પરન્તુ એકના
 દાનનાં વસ્તુની કિંમત હતી ને બીજાના દાનમાં દાનની
 કિંમત હતી, વસ્તુની નહિ. માટે શાલિભદ્રને ૯૯ પેટીઓમાં
 ત્યાગની બુદ્ધિ થઈ, અને મમ્મણને કંજૂસાઈની બુદ્ધિ થઈ.

નાનું નૈવેદ્ય ચડાવો તો ભોગવવાની બુદ્ધિ તો ન મળે,
 ત્યાગની બુદ્ધિ પણ ન મળે. સામગ્રી મળે પણ સાપ થઈને
 તેના પર બેસી રહે. જેને તમે આપો છો તેની કિંમત ગઈ
 તો ભોગ અને ત્યાગ-બન્ને ન મળે. મમ્મણને ભોગ અને
 ત્યાગ ન મળ્યા શાલિભદ્રને ભોગ અને ત્યાગ બન્ને મળ્યા.

નૈવેદ્ય મોટું ચડાવો તો ભોગ ને ત્યાગની બન્નેની બુદ્ધિ
 મળે. નાનું ફળ ચડાવો તો નાનું ફળ મળે અને મોટું ફળ ચડાવો

તો મોટું ફળ મળે. દાન-ત્યાગ-સત્ત્વ-ઔદાર્ય મળે. જે ઉત્તમનું મહત્ત્વ નથી રાખતો તેને વાતાવરણ સ્વચ્છ મળતું નથી.

જે પુણ્ય ન સમજે તે ધર્મ ન સમજે, જે ધર્મ ન સમજે તે મોક્ષ ન સમજે.

શનિ-રવિ આયંબિલ કરે તો સારું કે ખોટું ? કુરસદ-બાકીના દિવસોમાં ન હોય અને શનિ-રવિ હોય માટે નહિ, પણ શનિ-રવિ નડે છે માટે કરતો હોય તોય હનુમાનને તેલ ચડાવવા ન જતા અહીં આવે છે તે સારું છે. શનિની પૂજામાં ભગવાન, સાધુ, તપની ઉપાસના છે, માટે એની આરાધનામાં ખેંચાઈને આવે છે. નવે ગ્રહો સમ્યક્ત્વી છે. સજ્જન છે. તે ગ્રહો ધર્માત્માને ધર્મરૂપે પરિણમે છે. ગ્રહની અનુકૂળતા માટે ગ્રહની નવકારવાળી ગણીએ તો મિથ્યાત્વ કહેવાય, પણ ભગવાનની નવકારવાળી ગણીએ તો સમ્યક્ત્વના માર્ગે લઈ જાય.

પુણ્ય જેને દેખાતું નથી તેને ધર્મ ફળ ન આપે. દરેક વ્યવહારમાં પુણ્ય-પાપ કઈ રીતે દેખાય? નિષ્કારણ પાપ કરવા જે તૈયાર ન થાય તેણે વગર ફોગટનું જુઠું બોલવું નહિ, નાની બાબતમાં ઘાલમેલ કરવી નહિ, ચોરી કરવી નહિ, ઈત્યાદિ ભાવનાવાળો ધર્મ સમજી શકે. આચરી શકે. ચોરી કરનારો તીવ્ર બુદ્ધિવાળો હોય, પણ ચોરીના પ્રતાપે બીજા ભવમાં મંદ બુદ્ધિ મળે. જુઠના કારણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય.

ધર્મ જેમ મળતો જાય તેમ ધર્મના સાધનભૂત શક્તિ તીવ્ર મળે. બધા પ્રકારની આવડત ધર્મને જે સમર્પિત રહે ધર્મ માટે ભોગ આપે તેને મળે. જે પુણ્ય માટે ભોગ નથી આપતો, તેને કાંઈક મળે, કાં તો કાંઈ ન મળે.

ધર્મી માણસો ક્યાંય દુઃખી ન થાય તેનું કારણ શું ?
તેમાં એક કારણ છે ધર્મના પ્રતાપે બીજા ભવથી ક્યાંય
ઓછાશ ન આવે.

સમકિતી ગમે એટલો આવેશવાળો હોય તોય
દેવાયુષ બાંધે....નરકનું આયુષ્ય ન બાંધે.

અબજ રૂા. બચાવવા માટે ૧ રૂા. આપે કે ન આપે?
આપે....તેવી રીતે એક નવકારશી, પોરિસી, સામાયિક
કરીએ તો કેટલું પાપ ખપે ? કંઈગણું પાપકર્મ ખપે છે.

પરમાત્માએ કહેલો મોક્ષ એ સહેલી વાત નથી, કે
મોક્ષ બોલીએ એટલે કે તરત મોક્ષ આવી જાય. મોક્ષ કેવો
છે ? કલ્પના આવે છે ? એક માણસ ઘર વગરનો હોય કે
જેની પાસે પૈસો નથી, કુટુંબ નથી, કાંઈ જ નથી એને જેમ
પૈસો, ઘર, કુટુંબ દેખાય છે, તેમ તમને મોક્ષ દેખાય ?
અહીંયા સુખ લાગે તો મોક્ષ દુઃખ તરીકે ભાસે, અહીંયા દુઃખ
લાગે તો મોક્ષ સુખ લાગે. જેને આરોગ્યમાં, કુટુંબમાં ખાવા-
પીવામાં માન પાનમાં સુખ લાગે તેને મોક્ષ દુઃખરૂપ લાગે.

આરોગ્ય દુઃખનું કારણ કે સુખનું કારણ ? આરોગ્ય
દુઃખનું કારણ લાગે ત્યારે ધર્મકાર્ય થાય. આરોગ્ય
સામાન્યથી પાપનું કારણ છે કેમ કે જો આરોગ્ય સારું હોય
તો મોટા ભાગે વ્યવહાર વધે, મોજ-શોખ વધે. આરોગ્ય
હોય તો ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિવેક ન રહે અને દુર્ગતિમાં જાય.
માટે સામાન્યથી આરોગ્ય ઘટે તો ધર્મ વધે, અને આરોગ્ય
વધે તો ધર્મથી ભ્રષ્ટ થવાય,

પૈસો જેને વધે તે ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય, ને પૈસો જેને
ઘટે તે ધર્મ કરે.

પોતાની શક્તિમાં જેને હૂંફ લાગે તેને મોક્ષ ક્યારેય ગમતો નથી, અથવા મેળવવાની તીવ્ર ઝંખના પેદા થતી નથી. એને એમ જ થાય કે, “મારો ઉલ્લાસ બીજા કરતા મોટો છે. સ્થુલભદ્રે સિંહનું રૂપ કર્યું તો નુકશાન થયું કારણ કે બહેનો શક્તિ જાણે માટે રૂપ કર્યું.

મોક્ષ માટે યોગ્ય કોણ થાય? બાહ્ય બધી પરિસ્થિતિથી નિરાળો હોય, બાહ્ય સામગ્રીઓનું જેને મહત્વ ન હોય, બાહ્ય બધી પરિસ્થિતિમાં અકળામણ થાય તેને મોક્ષ દેખાય.

દાનેશ્વરીને સ્વપ્નમાં પણ દાન યાદ આવે, તપસ્વીને સ્વપ્નમાં પણ તપ યાદ આવે.

તેથી મોક્ષને ઓળખવા માટે તે પહેલા ગુણો ઓળખવા પડે, તે પહેલા પુણ્યને ઓળખવું પડે, તે પહેલા પરલોકને ઓળખવો પડે...અને તેમાં મહેનત કરીએ તો પાપના વ્યવહાર ઓછા થાય, ગુણ પ્રાપ્તિ થાય અને ક્રમે કરીને સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત થાય.

॥ ૧૨ છત્રીશ ગુણે ઠરી ઓઠે ॥

કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષે જનાર જીવોના ત્રણ ભેદ છે- (૧) સામાન્યકેવલી, (૨) ગણધરકેવલી અને (૩) શ્રી તીર્થંકરકેવલી પરમાત્મા. આમાં પુણ્યના ભેદથી ત્રણ ભેદ પડે છે. કેવળજ્ઞાન ત્રણેમાં એક સરખું હોય છે.

ચાર ઘાતીકર્મના ક્ષયથી આત્મિક શક્તિ એક સરખી હોવા છતાં ઔદયિક ભાવની શક્તિઓ પરમાત્મામાં અને ગણધરદેવોમાં જન્મથી નિર્વાણ સુધી બીજા જીવો કરતાં વિશિષ્ટ હોય છે. એ રીતે ઘાતિકર્મના ક્ષયોપશમની શક્તિ પણ બીજા જીવો કરતા વિશેષ હોય છે. સામાન્યકેવલીમાં પણ કોઈ એકલા, કોઈ થોડા પરિવાર સાથે, કોઈ ઘણા પરિવાર સાથે વિચરનાર હોય છે.

આ બધો તફાવત પુણ્ય અને ક્ષયોપશમના ભેદના કારણે છે. જે ક્ષેત્ર પુણ્યનું હોય ત્યાં પ્રથમ સંયમ લેનાર મોટા, પાછળ દીક્ષા લેનાર નાના એવું નથી. એ જ રીતે ક્ષયોપશમ માટે પણ પ્રથમ દીક્ષા લેનાર વધારે ભણેલા, વધારે શક્તિશાળી; અને પાછળથી દીક્ષા લેનાર એમનાથી ઉતરતા હોય એવો નિયમ નથી.

માટે પુણ્યના ઉદયથી લોકમાં વિશેષ કાર્ય થાય છે. ક્ષયોપશમ સામાન્યથી જાત માટે કામ લાગે છે, પરંતુ વિશિષ્ટ પુણ્યોદય-વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ બીજાને પણ ઘણો લાભ કરાવે છે. જેમ ગણધરપદ એ વિશેષ પુણ્યરૂપ છે, તેમ લોકમાં અને લોકોત્તર શાસનમાં વિશેષ સ્થાનો વિશેષ

પુણ્ય સાથે બંધાયેલા છે અને વિશિષ્ટ પુણ્ય વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ સાથે બહુધા બંધાયેલા હોય છે.

તેથી માણસ તરીકે બધા તુલ્ય હોવા છતાં જ્યારે પણ રાજા-મંત્રી-પ્રમુખ વગેરે સ્થાનને સંભાળવાનું-સોંપવાનું હોય છે ત્યારે ઉમ્મર નથી જોવાતી, પણ એના ગુણો અને શક્તિ જોવાય છે. માટે સ્થાન-પદ-અધિકાર, તે ઉમ્મરની રૂએ મળતી ચીજ નથી, દીક્ષા પર્યાયથી અપાતી ચીજ નથી; પરંતુ ક્ષયોપશમ, પુણ્ય અને શક્તિથી મળતો અધિકાર છે.

જેમ ક્ષયોપશમ વગરનાને, આવડત વગરનાને સ્થાન આપવામાં આવે તો તે સ્થાનની કદર્યના છે અને તે સ્થાનની, સ્થાન ઉપર રહેલાની, સ્થાન આપનારની અને સ્થાનના આધારે કામ કરનારની લઘુતા, કદર્યના થાય છે અને વિશેષ લાભ વગેરેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પરંતુ હાનિ થાય છે; જ્યારે આવડતવાળા તે સ્થાને આવે તો ચારે બાજુથી બધી રીતે ગૌરવ, ગુણો અને લાભની વૃદ્ધિ થાય છે.

માટે-જૈન શાસનમાં શ્રી પરમાત્માએ શાસન સ્થાપ્યું પણ આપ્યું ગણધરદેવોને. બીજાને નહિ, કારણ કે ગણધરદેવો ૧૪ પૂર્વના રચાયતાં અને સેંકડો શિષ્યોના માલિક હતા, અનેક લબ્ધિના ધણી હતા, પ્રખર વક્તા પણ હતા આવા ગણધરપદના સ્થાનને વહન કરનાર આચાર્ય ભગવંતો વિશિષ્ટ રીતે સ્વપક્ષ પરપક્ષના સિદ્ધાન્તના જાણકાર જોઈએ. આચારાંગ આદિ ગણિપિટકના અને છેદગ્રન્થોના ઉંડાણથી જાણનાર અને પાત્ર યોગ્ય જીવોને ભણાવી શકે તેવી શક્તિવાળા જોઈએ.

વચનલબ્ધિ અને અનેક શિષ્યોથી પરિવરેલા, પુણ્યોદયથી દીપતા, પ્રતિભા સંપન્ન જોઈએ. જે આચારસંપન્ન

હોય, કડક આચારવાળા હોય, આશ્રિતોને અને બીજાને આચારમાં દૃઢ-સ્થિર કરતા હોય તે શાસનને વધારે.

જે આગળ પડતા સ્થાને આવીને છૂટછાટ લે અને ચલાવે તેને બીજા અટકાવી ન શકે અને શાસન એથી જ વધારે ને વધારે ઢીલુ પડે.

જેમ અપંગ, અંધ વગેરે કે કદરૂપને આ લોકમાં પણ મહત્વના સ્થાન ન અપાય અને સ્થાન મળ્યા પછી તેવા થાય તો પોતે તે સ્થાનથી નિવૃત્ત થવું જોઈએ, એ રીતે આચાર્ય વગેરે સ્થાન પણ ન અપાય અને આપેલ હોય તો પણ નિવૃત્ત થવું જોઈએ.

આચાર્યના ત્રણ મુખ્ય કાર્ય છે- (૧) લોકોને પોતાની પ્રતિભાશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિથી ધર્મ પમાડે, ધર્મમાં સ્થિર કરે તથા તેમના પ્રભાવથી શાસન વિરોધી અને બીજા ધર્મવાળા પણ ગભરાતા રહે. (૨) સાધુઓને આશ્રયીને ઉપાધ્યાયજી દ્વારા સૂત્રદાન કરાવે, ગણાવચ્છેદક દ્વારા સંયમ અને જ્ઞાનાદિમાં બધાને શક્તિ અનુસાર પ્રવર્તવા પ્રેરણા કરાવે અને સ્થવિર દ્વારા જે જે સાધનામાં શક્તિ, સંયોગ હોવા છતાં ન પ્રવર્તે તેને તે કાર્યમાં-પ્રવર્તનમાં સ્થિરતા અપાવે અને તે કાર્યને યોગ્ય ન હોય તો તેમાંથી તેને નિવૃત્ત કરે. આ રીતે બાહ્ય વસ્તુ પ્રાપ્તિ, આરાધનામાં પ્રવર્તન અને સ્થિરતા ગરહમાં મળતી રહે અને ઉપાધ્યાયજી પાસે સૂત્ર અને સામાન્ય અર્થ ભણાવરાવે. જાતે અર્થસંપત્ત, પ્રતિભાસંપત્ત, તર્કસંપત્ત, ભાવાર્થસંપત્ત, ઐદમ્પર્યસંપત્ત, નિશ્ચય-વ્યવહાર આદિ નયના જ્ઞાનયુક્ત, સમભંગીના જ્ઞાનયુક્ત, શિષ્ય અને બીજેથી ભણવા આવેલ સાધુઓને યોગ્યતાનુસાર તૈયાર કરે.

જો સાધુઓને પોતાના જેવા કે પોતાના કરતા વધારે શક્તિશાળીરૂપે તૈયાર કરે તો શાસન આગળને આગળ દીપતું ચાલે. માટે સાધુઓને આચારમાં અને જ્ઞાનમાં તૈયાર કરવાનું કામ આચાર્યનું છે. (૩) આચાર્ય અવસરે અવસરે લોક સંપર્કથી નિવૃત્ત જેવા રહે, ધ્યાન અને પંચપ્રસ્થાનની સાધના વડે આરાધનામાં આગળ વધે.

આચાર્યપદ પૂજા માટે નથી, પરંતુ શાસનને વહન કરવા, રક્ષણ કરવા, નવા શાસન યોગ્ય જીવો ઉત્પન્ન કરવા એટલે કે, જીવોમાં યોગ્યતા કેળવવા માટે, રત્નત્રયની આરાધના કરનારા અને આરાધના કરાવી શકનારને આ પદ આપવાનું હોય છે. એ આ રીતે ઉપકાર કરે તો તેના બદલામાં જિનનામકર્મ પણ નિકાચિત થાય છે અને ૩-૫-૭ ભવમાં મોક્ષ પણ થાય છે.

પૂજા માટે જે પદની ઈચ્છા કરે, પોતાની પાસે જ્ઞાન ન હોય, શિષ્યાદિ પરિવાર ન હોય, પુણ્યપ્રભાવ ન હોય તો તેઓ પદ સ્વિકારીને સ્થાનની આશાતના કરી સંસારમાં રખડે છે. માટે દરેક કાળે વિશિષ્ટ આચારકટિબદ્ધને, જ્ઞાનાદિ સંપન્નને, શિષ્યાદિ પરિવાર સમૃદ્ધને આ પદ આપવું ઉચિત છે.

આ પદ પામેલાએ કડક થઈ આચારપાલન, જ્ઞાનાર્જન અને શાસન રક્ષણમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

શાસ્ત્રોમાં આચાર્યના ૩૬ ગુણો બતાવ્યા છે. તેમાં ૮ સંપદા બતાવી, તે દરેક સંપદાના ચાર-ચાર ભેદ બતાવ્યા છે. આ રીતે $8 \times 4 = 32$ ભેદ અને ચાર પ્રકારનો વિનય-કર્મને દૂર કરવાના ઉપાય તે ચાર ભેદ-એમ ૩૨માં તે ઉમેરી ૩૬ ભેદ થાય. આ રીતે ૩૬ ભેદ વ્યવહારસૂત્રના ભાષ્યમાં-દશાશ્રુતસ્કંધમાં અને બીજે પણ બતાવ્યા છે.

તેમાં ૮ સંપદાના નામ આ પ્રમાણે છે- (૧) આચારસંપત્, (૨) શ્રુતસંપત્, (૩) શરીરસંપત્, (૪) વચનસંપત્, (૫) વાચનાસંપત્, (૬) મતિસંપત્ (૭) પ્રયોગમતિસંપત્ અને (૮) સંગ્રહપરિજ્ઞાસંપત્. આ આઠનું સપ્રભેદ વર્ણન કરી પછી વિનયના ચાર ભેદનું વર્ણન કરશું. (૧) આચારસંપત્ :- પ્રભુના શાસનમાં શ્રીપરમાત્મા અનેક ગુણો અને પુણ્યના અતિશયથી યુક્ત હોવા છતાં દીક્ષા લઈને જ કેવળજ્ઞાની થાય, દીક્ષા વગર કોઈપણ પરમાત્માને કેવળજ્ઞાન ન થાય, અને તીર્થ પણ કેવળજ્ઞાન વગર ન સ્થપાય.

પરમાત્માના શાસનમાં ગુરુઓ પણ ત્યાગી, આચારસંપત્ જ હોય અને તેથી શાસન આચાર્યને જ સોંપાય છે, અને એમના હાથ નીચે રહેલા ઉપાધ્યાય, સાધુઓ આ બધા જ આચારસંપત્ હોય છે તે વાતનું મહત્વ જણાવવા માટે પ્રથમ આચારસંપત્ મૂકી છે. આચાર્યની પ્રથમ આચારસંપત્ના અવાંતર ભેદો-

૧) જાતે સંયમમાં નિત્ય ઉપયુક્ત હોય :- જાતે જ સંયમ જાણે નહિ, જાણવા છતા પાળે નહિ, નિત્ય ઉપયોગ અને કાળજીવાળા હોય તો તેવી વ્યક્તિથી તેમના આશ્રિતો, અને તેમના ઉપદેશથી બીજા સંયમમાં વિશેષ આગળ વધી શકે નહિ, દૃઢ સંયમી-સંયમની કાળજીવાળા થાય નહિ.

ગુરુઓ જો સંયમમાં યુસ્ત હોય તો આશ્રિતો સહેલાઈથી સંયમમાં યુસ્ત થાય માટે પહેલો ગુણ જાતે સંયમની યુસ્તતા અને નિત્ય ઉપયુક્તપણું.

૨) ગર્વરહિતપણું :- આચાર્ય જ્ઞાની હોય, આચાર-સંપત્ હોય, તપસ્વી પણ હોય આવા અનેક ગુણના ભંડાર

હોવા છતાં ગર્વિષ્ઠ ન હોય, બહુશ્રુતપણાનો મદ ન હોય, તપસ્વીપણાનો મદ ન હોય અને ઉંચી જાતિવાળા રાજકુળ વગેરેમાંથી આવેલ હોય તો પણ જાતિ વગેરેના ગર્વથી રહિત હોય.

ઉચ્ચ સ્થાને રહેલ હમ્મેશા આચારસંપન્ન જોઈએ, તેવી રીતે અક્કડતા-અભિમાન રહિત જોઈએ. જો અભિમાન હોય તો બીજા જે-જે અંશે નીચા છે તેને આગળ વધારવાના બદલે તેના પ્રત્યે વચનમાં અને પ્રવૃત્તિમાં તિરસ્કાર આવે. તેથી તે લોકો ગુણોમાં-આચારમાં આગળ ન વધી શકે. માટે પોતાના ગુણો, શક્તિઓ અને પુણ્યોદય ઉપર ગર્વિષ્ઠ ન હોય.

૩) અપ્રતિબદ્ધતા :- અનિયતચારી, અનિયત વૃત્તિ, ઘરરહિત-નિશ્ચા એટલે આશરો તેનાથી રહિત અર્થાત્ ઉત્તમ પુરુષોને કોઈ વ્યક્તિનું, ક્ષેત્રનું, કાળનું બંધન ન હોય એટલે કે અમુક વસ્તુ ભાવે, અમુક ન ભાવે, અમુક વ્યક્તિ હોય તો ફાવે, અમુક જોડે ન ફાવે, આ નિયતચારી કહેવાય. આચાર્ય કોઈને પરવશ, પરાધીન ન હોય. અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાને પણ પ્રધાનતા ન આપે. રાગદ્વેષથી યુક્ત વ્યવહાર ન કરે. આ પણ મહાપુરુષનો વિશિષ્ટ આચાર છે.

૪) ગંભીર-પ્રસન્ન ઉદાસીન :- આને નિભૃતસ્વભાવથી ઓળખાય છે. મોટા માણસો વાતવાતમાં હર્ષિત થતા નથી, વાતવાતમાં દીન, ઉદાસ બનતાં નથી. વાતવાતમાં ઉછલી પડતા નથી. આ ચિત્તની સ્થિરવૃત્તિ, ચંચળતારહિતપણું-તે પણ વિશિષ્ટ કોટિનો આચાર છે.

આ ચાર આચાર જેનામાં હોય તે પંચાચાર સહેલાઈથી પાળી, પળાવી શકે. ઉત્તમ પુરુષ તરીકે જરૂરી

આ ચાર મહત્વના ગુણો છે. આ બધા ગુણોને સંપત્ કહેવાય છે, કારણ કે આ ગુણો બતાડવા માટે નથી, પરંતુ સ્વાભાવિક છે અને વિશિષ્ટ કોટિના છે.

પંચાચાર પાળે, પળાવે વગેરે ગુણો તો છે જ, પરંતુ એ પંચાચારની પરાકાષ્ટા આવે ત્યારે આ ગુણો આવે છે. (૨) શ્રુતસંપત્ :- શ્રુતસંપત્ નામની બીજી સંપદા જે બતાવી છે, તે જણાવે છે કે કોઈ પણ મહત્વના સ્થાનમાં અગ્રેસરો ગુણસંપન્ન અને આચારસંપન્ન ન હોય તે શોભતા નથી. મહત્વના સ્થાને રહીને જે કાર્ય કરવાનું છે તે જ્ઞાન દ્વારા થાય છે, અને તે સ્થાનના નાયક જ્ઞાનરહિત હોય કે ઓછા જ્ઞાનવાળા હોય તો અનેકને વ્યવસ્થિત સારા તૈયાર ન કરી શકે. જેથી બીજાને કુશળ ન બનાવી શકાય. આવું થાય તો નાયકપણું શોભતું નથી. માટે જ્ઞાનયુક્તપણું આચાર્ય માટે અનિવાર્ય છે. તેમાં ચાર ભેદો આ પ્રમાણે છે.

૧) બહુશ્રુતપણું :- આચાર્ય સર્વજ્ઞપુત્ર કહેવાય છે. તેથી એમની આગમ, પ્રકરણ, છેદ, ઉપદેશ વગેરે લોકોત્તર શાસ્ત્રમાં પારંગતતા જોઈએ, તેમ લૌકિક શાસ્ત્રોની પણ જાણકારી જોઈએ. ગણિત, શિલ્પ, જ્યોતિષ, વ્યવહારિક નીતિ વગેરે પણ જાણવા પડે. માટે બાર વર્ષ સૂત્ર અને બાર વર્ષ અર્થ ભણ્યા પછી બાર વર્ષ દેશપર્યટન અને લોક નીતિરીતિ જાણવા મોકલવા પડે છે. આમ દરેક શાસ્ત્રને ચારે બાજુથી જાણો અને અનેક વિષયો જાણો માટે બહુશ્રુતપણું જોઈએ.

૨) પરિજિતશ્રુતપણું :- આ શ્રુત ઉપસ્થિત જોઈએ. વાંચી ગયા, ભણી ગયા, ઉપસ્થિત નથી તો શું કરવાનું ? કોઈ પૂછે, જરૂર પડે પણ કશું આવડે નહિ, માટે

પરિજિતશ્રુત જોઈએ. એટલે ભૂલી જાય, સંદિગ્ધ થાય તો શિષ્યોને ભણાવે શું ? ગમે તેમ ગપગોળા હાંકે તો ન જ ચાલે ને ! માટે ઘણું જ્ઞાન જોઈએ, તેમ અત્યંત સારું ઉપસ્થિત જ્ઞાન જોઈએ.

૩) વિચિત્રશ્રુતપણું :- વિચિત્ર શ્રુત જાણે એટલે કે અનેક વિષયોમાં સારી રીતે જાણકાર હોય. દરેક વિષયને ઉંડાણથી, ચારે બાજુથી જાણે તે બહુશ્રુત અને અનેક વિષયોને પણ સારી રીતે જાણે તે વિચિત્રશ્રુત.

૪) ઘોષવિશુદ્ધ :- જ્ઞાન બે પ્રકારનું હોય છે, સૂત્રરૂપ અને અર્થરૂપ. એમાં જે સૂત્રરૂપ છે તે હ્રસ્વ, દીર્ઘ, અલ્પવિરામ, પૂર્ણવિરામ સમજાય તે રીતે યોગ્ય ઉચિત અવાજથી પાઠ કરે, ગોખે, બીજાને આપે. એ જ રીતે અર્થવાળા વાક્યોમાં પણ સામાને બોધ થાય તે રીતે બોલવું, સમજાવવું તે ઘોષવિશુદ્ધ સમજવું.

અર્થની અપેક્ષાએ પ્રથમ અને ત્રીજો ભેદ છે, સ્થિરતાની અપેક્ષાએ બીજો ભેદ છે; સૂત્રની અપેક્ષાએ ચોથો ભેદ છે.

આ રીતે ચાર ભેદથી શ્રુતસંપદા બતાવી. મોટા સ્થાન ઉપર રહેલ આચારસંપત્ત હોય તેમ જ્ઞાનસંપત્ત હોય. એમને કોઈ ઉંધુચત્તુ, આડુઅવળુ ભરમાવી ન જઈ શકે, લોભાવી-ફોસલાવીને ઉંધા રવાડે ન ચડાવે. માટે આ બે સંપત્ત-ગુણરૂપી લક્ષ્મી પહેલા બતાવી.

(૩) શરીરસંપત્ત :- ત્રીજી સંપત્તિ તે શરીરસંપત્ત

૧) આચાર્યના શરીરની લંબાઈ, પહોળાઈ, વ્યાજબી હોય. ઈન્દ્રિય સંપૂર્ણ હોય. શરીર મજબૂત હોય. અતિ પાતળા કે અતિ સ્થુલ ન હોય, તાડ જેવા અતિ ઉંચા કે અતિ ઠીંગણા

ન હોય. કાળને ઉચિત ઉંચાઈ અને પહોળાઈ હોય. જેમને જોવાથી જોનારના મનમાં પ્રસન્નતા, આદરભાવ જન્મે તેવી કાયા હોય. આ શરીરનો પહેલાં ગુણ.

૨) શરીરની લજ્જનીયતા ન હોય. છટ્ટી આંગળી, ટુંઠાપણું, કાણાપણું, ત્રાંસી નજરે જોવાપણું, લંગડાપણું-વગેરે જેનામાં હોય તે જાતે જેમ શરમાય છે, તેમ બીજા પણ આવું જુએ ત્યારે તેમના ઉપર આદર ઘટી જાય છે. લોકમાં લજ્જનીય શરીરવાળાને આગળ ન કરાય તેમ લોકોત્તરમાં પણ લજ્જનીય શરીરવાળા આંધળા, કાણા, કોઢીયા વગેરેને આવા સ્થાન ઉપર આગળ ન બેસાડાય.

૩) પાંચે ઇન્દ્રિય પરિપૂર્ણ જોઈએ :- પાંચે ઇન્દ્રિય પરિપૂર્ણ હોય તો સંયમ પળાય અને બીજાને પમાડાય. માટે બહેરાપણું કે તોતડા-બોબડાપણું હોય, આંખની શક્તિ અતિમંદ હોય, મગજ શક્તિ મંદ હોય, ચકોર ન હોય એવાને આચાર્યપદ વગેરે સ્થાન શોભતા નથી.

૪) શરીર મજબૂત જોઈએ :- વાતવાતમાં થાકી જાય, વાતવાતમાં ભૂખ્યા થાય, ટેકો દેવો પડે, દવાઓ ઉપર જીવવું પડે, અનેક આરંભ સમારંભ કરાવવા પડે, માંદલા જેવા દેખાવા તે આચાર્યપદના ગૌરવને હણે છે. આચાર્ય સિંહ જેવા ભડવીર, મજબૂત દેખાવા જોઈએ. એક બુમ પડે તો સામો ધ્રુજી ઉઠે તેવો પ્રતાપ જોઈએ. સ્થિર સંઘયણ બળ હોય તે નિરતિચાર સંયમ પાળે, બાકીનાને અનેક અપવાદ સેવવા પડે અને જો નાયક શિથિલ હોય તો પાછળ બધા તેવા પાકે. માટે આચાર્યનું શરીર ઉક્ત ગુણોવાળું જોઈએ. આ રીતે વિશેષ રોગ વગેરે પણ ન જોઈએ.

(૪) વચનસંપદા :- વચનસંપદાના ચાર અવાંતર ભેદો છે. તેથી ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬માં ગુણ વચનસંપદાના છે.

૧) આદેયવચન :- આચાર્ય એટલે અનેકને ધર્મ પમાડનાર, ધર્મમાં આગળ વધારનાર, ધર્મમાં મજબૂત બનાવનાર અનેકોનું નિયંત્રણ કરનાર, દુષ્ટોનો નિગ્રહ કરનાર અને સજ્જનોને પ્રોત્સાહન આપનાર હોય.

આવા ઉંચા સ્થાને રહેનારનું વચન જો લોકમાં આદેય થાય તો તે ધારી રીતે ધારેલ કાર્ય કરી શકે. જો આચાર્યનું વચન આશ્રિત વર્ગમાં પણ ગ્રાહ્ય ન થાય જો તે આશ્રિતોને પણ ન કહી શકે તો બીજાને શું કહી શકે ? માટે આદેય વચન અનિવાર્ય રીતે જોઈએ.

૨) મધુરવચન :- જે વ્યક્તિ મધુર વચનવાળી હોય તેના શત્રુ પણ મિત્ર બને છે અને જે વ્યક્તિ કટુ શબ્દવાળી હોય તેના મિત્ર પણ શત્રુ બને છે. માટે સારૂ, સાચુ, ગુણકારી વચન પણ મધુરવાણીમાં ફેરવીને બોલવાની કળા જેનામાં હોય તેઓ સહેલાઈથી અનેકને ધર્મ પમાડી શકે. લોકમાં પણ મોટા માણસો મધુરવચન-વ્યવહારવાળા હોય છે. ઉંચા સ્થાને અને ઉંચા સ્થાનના સેક્રેટરી, સંચાલકોએ મીઠા અને શાન્ત બનવું તો પ્રભાવ અને ઉપકાર વધારે થતો આવે. માટે અપવાદિક, કારણિક, અનિવાર્ય સંયોગની કડક ભાષા છોડીને આચાર્ય મીઠી વાણીવાળા હોય.

૩) રાગ-દ્વેષરહિત વાક્ય :- મોટા સ્થાન પર રહેલાને લાંચ, રૂશ્વત ઘણી મળે, તેથી સંબંધની રુએ, પ્રલોભનની રુએ તેનો કોઈ નિર્ણય ન હોય, પરંતુ લાભાલાભની દૃષ્ટિ, ન્યાય અને વાસ્તવિકતાની દૃષ્ટિએ વિચારનાર હોય, માટે ત્રીજો ગુણ બતાવ્યો કે અનિશ્રિત-

રાગદ્વેષની નિશ્ચા=આશ્રય વગરનો પ્રવર્તે રાગથી કોઈ પર પક્ષપાત ન કરે અને દ્વેષથી કોઈ નિર્દોષને દંડે નહિ. મોટા સ્થાનવાળા આ રીતે ન્યાયસંપન્ન હોય તો વ્યવહાર સંચાલન બરાબર ચાલે અને બધા વિશ્વાસ રાખે.

૪) અસંદિગ્ધવચન :- ત્રીજા ગુણમાં અસત્ય વચનની કે વ્યવહારની શક્યતા છે, જ્યારે ચોથા ગુણમાં જવાબમાં ગરબડ-ગોટાળા ન કરે, બીજાને ભ્રમમાં ન નાખે, પોતે તત્વના પ્રરુપણમાં, જ્ઞાનમાં નિશ્ચિત હોય અને નિશ્ચિત વચન બોલે, નિશ્ચિતપણે જાણકાર હોય, એમ નિશ્ચિત વ્યવહાર કરનાર હોય.

બીજા ગુણમાં અર્થયુક્ત બોલે, નકામું -નિરર્થક ન બોલે,, વિશેષ અર્થ-ફળવાળું બોલે, કઠોર વચન ન બોલે, સુસ્વર-સુભગ-ગાંભીર્યયુક્ત બોલે- આ બધાના કારણે ક્ષીરાસ્રવ વગેરે લબ્ધિઓ પણ પ્રગટ થાય.

ચોથા ગુણમાં અવ્યક્ત એટલે કે ન સંભળાય એવું ન બોલે તેમજ અસ્કુટ એટલે કે ન સમજાય એવું ન બોલે.

વચનસંપદાવાળો વાચના અને ઉપદેશ-પ્રેરણા આપવા વિશેષ યોગ્ય બને છે તેથી વચનસંપદા બતાવીને હવે પાંચમી વાચનાસંપદ બતાવે છે.

(૫) વાચનાસંપદ :- ચાર પ્રકારે છે.

૧) વિધિ ઉદ્દેશ :- વિધિપૂર્વક ઉદ્દેશ કરે-પ્રારંભ કરે. વિધિ અનેક પ્રકારે છે-આગળનું ભણીને તૈયાર થાય તેને પાછળનું ભણાવાય, આગળનું પાકું હોય તેને પાછળનું ભણાવાય. બુદ્ધિથી ભણે પરંતુ જેના હૃદયમાં આચાર-પાલનની ભાવના ન હોય, મર્યાદાપાલન ન કરે તેને શું કામ લાગે ? જેમ નાક કાનના આભૂષણ નાક વગરના કે કાન વગરનાને

કામ ન લાગે તેમ શ્રદ્ધા વગરના, આચાર વગરનાને મળેલ જ્ઞાન કશુંય કામ ન લાગે. માટે શ્રદ્ધાવાળાને, પાકું કરનારને, શક્ય પાળવા ઈચ્છનારને ભણાવવા.

અપરિણામક એટલે ઉત્સર્ગની રુચિવાળાને અપવાદના ગ્રન્થો ભણાવે તો શાસ્ત્રો ઉપર અરુચિ થાય.

અતિપરિણામક એટલે કે અપવાદની રુચિવાળાને અપવાદ બતાવવાથી એ વધારે રસ્તા ખુલ્લા કરે. જેમ કાચા ઘડામાં પાણી ભરીએ તો ઘડાનો નાશ થાય તેમ અતિપરિણામકને અપવાદના

ગ્રન્થો ભણાવવાથી મર્યાદાઓનો નાશ થાય, જેમ દૂધમાં ખટાશ નાખવાથી દૂધનો નાશ થાય છે તેમ મર્યાદાહીન, માથે ભાર વગરના, આચારની ચુસ્ત મર્યાદા વગરના-વગેરેને આપવાથી પણ શ્રુત નાશ પામે છે. તેને આપનાર અને લેનારના સંપર્ક દ્વારા બીજા અનેક નાશ પામે છે. માટે યોગ્યને યોગ્ય કાળે યોગ્ય રીતે શાસ્ત્ર ભણાવવા. આ વિધિ ઉદ્દેશ કહેવાય.

વાચના માટે પહેલા રજા આપવી પડે. આ રજા આપવાનું કાર્ય, ભણાવવાનું કાર્ય વગેરે આ પહેલા ગુણમાં છે.

૨) સમુદ્દેશ :- સમુદ્દેશ પણ વિધિથી કરે. સમુદ્દેશનો અર્થ છે સ્થિરીકરણ કરવું.

વાચના આખ્યા પછી નવો પાઠ આપતા પહેલા જે આગળ આપેલ પાઠ છે તે પાછો લેવો, તૈયાર કરેલ સાંભળવો, સમજેલ હોય તો પૂછીને નક્કી કરવું.

જો પાઠ તૈયાર કર્યા વગર આગળ આગળ આપે જઈએ તો પાછળથી તૈયાર ન થાય. પાઠ આખ્યા પછી એનો

સોલીડ (SOLID) મજબૂત બોધ થાય માટે સ્થિરીકરણ કરાવવું એટલે કે પાઠ તૈયાર થયા પછી પણ નવો પાઠ આપે તો પણ જૂનું પાકું થાય, પાઠ કરી શકે તે રીતે આપે. વધારે પ્રમાણ થાય તો સ્થિર ન કરી શકે. માટે આચાર્ય ભણાવવામાં, ઉપદેશમાં, ગુણોમાં, વ્રત-પચ્ચક્ષાણમાં યોગ્યતા જોઈને આપે, યોગ્યતા વગર આપે નહિ. તે જ રીતે જ્ઞાન પાકુ થાય, સ્થિર થાય, ટકે તે રીતે આપે. માટે આ ગુણ બતાવવો પડ્યો.

૩) વારંવાર વાચના આપે :- વારંવાર ભણાવે, પરંતુ એટલું ભણાવે કે જે ગ્રહણ કરી શકે, જે પકડી શકે.

આપનારે પોતાની પાસે હોય તેના આધારે નથી આપવાનું, પરંતુ સામો જીરવી શકે પચાવી શકે, પરિણામાવી શકે તે રીતે આપે. તરતના જન્મેલ બાળકને ઘરમાં દૂધ, ઘી હોવા છતાં ખવરાવાય નહિ, તેમ જે જેટલું તૈયાર કરી શકે તે રીતે આપે. માટે જ વારંવાર આપવું પડે. માટે પાઠ આપવાની વિધિમાં જૂનું તૈયાર કરેલને નવું આપવું, તેમ નવું જેટલું તૈયાર કરી શકે તેટલું જ આપવું.

આવી જ રીતે વિવેચનમાં જે જેટલું સમજી શકે- પકડી શકે-તેટલું આપવું. ભેંશ આગળ ભાગવત કરનારની જેમ વિવેચન કરનાર આ સંપદાથી રહિત બને છે. માટે શ્રોતિ કંટાળે તે રીતે લંબાવવું પણ વ્યાજબી નથી.

આ ત્રણે ગુણ સૂત્રને પ્રધાન કરીને બતાવ્યા.

૪) અર્થ આપે :- જે વ્યક્તિ જેટલા ઉંડાણથી, તર્કથી, ચિંતનથી ઉંડી ઉતરી શકે તેને આ વાચના સંપત્તવાળા આચાર્ય એની શ્રદ્ધા વગેરેની પાત્રતા હોય તો પાતાળ કુવાના તળીયા જેટલા ઉંડાણમાં પણ લઈ જાય. માટે ઉંડાણથી નય, પ્રમાણ,

નિક્ષેપ, સમભંગી વગેરેથી અર્થ વિવરણ કરે. આમાં એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે સામાન્યથી સમાન શક્તિવાળાના પાઠ સાથે હોવા છતાં વિશેષ ઉંડાણ, ચિંતન અને તલસ્પર્શિ અભ્યાસવાળાને જુદો પાઠ આપે.

રાજા જેમ રાજ સભામાં આમ જનના સંપર્કમાં હોય છતાં તેનું મુખ્ય કાર્ય આમજનનો સંપર્ક ન હોય પણ રાજ્યની સમૃદ્ધિ, મજબૂતાઈ, લોકોનો ન્યાય, રાષ્ટ્રચિંતા વગેરેમાં જ વધારે લક્ષ હોય તેમ આચાર્યશ્રી આમ જનના સંપર્કમાં હોય છતાં તેમનું મુખ્ય કાર્ય સાધુઓને સાત્ત્વિક રીતે સંયમનિષ્ઠ, શ્રદ્ધાનિષ્ઠ બનાવવાનું અને બૌદ્ધિક રીતે શ્રુત-અર્થની વિશિષ્ટ કોટિની પ્રાપ્તિ કરાવવા પૂર્વક અનેક કાર્યો, આવડત લબ્ધિઓ અને સાધનામાં આગળ વધારવાનું હોય છે તેના માટેના અનેક ઉપાયો કરવા દ્વારા અને ચાંપતી દેખરેખ રાખવા દ્વારા આ કાર્યને સિદ્ધ કરે, જેથી પોતાની પાછળ પોતાના શિષ્યો સવાયા પાકે.

સર્વજ્ઞપુત્ર તરીકે એમને માટે કોઈ પ્રશ્ન, કોઈ વિષય અજાણ ન હોવો જોઈએ અને ન પણ જાણતા હોય તો એના જાણકાર પાસેથી તે મેળવે, પણ હું નથી જાણતો, તેમ કરી બેસી ન રહે.

વાયના એ આચાર્યનો મુખ્ય ગુણ છે. જે વ્યક્તિ શ્રીતીર્થંકર પ્રભુના સ્થાને આવે અને સૂત્ર-અર્થની તાત્ત્વિક ઉંડાણથી વાયના કલાકો સુધી આપવામાં રસ ન ધરાવે, આપતા ન આવડે તે બીજાને તૈયાર શી રીતે કરી શકશે ?

શાસ્ત્રમાં પ્રથમ સૂત્રાર્થ-બીજીવાર નિર્ધુક્તિ મિશ્ર અર્થ અને ત્રીજીવાર સંપૂર્ણ અર્થ-આમ ૩ વાર વિભાગ પાડી અર્થ આપવાના જણાવ્યા છે.

પ્રથમ બે વારમાં અર્થ પણ છે, જ્યારે ત્રીજામાં મુખ્યતયા એકલો અર્થ છે. તેનો ફલિતાર્થ એટલો જ છે કેવળ સૂત્ર અતિ નાના બાળકને અથવા અતિ મંદબુદ્ધિવાળી વ્યક્તિને આપવું. બાકીનાને સામાન્ય અર્થસહિત સૂત્ર ભણાવવું.

નિર્યુક્તિ ખાસ ભણાવવી-કારણ એનાથી અર્થની પક્કડ આવે છે.

ટીકાઓ વાંચી જવાથી યાદ રહેતી નથી, માટે અર્થવાચના રૂપે વાંચન, સારાંશની ચર્ચા, નોંધ, રાત્રે પાઠ, પરસ્પર પરાવર્તન વગેરે બધું જોઈએ.

શાસ્ત્રનો પાઠ લેતી વખતે ગુરુને વંદન કરી વાચનાનું પરાવર્તન કરાવનારને જો તે નાનો હોય તો પણ તેને વંદન કરી, પાઠ લેવાનો વિધિ છે, અને બીજીવાર પાછળથી પાઠ વિચારતી વખતે પણ દીક્ષામાં નાના હોવા છતાં પરાવર્તન કરાવનાર, ઉત્તરગુરુને વંદન કરવાનું હોય છે.

(૬) મતિસંપદા :- આચાર્યશ્રી મહાબુદ્ધિશાળી હોય, ઈશારામાં સમજી જાય, પ્રશ્નનો જવાબ શીઘ્ર અને સચોટ હોય. તે માટે શ્રુતસંપદાની જેમ મતિસંપદા પણ જોઈએ.

મતિના જે ચાર ભેદ-અવગ્રહ, ઈલા, અપાય અને ધારણા છે તે ચાર ભેદના ચાર ગુણ લેવા. આ ચારના છ-છ ભેદ છે બહુ, બહુવિધ, ક્ષિપ્ર અનિશ્ચિત, અસંદિગ્ધ અને ધ્રુવ. આ છ નો અર્થ બધે અનેક સ્થળે આવે છે.

વાદી-પ્રતિવાદી દ્વારા જે કહેવાય તે સૂક્ષ્મતાથી જાણે, અનેક પ્રકારે જાણે, શીઘ્ર જાણે, સેંકડો વાતો યાદ રહે, દરેક વસ્તુ અનેક દ્રષ્ટિકોણથી જાણે, દરેક દષ્ટાંતોનો અનેક રીતે ઉપનય કરે, એ વાતવાતમાં ન ભૂલે-માટે જ વજસ્વામિએ

સૂંઠનો ગાંઠીયો કાને ભૂલ્યા એટલા માત્રથી આયુષ્ય અલ્પ છે તેવો નિર્ણય કર્યો. આનો અર્થ એ છે કે તેઓ સાવધાન અને ધારણાસંપન્ન હતા.

અવગ્રહ, ઈહા અને અપાયમાં છ ભેદો ઉપર પ્રમાણે પાડવા, પરંતુ ધારણાના છ ભેદમાં ક્ષિપ્ર, અનિશ્ચિતના બદલે પોરાણ અને દુર્ધર એમ ભેદ પાડવા.

પુરાણ જૂની વસ્તુઓ, બનાવો પણ યાદ રહે, અને નય, ભાંગાઓ, વિકલ્પો વગેરે દુર્ધર વાતો, જે યાદ રાખવી મુશ્કેલ હોય તે પણ યાદ રહે.

પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજયમુનિસુંદરસૂરીશ્વરજીએ સહસ્રાવધાન કરેલ તથા મહોપાધ્યાયજીએ સાત અવધાન કરેલ.

આવી રીતે આચાર્યની ધારણા શક્તિ પણ વિશિષ્ટ હોય.

ગોખવામાં, બોલવામાં, પાઠ કરવામાં, સમજવામાં, સમજાવવામાં-આમ બધાનાં મતિજ્ઞાનની તીવ્રતા સામાને પણ ખ્યાલમાં આવે અને પ્રભાવિત થાય, તેવી વિશિષ્ટ હોય.

(૭) પ્રયોગમતિસંપદા :- પ્રયોગ એટલે પ્રવર્તવું. જે કાર્ય વિષમ હોય, સામે પ્રતિપક્ષીવિરોધી બળવાન હોય ત્યારે કઈ રીતે પ્રવર્તવું, શું કરવું, શું ગૌણ કરવું, વગેરે સમજી શકે. આના પણ ચાર ભેદ પાડ્યા છે-

૧) આત્મા :- જાતને જાણે પોતે કામ કરી શકશે કે નહિ, સામાને સમજાવી શકશે કે નહિ, નિરુત્તર કરી શકશે કે નહિ- આ રીતે પોતાની શક્તિની અંદરનું કામ છે કે શક્તિ બહારનું કામ છે તે વિચારે.

૨) પુરુષ : વ્યાખ્યાન, વાદ, ચર્ચા, સંબંધ વગેરેમાં સામી વ્યક્તિ તરીકે પુરુષ લેવો, તેને જે સમ્યગ્ જાણે તે પ્રયોગમતિ કહેવાય. આવી મતિવાળો કાર્ય કરી શકે, સામાના વિદ્યાબળ સામે આપણે વિદ્યાબળ પ્રયોજવું પડે, સરળ સાથે સરળ અને માયાવીને પરાજીત કરવા માયાવી થવું પડે. માટે સામાને ઓળખવાની શક્તિ જોઈએ.

જેમ રોહગુમે જે વાદ સ્પર્શ્યો તેમાં જો ગુરુએ વિદ્યાઓ ન આપી હોત તો જીતી ન શકત, કારણ કે પોતાની શક્તિ તો ઓળખી હતી, પણ સામા પુરુષની શક્તિ જે ઓળખવી જોઈએ તે તેણે ઓળખી ન હતી.

એ રીતે શિષ્યને અને બધા જ વ્યવહારમાં સામાના ભાવ અને કેપેસીટીને ઓળખવાની શક્તિ જોઈએ. સામો કઠોર હોય ત્યાં નરમપણું ન ચાલે, સામો નરમ હોય ત્યાં કઠોરપણું ન ચાલે, સામો માયાવી, અસત્યવાદી હોય ત્યાં સાચું, સરળપણું ન ચાલે, સામા સાચા, નમ્ર અને સરળ હોય ત્યાં જૂઠાબોલાપણું કે કડકપણું પણ દોષ છે. તેથી સામા પુરુષને બધા વ્યવહારમાં જાણવો, એની શક્તિ સામે આપણી શક્તિ તપાસવી-માપવી. આ રીતે વિચારીને પ્રવર્તવું.

૩) ક્ષેત્ર :- ક્ષેત્રનો પણ વિચાર કરવો. વાદ વગેરેમાં લોકો કોનાથી ભાવિત છે તે વિચારવું. લોકો જેનાથી વિશેષ ભાવિત હોય, જ્યાં જેનું બળ હોય ત્યાં તેની વિરુદ્ધ કામ કરવું હોય કે એની વાતનો વિરોધ કરવો હોય તો કળ વાપરવી પડે. લોકો વિરોધી થાય તેવું ન કરવું. સિદ્ધસેનદિવાકરે જંગલમાં ભરવાડની સાક્ષીએ વાદ માંડ્યો, ત્યાં વૃદ્ધવાદીએ રાસડા લીધા. આ જંગલ ક્ષેત્રના રહીશ ભરવાડોને જાણ્યા.

૪) વસ્તુ :- સામી વ્યક્તિ કે સમુહ જે વાત કહે તેને પણ જાણવી, કારણ તે વાત યોગ્ય છે, અયોગ્ય છે, કારણિક છે, અકારણિક છે વગેરે બધી પરિસ્થિતિ જાણે. એ જાણે તો વ્યવસ્થિત કામ થાય, વૈદ્ય રોગીને પહેલા જાણે, પછી ઔષધ કરે, જેમ અસાધ્યમાં ઔષધ ન કરાય, તેમ ઉગતા રોગમાં પણ ન કરાય. વ્યક્તિ અત્યંત અસહિષ્ણુ હોય તો કામ જુદી રીતે લેવાય, રાજા વગેરે નિર્ણય આપનાર પણ વસ્તુ કહેવાય, તેના પ્રાંત ભદ્રક વગેરે સ્વભાવને પણ જાણે.

પ્રયોગ એટલે પ્રવૃત્તિ, ઉપદેશ, સલાહ, વાદ કે કાર્યપદ્ધતિ. આને કઈ રીતે, ક્યારે કરવું, તે બુદ્ધિ હોવી જોઈએ. જેમ અવસરે બોલવાથી ગુણ થાય, તેમ અનવસરે ન બોલવાથી ગુણ થાય. અવસરે કઈ રીતે વર્તવું - ન વર્તવું વગેરે વાતો આ પ્રયોગમતિ ગુણ બતાવે છે.

(૮) સંગ્રહપરિજ્ઞાસંપદા :- શું સંગ્રહ કરવો, ક્યારે કરવો, કેટલો કરવો, કેવો કરવો વગેરે જાણે અને ઔચિત્ય જાળવીને સંગ્રહ કરે.

૧) બહુજનયોગ્ય ક્ષેત્રે સંગ્રહ :- એટલે કે આચાર્ય શિષ્યોની વૃદ્ધિ, પુષ્ટિ, નિર્વાહ અને નવા શિષ્યોના નિર્માણ માટે બહુજન જ્યાં રહે તેવા ક્ષેત્રમાં વિચરે, સારા આરાધના યોગ્ય સ્થળ, મકાનો વગેરે પણ અમુક કાળ સંગ્રહી રાખે, જેથી સમુદાય યોગ્ય એક મકાનમાં જીવજંતુ વગેરે થાય તો બીજા મકાનમાં જઈ શકાય.

શ્રાવકો, ધર્માત્માઓને પણ ભાવિત કરી રાખે જેથી બહુજન યોગ્ય મોટા ક્ષેત્રોમાં વિચરી શકાય.

આનાથી એ વાત બતાવી કે મોટા શહેરોમાં ઘણી વસ્તિવાળા સ્થળોમાં આચાર્ય વિચરતા રહે. સાવ સૂના ગામડાઓમાં અને અજાણ્યા ક્ષેત્રમાં લાંબો સમય ન રહે, કારણ વિશિષ્ટ લાભ, પુણ્ય, શિષ્યોની પ્રાપ્તિ વગેરે શહેરોમાં થવી શક્ય છે.

૨) વસ્ત્ર-પાત્રાદિ ગ્રહણ કરે :- સમુદાય યોગ્ય પાત્રા, વસ્ત્ર, પીઠ, ફલક, ઔષધ વગેરે જ્યાં મળે ત્યાં વિચરે. જ્યાં વિચરે ત્યાં ઓછા મળતા હો તો તપાસ ચાલુ રાખે; પહેલેથી મંગાવે, યોગ્યને મેળવી આપે, અર્થાત્ આચાર્ય કોઈપણ સાધુને કોઈપણ ચીજની ખોટ હોય તો મેળવી આપે. પ્રથમ નંબરમાં જાતે મેળવે, બાકી આચાર્ય પાસે વસ્તુ મળે. અનેક દીક્ષાર્થી તૈયાર થાય તો પણ વસ્ત્ર, ઉપકરણ માટે કાર્ય ન અટકે.

૩) જરૂરી વસ્તુ ગ્રહણ કરાવે :- આચાર્ય પાસે બે રીતે સંગ્રહ હોય. વસ્તુ સુલભ હોય ત્યારે ક્યાં મળશે, ક્યારે મળશે તે તપાસ કરાવેલ હોય, અને તેના જાણકાર ગણાવચ્છેદક તૈયાર હોય, અને જે વસ્તુ દુર્લભ હોય, ન મળે તે પહેલેથી આચાર્ય મેળવીને રાખી મૂકે. પછી જેનું કામ અટકે તેને આપે.

આ રીતે બહુજનયોગ્ય ક્ષેત્રમાં વિચરે, જેથી ગોચરી-પાણી સુલભ રહે, વસ્ત્રપાત્રાદિ પણ યોગ્ય રીતે સંગ્રહે-વર્ષાકાળમાં પૂર્વથી બન્ને મેળવી રાખે અને અચાનક જરૂર પડે તો ક્યાંથી મળશે, તે તપાસ કરી રાખે.

૪) યથાગુરુ પૂજા કરે :- એટલે કે આરાધકોનું ગૌરવ કરે. રત્નાધિકો પદસ્થ ન હોય છતાં સારી આરાધના કરે તેમ પ્રેરણા, પ્રોત્સાહન આપે અને આરાધના કરતા

હોય તેનું ગોરવ વધારે. યથાગુરુનો અર્થ ફક્ત રત્નાધિક ન કરવો. યોગ્યનું યોગ્ય રીતે માન વધારવા રૂપે પૂજા કરે, અર્થાત્ જ્ઞાનાદિમાં બધાને ઉદ્ધત કરે.

દીક્ષા આપનાર, ભણાવનાર, રત્નાધિક વગેરેનું અભ્યુત્થાન, દંડગ્રહણ, ઉપધિ વહન, વિશ્રામણ વગેરે કરાવે, કાળજી રાખે -એ પૂજન છે.

શિષ્યોનો, સેવાના ભેખધારી સાધુઓનો સારણા-વારણા વગેરે દ્વારા, સંયમની કાળજી દ્વારા, સૂત્રાર્થને આપવા દ્વારા સંગ્રહ કરે, જેથી આચાર્ય આરાધનાના સાધન, સહાયક બનવા દ્વારા બધી રીતે પૂર્ણ બને. માટે સાધુઓ પણ એમની પાસે સમુદ્રની જેમ ભરેલા હોય, અર્થાત્ ઘણા હોય અને જુદી જુદી કાર્યશક્તિ અને ગુણોથી દીપતા હોય.

જેમ પૂર્વકાળે આચાર્યો સૂત્રાર્થના સંગ્રાહક હતા, તેમ આજે આચાર્ય જ્ઞાનભંડારોના પ્રેરણાથી કર્તા, સંગ્રાહક અને માલિકની જેમ રક્ષક હોય, તો જ જ્ઞાનભંડારો સચવાઈ રહે અને વધતા રહે.

આ રીતે આઠ સંપદાના ૪-૪ ભેદના કારણે ૩૨ ભેદ થયા. ૩૬ ગુણમાં બીજા ચાર ભેદ વિનયના છે. આચાર્યમાં ચાર પ્રકારનો વિનય છે- ૧) આચારવિનય, (૨) શ્રુતવિનય, (૩) વિક્ષેપણ વિનય અને (૪) દોષનિર્ઘાતવિનય.

અહીં વિનય એટલે વિશેષરૂપે લઈ જવું પ્રાપ્ત કરાવવું, એ અર્થમાં વિનય લેવો.

(૧) આચારવિનય :- ચાર પ્રકારે છે-

૧) સંયમવિનય :- સંયમ સ્વયં આચરે, બીજાને સમજાવે, આચરાવે. સીદાતાને સ્થિર કરે, સહાયકતાની

જરૂરવાળાનો સહાય કરે અને ઉદત ચારિત્રવાળાની આચારવાળાની ઉપબૃહણા કરે.

ટુંકમાં પાળે, પળાવે, સમજાવે, ઉપબૃહણા-અનુમોદના કરે.

૧૭ પ્રકારના અસંયમનો ત્યાગ કરે, સામાચારીઓ, વાડો, આચારોનું પાલન કરવા-કરાવવાનો વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન કરે.

૨) તપવિનય :- સાધુ જીવનમાં તપ ન હોય તો જીવન શુષ્ક બને છે, ઉલ્લાસ વિનાનું બને છે. માટે દરરોજ અને પર્વોમાં યથોચિત તપ કરે, કરાવે.

તપનું એક અંગ છે ભિક્ષાચર્યા-ગોચરી-નિર્દોષ લાવવી, વિધિથી લાવવી વગેરે આચારમાં બીજાને જોડે, અવસરે સ્વયં પણ જોડાય.

શાસ્ત્રમાં આચાર્યને સામાન્યથી ભિક્ષા જવાનો જેમ નિષેધ છે, તેમ અવસરે કઈ રીતે, ક્યારે, ક્યાં જવું તે પણ બતાવેલ છે. ભિક્ષા ન જાય તે ચાલે પણ ભિક્ષા જવામાં સંકોચ રાખે કે આળસ કરે તે ન ચાલે. સાધુઓને પણ ભિક્ષા શિખવાડવા તેવા યોગ્ય સ્થવિર વગેરેના અભાવમાં ક્યારેક જાતે પણ જાય.

બધા આચારો જાતે કે બીજા તેવા યોગ્ય પાસે શીખવાડે.

બાર પ્રકારના તપમાં પોતે ઉદત હોય અને બીજાને પણ ઉદમ કરાવે-પ્રવર્તાવે.

૩) ગણવિહરણ :- ગણની સામાચારી- આચારોમાં પોતે ઉદત હોય અને ગણ સીદાતો હોય તો પ્રેરણા કરે. આચારમાં, મર્યાદામાં, ગણની સામાચારીમાં પ્રવર્તન કરાવે.

પડિલેહણ, પ્રમાર્જન, બાળ, ગ્લાનાદિની વૈયાવચ્ચ-આ
બધામાં સીદાતાને પ્રેરણા કરે, સ્વયં પણ ઉદ્યમ કરે અને
કરનારની ઉપબૃહણા કરે.

૪) પ્રતિમાવિનય :- એટલે અનેક પ્રકારની
પ્રતિમાઓ અને અભિગ્રહો જાતે કરે, બીજા પાસે કરાવે
અને ઉપબૃહણાથી બીજાની ભાવના જગાડે.

આ રીતે ચાર પ્રકારના આચારવિનયનો એક જ ભેદ
ગણવામાં આવે છે.

(૨) શ્રુતવિનય :- ચાર પ્રકારનો શ્રુતવિનય છે.

૧) શિષ્યને સૂત્ર ભણાવરાવે-ગ્રહણ કરાવે.

૨) અર્થ સમજી શકે-યાદ રહે તેમ સમજાવે.

૩) જેને જે જે ગ્રંથ કે અર્થ યોગ્ય હોય તે આપે.

૪) સમાપ્તકર :- અભ્યાસ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી
કાળજી રાખીને અભ્યાસ કરાવે- ગ્રંથ પૂર્ણ કરાવે. વાચના
આપવામાં, પાકું કરાવવામાં પ્રમાદ ન કરે.

(૩) વિક્ષેપણવિનય :- ગુણોમાં, આરાધનામાં
વિશેષરૂપે મૂકવા, ગોઠવવા તે વિક્ષેપણવિનય.

આચાર્ય જોડેના વ્યવહારથી જીવો ગુણો પામે. આ
માટે આચાર્યનો વ્યવહાર કોમળ, મૃદુતાભર્યો હોય. ધર્મ
પમાડવા માટે-

અજાણ અને અપરિચિત વ્યક્તિ જોડે પણ પૂર્વના
પરિચિત વ્યક્તિની જેમ વર્તે, બોલે, વાતો કરે, ઉપદેશ-
પ્રેરણા આપે.

૨) પૂર્વ પરિચિતને પણ વાત્સલ્ય આપે, આગળ
વધારે, સાધુપણા સુધી પહોંચાડે

૩) જે કોઈ જે જે ધર્મ, આચારપાલન, ફરજ, વ્રત-
પચ્ચક્ષ્પાણમાંથી ચ્યુત થયો હોય તો તેને ફરી તેમાં સ્થાપિત
કરે, પડતો હોય તો અટકાવે, અસ્થિરને સ્થિર કરે, સ્થિરની
ઉપબૃહણા કરે.

૪) જે ધર્મમાં સ્થિત છે તેના ચારિત્રની વૃદ્ધિ માટે
અતિચારાદિનું વારણ કરે અને પોતે પણ ન સેવે.

આલોક પરલોકમાં જે હિતકારી છે, જેનાથી મોક્ષે
જવાય તે જાતે કરે અને કરાવે.

(૪) દોષનિર્દાતવિનય :- દોષનો નાશ કરવા દ્વારા ગુણો
લાવવા રૂપ વિનય તેના પણ ચાર પ્રકાર છે-

૧) ગુસ્સે થયેલાના કોધને દૂર કરે: જેમ વંજુલવૃક્ષ
એની છાયામાં બેસનારના સાપના ઝેરનો નાશ કરે, જેમ
ચક્રવર્તિનું શીતધર, એમાં જનારના દાહ તાપનો નાશ કરે
છે, તેમ આચાર્ય ગુસ્સે થયેલાના કોધનો અને તેની કોધ
પ્રકૃતિનો નાશ કરે છે.

૨) કષાય-વિષય વગેરથી દુષિત વ્યક્તિના
રાગદ્વેષનો ધ્વંસ કરે છે-નાશ કરે છે. માન માયા વગેરેનો
પણ નાશ કરે છે, દ્વેષ અને દોષનો પણ નાશ કરે છે.

૩) ભાતપાણીની આકાંક્ષા, પરમતમાં જવાની
આકાંક્ષા અને બીજી પણ અનેક પ્રકારની ઈચ્છાઓનો પણ
નાશ કરે છે. ઈચ્છાના કારણમાં વૈરાગ્યની મંદતા,
નુકશાનની અવિચારણા-જે હોય તે દૂર કરી વૈરાગ્ય,
વધારવા દ્વારા અપાયો બતાવવા દ્વારા ઈચ્છાનો નાશ કરે.

આચાર્ય પોતાની પાસે રહેલા અને આજુબાજુવાળાના
કોધ, માન, દ્વેષ, આકાંક્ષાદિ દોષોનો નાશ કરી આરાધનામાં
સ્થિર કરે.

૪) સ્વયં જાતે પણ ક્રોધ, દ્વેષ, કાંક્ષાદિ દોષોમાં પ્રવર્તતા હોય તો અટકે, અને જો નથી વર્તતા તો સ્વયં સુપ્રશિદ્ધિત છે, શોભન પરિણામ યુક્ત છે.

જાતમાં ગુણો લાવવા અને બીજાને ગુણો પમાડવા, જાતના દોષોનો નાશ કરવો અને બીજાના પણ દોષોનો નાશ કરવો, એ આચાર્યનું મહત્વનું કર્તવ્ય છે.

આવા ગુણવાળા આચાર્યો શાસનને નિષ્કંટકપણે વહન કરે છે.

આવા ગુણો હોય તે વિશિષ્ટ આચાર્ય કહેવાય, તેમનાથી શાસન દેદિપ્યમાન હોય છે, શાસન વિકસે છે.

પરંતુ બધે જ આવા ગુણો ન હોય છતાં તેમાંના કેટલાક ગુણો હોય, આચાર અને જ્ઞાનની ધગશ હોય, આચારસંપન્ન અને જ્ઞાનસંપન્ન હોય તેવા આચાર્યો પણ જિનશાસનની રક્ષા કરે છે, જેમ પથરની ભીંતો ન હોય તો ઈંટો અને માટીની ભીંતો પણ રક્ષણ આપે જ છે.

માટે શક્તિહીન કે અલ્પશક્તિવાળા આચાર્યની અવહીલના કોઈએ ન કરવી, નહિતર અવહીલના કરનાર ધર્મભ્રષ્ટ થઈ અનંતકાળ સંસારમાં રખડે તેવું બને.

માટે સદા આચાર્યોની સેવા કરશો, તેમની આજ્ઞા પાળશો અને આશાતનાથી બચશો તો ટુંક સમયમાં સિદ્ધિગતિને વરશો.

ઉપશમ-વિવેક-સંવર

જીવ માત્રને ધર્મ પાળવા માટે પહેલા ઉપશમ જોઈએ છે, અને તે હોય તો આગળ વિવેક આવે છે.

ઉપશમનો ચાલુ પ્રચલિત અર્થ ક્રોધની શાન્તિ થાય છે, પણ પ્રસ્તુતમાં આટલો અર્થ પર્યાપ્ત નથી.

ઉપશમ એટલે આવેગ, ઉભરો અને પક્કડરૂપે મોહનીયનો ઉદય કે પ્રણિધાનનો અભાવ અથવા તેને દૂર કરવો.

જો કે દર્શનમોહનીય કે ચારિત્રમોહનીય કર્મના ઉદય તેના વિચ્છેદ સુધી ચાલુ હોય છે. છતાં મુનિને ૧૪ અભ્યંતર ગ્રંથિ તજવાની કહી છે. આ ૧૪ની પક્કડ પ્રણિધાન, તીવ્ર ઉદય એ જ જીવનું અનુપશમપણું છે.

‘વેદત્રિકને હાસ્યાદિક ષટ્ મિથ્યાત્વ ચાર કષાયજી. યૌદ અભ્યંતર નવવિધ બાહ્યની, ગ્રંથિ તજે મુનિરાજ જી.’

આ યૌદમાંથી એકેનો તીવ્ર ઉદય હોય કે તીવ્ર પ્રણિધાન હોય તો જીવમાં વિવેક આવી શકે નહિ.

★ જેમ અપૂર્વ સત્વશાલી એવા પણ બાહુબલીજીને માનની પક્કડ થઈ, “પૂર્વ દીક્ષિત કેવળજ્ઞાની નાનાભાઈને હું મોટો શી રીતે વંદન કરું ? માટે કેવળજ્ઞાન થયા પછી જાઉં.” આ ભાવે માનનો ઉપશમ-હ્રાસ ન કર્યો, તેથી વિવેક ન મળ્યો. કેવળજ્ઞાન ગુણ આગળ જન્મથી મોટાઈની શી કિંમત ? અથવા રત્નાધિક આગળ પણ જન્મથી મોટાઈની શું ગણતરી ? જ્યારે બહેને આવી કહ્યું ત્યારે માનની પક્કડ ગઈ, તરત વિવેક અને સંવર આવ્યા અને કેવળજ્ઞાન મળ્યું.

★ કુરગડુના પ્રસંગમાં તપસ્વીઓને ખાનાર કુરગડુ ઉપર તિરસ્કાર હતો. તેથી સંવત્સરી જેવા મહાપર્વના દિવસે ગોયરી લાવ્યા અને બતાવી તો પાતરામાં થુંક્યાં- જે સામાન્ય સજ્જન પણ ન કરે તે આવા તપસ્વીઓએ કર્યું તેનું કારણ તપનું અભિમાન. અભિમાનનો ઉપશમ ન હતો, તેથી કેવળજ્ઞાન ન મળ્યું. જ્યારે કુરગડુ મુનિને કેવળજ્ઞાન થયું, દેવીએ વંદન કર્યું અને તપસ્વીઓને ખબર પડી એટલે તપનું અભિમાન અને ખાનાર પરનો તિરસ્કાર છુટ્યો, ઉપશમ આવ્યો તો તરત વિવેક અને સંવર મળ્યા, ને કેવળજ્ઞાન થયું.

કુરગડુ મુનિને ખાવા છતાં તપના અંતરાયનું ભાન છે, ખાવામાં ગૃહિ નથી, તપસ્વી ઉપર બહુમાન છે, તેથી મોહની પક્કડ નથી, પોતાની લઘુતાનાં ભાન સાથે તપસ્વી ઉપર બહુમાન છે, માટે ગોયરી બતાવતાં થુંકે છે, છતાં અકળાતા નથી. આ વિવેક ઉપશમના આધારે આવે છે.

બીજાની ભૂલમાં પણ આત્મા વિવેક વાપરે તો તરત ભવ નિસ્તાર પામે અને બીજાની ભૂલે આત્મા ન્યાય કરવા રહે તો કષાયના આવેશ અને પક્કડ આવે અને પોતાને લાભ થવાને બદલે વિવેકહીનતા આવે. ઉપશમ ગુમાવી બેસે તથા ગુણને હારી જાય.

કુરગડુએ જો એમ વિચાર્યું હોત કે મારા પાત્રમાં કેમ થુંક્યા, તો તપસ્વી ઉપર ગુસ્સો ચડત અને બધું હારી જાત. માટે જાતની ભૂલ હોવા છતાં બીજાની ભૂલમાં અભિમાનથી જીવ ઉપશમ ગુમાવે તો વિવેક ન પામી શકે.

★ જેમ ભરત મહારાજા સામે બાહુબલીએ ૧૨ વર્ષ યુદ્ધ કર્યું, કરોડો મનુષ્યોનો પણ નાશ થયો અને

દેવોએ વચ્ચે પડી જે યુદ્ધ નક્કી કર્યા તેમાં પણ ભરત
 હાર્યા. પછી ચક્ર છોડ્યું અને તે પણ પ્રદક્ષિણા આપીને
 પાછું ગયું. હવે બાહુબલીને કશું કરવાનું રહેતું ન હતું.
 પોતાના રાજ્યમાં પાછા ફરી શકત. ભરતનું રાજ્ય તો
 લેવું ન હતું. ભરતના ગુનાને જતો કરવાનો હતો, પણ
 માનનો ઉપશમ ન હતો તેથી અન્યાયની સામે સજા
 કરવા-મારવા માટે મુઠ્ઠી ઉપાડી. પણ ભવિતવ્યતાએ
 માનનો ઉપશમ આવ્યો. મોટાભાઈને મારવાની પ્રવૃત્તિ
 પોતાના પૂજ્ય તરીકે અયોગ્ય લાગી. કુળની ઉત્તમતાથી
 પણ અયોગ્ય લાગી તો વિવેક આવ્યો. ભરતે પણ
 રાજ્યના લોભથી ૯૯ ભાઈ ઉપર આજ્ઞા માનવા આદેશ
 મોકલ્યા. તેથી ભાઈઓ બાહુબલીની જેમ લડવા સમર્થ
 હોવા છતાં નાનાભાઈ હતાં, તેથી મોટાભાઈ સાથે યુદ્ધ
 ન કરાય. આ માનની અલ્પતાના કારણે વિવેક આવ્યો
 અને પ્રભુ પિતાજીને પૂછવા ગયા. પ્રભુએ ઉપદેશ આપી
 દીક્ષા આપી. આ દીક્ષા મળી તેની પાછળ કારણ માનની
 પક્કડનો અભાવ હતો. તેથી પ્રભુએ 'જે રાજ્યના કારણે
 તેઓ યુદ્ધ માટે તૈયાર થયા તે રાજ્ય પાપ અને સંસારનું
 કારણ છે તે સમજાવવાથી સમજ્યા. અને વિવેકથી
 સંયમ લીધું. ભરતે પણ લોભના, સત્તાના કે ચક્રત્વ
 પ્રવેશ થાય તે માટે પોતાના સ્થાન પ્રાપ્તિનાં આવેશમાં
 ૯૯ ભાઈઓ ઉપર જે આજ્ઞામાં આવવા માટે અયોગ્ય
 વર્તન કર્યું તે ૯૯ ભાઈઓએ દીક્ષા લેવાથી લોભ કરતા
 ભાઈના પ્રેમની ઉત્કટતાના કારણે લોભનો આવેશ
 ઉતર્યો. તેથી સાચા હૃદયથી માફી માંગી, રાજ્ય સંભાળવા
 વિનવે છે. આ વિવેક લોભ ખસવાથી આવ્યો.

★ ભરતે સુંદરીને સ્ત્રીરત બનાવવા માટે જ દીક્ષાની ના પાડી. આ પણ ક્યાંક કામ અને ક્યાંય કુટુંબનો સ્નેહરાગ હતો, કે બહારના સ્ત્રીરત કરતાં કુટુંબીને આ સ્થાન મળે તે વધારે સારું. આ પક્કડે દીક્ષાની રજા આપવાનો વિવેક ગુમાવ્યો, અતિ આગ્રહ છતાં દીક્ષાની ના પાડી. પછી સાંઠ હજાર વર્ષના આયંબિલ પછી મ્હાન શરીરવાળી સુંદરીને જોઈ સ્નેહાનુરાગ અને કામાનુરાગ ઉતરી ગયો અને પોતાની ભૂલ સમજાઈ કે તરત દીક્ષાની રજા આપી.

★ મુનિને કાઉસ્સગ્ગમાં અવધિજ્ઞાન થયા બાદ ઉપર જોતાં ઈન્દ્ર ઈન્દ્રાણીને મનાવે છે તે દેખાતા ઈન્દ્રની મૂર્ખાઈના કારણે હસવાથી અવધિજ્ઞાન ગયું. આનું કારણ હાસ્યની તીવ્રતાથી ઉપશમભાવ જતો રહ્યો. તેથી વિવેક જતો રહ્યો-અથવા એની ઉપર દયા આવવાને બદલે મશ્કરીરૂપે હસવું આવ્યું. તેણે વિવેક ન આવવા દીધો.

આ રીતે દરેકે દરેક કથાનકોમાં જ્યાં વિવેકહીનતા દેખાય ત્યાં ઉપશમનો અભાવ છે, એમ ચોક્કસ સમજવું વિષયોની પક્કડરૂપ પ્રણિધાન કે તેના ગાઢ સંસ્કારો, કષાયોની પક્કડો કે તેના ગાઢ સંસ્કારો, આગંતુક તીવ્ર કર્મોદયો, મિથ્યાત્વના ભાવો, દર્શનનો નાશ કરનાર કે તેમાં અતિયાર લગાડનાર ભાવો, ગુરુના વચનનો અનાદર, સાધુ ઉપર અનાદર, ધર્મી ઉપર અનાદર-આ બધું અનુપશમ કહેવાય. તેથી જીવ વિવેક પામે નહિ. માટે ૧૪ ગ્રંથિરૂપ મોહનીયની જેમ જેમ મંદતા-અલ્પતા થાય તેમ તેમ જીવન શાન્ત અને વિચારક બને.

વિવેક એટલે ત્યાગ, વિવેક એટલે બુદ્ધિથી હેયોપાદેય પદાર્થોનું વિભાજન, આંશિક રીતે પ્રવૃત્તિનું વિભાજન. બંને અર્થનો વિચાર કરીએ.

ઉપશમ ભાવવાળો આત્મા અનુચિત પ્રવૃત્તિ, વચન
 વ્યવહાર, વસ્તુ અને વ્યક્તિનો ત્યાગ કરે છે. ઉપશમભાવ
 ન હોય તે કષાય વિષયવશ ઉચિત પ્રવૃત્તિ આદિનો ત્યાગ
 કરે છે. તેથી વિવેક શબ્દથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ અને વૃત્તિનો
 ત્યાગ લેવો જોઈએ. તેથી ઉચિતનો ત્યાગ એ અવિવેક છે.
 ત્યાગ એ આંશિક સંવરરૂપ છે. તેથી બીજો અર્થ કરવો કે
 વિવેક એટલે વિભાજન. શ્રદ્ધાપૂર્વક જ્ઞાનમાં વિભાજન. આ
 ગ્રાહ્ય છે, આ ગ્રાહ્ય નથી; આ ઉચિત છે, આ અનુચિત છે
 વગેરે. આ વિભાજન સમ્યગ્દર્શનરૂપ છે અને તેની નીચેની
 ભૂમિકામાં પણ મંદ મિથ્યાત્વની ભૂમિકારૂપ અપુનર્બન્ધકથી
 હોય છે.

આ વિવેક ઉપશમથી આવે છે અને તેનો નાશ પણ
 અનુપશમથી થાય છે. અનુપશમવાળાને ઉપદેશ દોષરૂપ
 થાય છે, જ્ઞાન પોપટપાઠ થાય છે. જ્યારે ઉપશમવાળા
 ઉપદેશ અને જ્ઞાનને યોગ્ય છે. એટલે કે જે ઉપશમવાળા
 છે, તેને ગુરુ વગેરે ઉપર વિશ્વાસ થાય તો તે વિવેકનું કારણ
 છે. અનુપશમવાળા આત્માને વાસ્તવમાં ક્યાંય વિશ્વાસ કે
 સમર્પણ હોતું નથી. ફક્ત પોતે જેની ઉપાદેય તરીકે, ગુણ
 તરીકે પક્કડ કરી હોય તેને જે વ્યક્તિઓ ઉપાદેયરૂપે
 જણાવે તે વ્યક્તિઓ ઉપર અનુપશમવાળો વિશ્વાસ મૂકે
 અને પોતાને વાંધા પડતી વાત જણાવે ત્યારે તે અવિશ્વાસ
 કરે. આ રીતે અનુપશમવાળાને ક્યાંય વાસ્તવમાં વિશ્વાસ
 હોતો નથી. ઉપશમવાળાને ઉપશમવાળા, જ્ઞાનવાળા અને
 આચારવાળા ઉપર વિશ્વાસ હોય છે, અથવા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન
 થાય છે. માટે ઉપશમવાળાને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરાવવા,
 ટકાવવા માટે ઉપદેશકોએ-માર્ગદર્શકોએ પણ ઉપશમ

કેળવેલ હોવો જોઈએ, એમ આચાર સંપત્તા પણ જોઈએ,
અને ઉપદેશ કે પ્રેરણા આપવી છે; માટે જ્ઞાન પણ જોઈએ.

ઉપશમ પામેલ આત્માઓને (૧) શાસ્ત્રો દ્વારા, (૨)
ગુરુ વગેરે દ્વારા, (૩) જાતે વિચારણા કરવાથી, કે (૪)
અવધિ વગેરે જ્ઞાનથી પણ વિવેકની વિચારણા ઉત્પન્ન થાય
છે. એટલે કે વિવેકદ્રષ્ટિ જાગે છે. કોઈ નિમિત્ત બનવાથી
લઘુકર્મી હોવાના કારણે વિવેકદ્રષ્ટિ જાગે છે. સારાંશમાં
ઉપશાંત આત્માને નિમિત્ત, જ્ઞાન વગેરે દ્વારા વિવેક જાગે
છે. ડહોળા પાણીમાં પ્રતિબિંબ ન પડે, અસ્થિર નિર્મળ
પાણીમાં પણ પ્રતિબિંબ ન પડતા સ્થિરમાં પ્રતિબિંબ પડે
છે. તેમ ઉપશાંત આત્મામાં નિમિત્તથી કે નિમિત્ત વગર પણ
સાહજક વિવેકયુક્ત વિચારધારા જન્મે છે. માટે ઉપશાન્ત
આત્માને, ભાવ સમકિતી આત્માને દ્રષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા
બતાવી છે.

★ બ્રહ્મદત્ત ચક્રીના પૂર્વના ભવમાં ચિત્ર અને
સંભૂતિ બે ભાઈઓ ચંડાલના પુત્રો હતા. લોકોથી અસ્પૃશ્ય
તરીકે દૂર કરાએલા એક જગ્યાએ ઊભા રહીને લોકોની
વસંતકીડા જુએ છે. તેટલામાં એક મોટું સાપ જેવું અળસીયું
નીકળ્યું. તે જોઈને લોકોએ દયાથી એક બાજુએ મૂક્યું. પછી
થોડીવારમાં સર્પ નીકળ્યો, લોકોએ તેને મારી નાંખ્યો. આ
પ્રસંગ બંને ભાઈઓ ઊભા ઊભા જુએ છે અને તેથી વિચાર
કરે છે કે જીવ પોતાના ગુણદોષના કારણે બીજા પાસેથી
સુખદુઃખ પામે છે. ઝેરના દોષથી સાપને મારી નાંખ્યો;
દયાથી અળસીયાને બચાવ્યો. આ રીતે વિચારતા વૈરાગી
થયા અને જ્યાં કોઈ તેમને ન ઓળખે તેવા સ્થળાન્તરમાં
દીક્ષા લીધી. આ રીતે ઉપશાન્તને સાહજિક રીતે કે

નિમિત્તથી વૈરાગ્ય અને વિવેક જાગે છે. આ વિવેકને સ્થિર બનાવવા, કાયમી બનાવવા તેમજ ઉપશાંતપણું નાશ ન પામે, માટે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ, આચારમાર્ગ અને ભાવનામાર્ગ બતાવેલ છે. આ ત્રણ દ્વારા ઉપશાંતપણું કાયમી બને છે. તેથી શાસન આ ત્રણમય છે.

★ શયંભવ બ્રાહ્મણ ઉપશમના પ્રભાવે 'અહો કષ્ટં, અહો કષ્ટં, તત્ત્વં ન જ્ઞાયતે પરમ્' આવા સાધુના વચનથી ગુસ્સે ન થયા. ઊપરથી તત્ત્વગવેષણા માટે યજ્ઞના મુખ્ય બ્રાહ્મણ ઉપાધ્યાયને તલવાર બતાવી, મરણનો ભય બતાવી સાચું તત્ત્વ તેની પાસેથી જાણ્યું કે યજ્ઞના સ્તંભ નીચે રહેલ પ્રતિમાજી અને તેમનો માર્ગ તત્ત્વ છે. જો પોતાના માર્ગનો આગ્રહ કદાગ્રહરૂપે હોત તો સાધુ ઉપર ગુસ્સે થાત. "અહો કષ્ટં તત્ત્વં ન જ્ઞાયતે" આ વાક્યથી તપાસ કરવાનો વિવેક ન જાગત. અનુપશાંત ગુસ્સે થાય, પણ તપાસ ન કરે; ઉપશાંત તત્ત્વની તપાસ કરે. પણ તેનો વિવેક હંમેશા સર્વત્ર આગળ વધતો જાય છે, વિકસતો જાય છે. માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે સમકિત (વિવેક) વિરતિને ખેંચીને લાવે છે.

યજ્ઞ કરનાર શયંભવ બ્રાહ્મણ પ્રતિમા અને ધર્મ સમજાયા પછી શ્રાવકપણું પામી અટક્યા નહિ, પરંતુ ગર્ભવંતી સ્ત્રીને પણ છોડી તરત દીક્ષા લીધી. કારણ કે વિવેકથી વિશિષ્ટ ઉપશાંતપણું, વૈરાગ્ય, ભાવના અને સત્ત્વ વિકસિત થાય છે. બ્રાહ્મણ અવસ્થામાં સંન્યાસપણાની એમના જ્ઞાન મુજબ મનાઈ હતી. વધારેમાં વધારે યજ્ઞની સાધના હતી. હવે દ્રષ્ટિ ફરી અને જૈનધર્મમાં મુખ્ય દીક્ષા છે અને એને માટે પોતે યોગ્ય છે તે સમજ્યા પછી વિલંબ

શા માટે કરે ? આ ફળ ઉપશમ ભાવના કારણે જાગેલા
વિવેકથી આવ્યું.

વિવેકથી જીવ માર્ગ નક્કી કરી શકે છે, માર્ગમાં
આગળ વધે છે. જેનામાં ઉપશમ છે અને વિવેક નથી તેવા
આત્મા વિવેકીની આમન્યામાં રહે તો ઉપશમ ટકી રહે અને
વિવેક જન્મે. ઉપશમવાળાને વિવેક ન આવે તેવું બહુધા
ન બને. ક્યારેક જ્ઞાનાવરણની તીવ્રતાથી બને તો પણ
સમર્પિત હોય તો વિવેકનું કાર્ય થાય, ફળ આવે.

જે ઉપશમવાળા વિવેકી આત્માની નિશ્રામાં નથી,
તેઓ વિવેકના અભાવે પોતાના ઉપશમભાવને ખોઈ બેસે છે.

★ જેમ કુરુટ-ઉત્કુટ બે તપસ્વી સાધુઓ કુણાલા
નગરીમાં નદી પાસે ચોમાસું રહ્યા હતા. નદીના પૂરથી ન
તણાઈ જાય તે માટે દેવે વરસાદ અટકાવવાથી લોકો હેરાન
કરવા માંડ્યા. ત્યારે ગુસ્સે થઈ શ્રાપ આપ્યો અને ૧૫
દિવસ સુધી વરસેલા મુશળધાર વરસાદથી આખું નગર
તણાઈ ગયું. પોતે પણ મરીને સાતમી નરકે ગયા.

★ ચંડકૌશીક પૂર્વભવમાં સાધુ હતા, ત્યારે પગ નીચે
કચડાઈને દેડકી મરેલી પણ બાળ સાધુની સુચના ન ખમી
શક્યા. તેથી વિવેકહીન બન્યા, ઉપશમ ગયો અને ભયંકર
પરંપરા ચાલી. માટે ઉપશમવાળાએ વિવેકી તો બનવાનું, સાથે
વિવેકીની સલાહ અને નિશ્રા પણ જોઈએ, કારણ કે
સ્વતંત્રમતિ-સ્વચ્છંદમતિ કોઈની પણ ચાલતી નથી. ગીતાર્થ
પણ ૨-૫ ગીતાર્થોની સલાહ લેવી જોઈએ.

બારમાં દેવલોક સુધી ઈન્દ્રો વગેરેને પણ અભ્યંતર
પર્ષદા હોય છે. આ પર્ષદા એટલે વિવેકને સજાગ-તીવ્ર

રાખવાના માર્ગદર્શક વ્યક્તિઓ. માટે ઉપશમથી વિવેક આવે છે અને વિવેકથી ઉપશમ સ્થિર થાય છે.

વિવેકને વિસ્તારવા માટે-

૧. દરેક પ્રસંગોને અનેક દ્રષ્ટિકોણથી વિચારવા.
૨. દરેક શુભાશુભ પ્રવૃત્તિઓના કારણો અને લાભ-નુકસાનરૂપી કાર્યો વિચારવા.
૩. બીજા જીવોના અને પોતાના કર્મ વિપાક વગેરે વિચારવા.
૪. દરેક વાતમાં વ્યવસ્થિત નિયમિત અંકુશવાળા બનવું.
૫. પરિણામના અન્ત સુધીનો વિચાર કરવો.
૬. પરિણત દીર્ઘ દ્રષ્ટિવાળા વૃદ્ધ પુરુષની નિશ્રામાં રહીને દીર્ઘદ્રષ્ટિ અને તત્ત્વદ્રષ્ટિ કેળવવી.

આમ સદા વિચારશીલ બનવાથી, ઉતાવળીયા વાણી, વિચાર, વર્તન અટકે છે અને યોગ્યરૂપે પ્રવર્તે છે.

ઉપશમવાળાને વિવેક આવે છે; વિવેકથી ઉપશમ પ્રબળ બને છે.

વિવેકવાળાને સંવર આવે છે. વિવેકવાળો આશ્રવને ઓળખી શકે છે, રોકી શકે છે. સારા અને સાચા માર્ગમાં પ્રવર્તી શકે છે. માટે વિવેક પછી આવતો સંવર એ પ્રધાન છે. વિવેક વગરનો સંવર એ અપ્રધાન છે.

સંવર એટલે આશ્રવોનો નિરોધ. આ એક અર્થ છે.

બધી ધર્મ પ્રવૃત્તિઓ સંવર અને નિર્જરારૂપ છે. સાથે

પુણ્ય આશ્રવરૂપ અને પાપ આશ્રવના રોકાણરૂપ પણ છે.

માટે આશ્રવ વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિને પણ સંવર કહેવાય.

મિથ્યાત્વની ક્રિયા, આચાર વગેરેને જેમ આશ્રવ કહેવાય

તેમ સમ્યક્ત્વની ક્રિયા-આચારને મુખ્યતયા સંવર અને

નિર્જરા કહેવાય. ગૌણરૂપે પુણ્ય આશ્રવ કહેવાય. આ એક ભેદ થયો. એ રીતે અવિરતિની ક્રિયા-વિરતિની ક્રિયા, કષાયની ક્રિયા-ઉપશમ ક્ષમાદિની ક્રિયા, યોગની અને યોગનિગ્રહક્રિયા પણ બાહ્ય આશ્રવ-સંવરરૂપે સમજવા.

બીજા નંબરમાં આશ્રવ નિવૃત્તિનો પરિણામ અને ઉપયોગ, સમ્યક્ આચારની પ્રવૃત્તિનો પરિણામ અને ઉપયોગ-આ બન્ને સંવર છે.

આના પણ અવાંતર ભેદો ઘણા પડે છે.

બાહ્ય આશ્રવથી નિવૃત્તિ હોવા છતાં એમાંથી નિવૃત્તિના પરિણામોના તરતમ ભાવે અનેક ભેદો પડે છે. તે રીતે ઉપયોગના પણ અનેક ભેદો પડે છે.

આ રીતે સમ્યક્ આચારો=પંચાચારો વગેરેના પ્રવૃત્તિ ભેદો પણ અનેક છે, તેમ દરેકમાં પ્રવૃત્તિનાં પરિણામો અને ઉપયોગના તરતમ ભેદો પણ અનેક પડે છે. આ પણ પ્રવૃત્તિકાલે અને નિવૃત્તિ કાળે હોય છે. આ પણ સંવર છે. પ્રથમ ભેદના આધાર ઉપર આ રહેલા છે છતાં પહેલા કરતા આની પ્રધાનતા છે. લાભ-ફળની દ્રષ્ટિએ વિશિષ્ટતા સમજવી.

પ્રથમ ભેદ બાહ્યથી નિવૃત્તિરૂપ-પ્રવૃત્તિરૂપ ન હોય ત્યારે બાહ્ય આશ્રવ હોવા છતાં પણ ઈચ્છા ભાવના વગેરેથી આંતર સંવર હોય છે, તેના કારણે પુણ્યબંધ-સંવર-નિર્જરા પ્રવર્તે છે. આ પણ ઉપયોગ અને પરિણામ હોય ત્યાં સુધી રહે છે, તેથી બીજા ભેદમાં સમાવેશ કરવો.

આથી વિપરીત આશ્રવ નિવૃત્તિ હોવા છતાં પરિણામ અને ઉપયોગ આશ્રવમાં છે, વિચારધારા અને સ્મરણરમણતા આશ્રવની છે, તો સંવર ન બનતા આશ્રવ-બંધ મુખ્ય બને છે. એ જ રીતે ધર્મપ્રવૃત્તિ હોવા છતાં પાપની

પ્રવૃત્તિની રુચિ, મમતા, પ્રશંસા, પરિણામ ઉપયોગ આવે
 તો પ્રથમ ભેદનો સંવર છતાં બીજા ભેદનો આશ્રવ થાય
 છે. માટે પાપનિવૃત્તિના તથા ધર્મપ્રવૃત્તિના કાળે તદ્ગત
 ઉપયોગ-પરિણામ એ બીજા ભેદે સંવર છે- અને પાપપ્રવૃત્તિ
 તેમ જ ધર્મપ્રવૃત્તિ સિવાયના કાળે ધર્મની ભાવના, ઝંખના,
 પરિણામ, ઉપયોગ અને પાપના પશ્ચાતાપ વગેરે રૂપ
 પરિણામ એ સંવર-નિર્જરારૂપ બીજો ભેદ છે.

સંવરના ત્રીજા ભેદમાં પાપનિવૃત્તિના અને
 ધર્મપ્રવૃત્તિના જે પ્રણિધાનજન્ય ક્ષયોપશમ અને સંસ્કાર છે
 તે કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં સંવર નિર્જરાનું કાર્ય કરે છે, ઉપવાસ
 કરનારને બીજા કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ વખતે ઉપવાસનો ઉપયોગ
 નથી, પણ સંસ્કાર અને પ્રણિધાનના કારણે સંવર-નિર્જરા
 છે. માટે ક્ષયોપશમ અને તજજન્ય સંસ્કાર સંવર અને
 નિર્જરાનું કારણ છે.

બીજા ભેદના અવાંતર પ્રકારરૂપ સદ્ભાવના અને
 સદ્પ્રણિધાનથી આ ક્ષયોપશમ અને સંસ્કાર થાય છે.

આશ્રવના ઈન્દ્રિય-કષાય-અપ્રત-યોગ અને ક્રિયા-
 એમ ૫ ભેદ કરી અવાંતર ૫-૪-૫-૩-૨-૫ ભેદો ગણી ૪૨
 ભેદો બતાવ્યા છે.

સંવરના સમિતિ, ગુપ્તિ, પરિષદ, યતિધર્મ, ભાવના
 અને ચારિત્ર-એમ છ ભેદ કરી અવાંતર ૫-૩-૨૨-૧૦-
 ૧૨-૫ એમ ૫૭ ભેદ કહ્યા છે.

નિર્જરાના ૧૨ ભેદ-૬ બાહ્ય તપ અને ૬ અભ્યંતર
 તપ મળીને થાય છે.

આશ્રવ :- વિષયોમાં પ્રવર્તવું, વિષયોમાં રાગદ્વેષ
 કરવા, વિષયો માટે અજ્ઞાનથી આવેશો કરવા તે આશ્રવ

છે. તેમાં મુખ્યત્વે ઈન્દ્રિયો કારણ બને છે, પરંતુ એ જ ઈન્દ્રિયોને સત્પ્રવૃત્તિ, જયણા આદિમાં રોકવામાં આવે તો સંવરરૂપ બને છે.

ઈન્દ્રિયના બે કામ છે - (૧) જ્ઞાન, અને (૨) વિષય પ્રવૃત્તિ. આંખ જો જીવદયા, પ્રભુદર્શન, રત્નત્રયના વ્યવહાર, શાસ્ત્ર અધ્યયન વગેરેમાં કામ લાગે તો તે ઈન્દ્રિય આશ્રવ ન થતા સંવર અને નિર્જરાકારક બને છે. તે રીતે ઉપદેશ સાંભળવા-વાચના આપવા વગેરે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તે તે પણ સંવર બને. એ રીતે બધી ઈન્દ્રિયોનો વિષયોમાંથી નિરોધ કરીને ચાલુ વ્યવહારમાં રાગદ્વેષનો નિરોધ કરીને ધર્મકાર્યમાં વિવેકપૂર્વક પ્રવર્તાવવી તે સંવર બને છે. પરંતુ બહુધા ઈન્દ્રિયો વિષયો દ્વારા પાપકાર્યની પ્રેરક બને છે, માટે એની ગણતરી આશ્રવમાં થાય.

પ્રસન્નચન્દ્રને શ્રવણોન્દ્રિય આશ્રવ થયો. રુકિમ-લક્ષ્મણા-ઈલાયીપુત્રને પૂર્વ જીવનમાં ચક્ષુ આશ્રવ થયો. એ રીતે પાંચે ઈન્દ્રિય આશ્રવ છે, પણ નિગ્રહ પૂર્વક સત્કાર્યમાં પ્રવર્તાવનારને સંવર-નિર્જરારૂપ પણ છે.

કષાયો પણ સંસારનું કારણ અવિવેક-અજ્ઞાનનું કારણ છે, છતાં ભીમકાંત ગુણવાળા, બીજા શબ્દોમાં પ્રશસ્ત રાગદ્વેષવાળા છદ્મસ્થ ગુરુ જ ગચ્છને સંઘને સંભાળી શકે-તેને સંઘ સોંપાય; આનો અર્થ એ થયો કે સામાન્યથી કષાય મહાઆશ્રવ અને સંસારવર્ધક હોવા છતાં તે નિગૃહીતપણે અને વિવેકથી વપરાય તો તે સંવર અને નિર્જરામાં પણ કારણ બની શકે છે. માટે-ઈન્દ્રિયરહિત અને કષાયરહિત ન થવાય ત્યાં સુધી એના ઉપર અંકુશ રાખીને જરૂર પુરતા સન્માર્ગે વાપરવા તે ગુણરૂપ છે.

યોગ પણ જીવ મોક્ષે ન જાય ત્યાં સુધી રહેવાનો છે, તે યોગઆશ્રવ છે, પણ અશુભ યોગનો રોધ કરીને શુભયોગ, સંયમયોગ, સમિતિ, સ્વાધ્યાય વગેરે જે પ્રવર્તાવે તે યોગ દ્વારા સંવર અને નિર્જરા થાય છે. સંવર અને નિર્જરામાં યોગની શુભતા કારણ છે-એ આશ્રવ હોવા છતાં સંવરમાં સહાયક છે.

અપ્રતને બે પ્રકારે વિચારીએ. બાહ્ય અપ્રત જ્યાં સુધી છે, અર્થાત્ પ્રત લીધા નથી ત્યાં સુધી જીવોને બહુધા આંતર સંવર આવતો નથી. આવે તો અંતર્મુહૂર્તથી વધારે રહેતો નથી.

બાહ્ય સંવરવાળા જે આંતર સંવરયુક્ત અને કાળજીવાળા છે, તેને નદી ઉતરવા વગેરેમાં બાહ્ય અસંવર જ નથી, કારણ કે યતનાયુક્ત છે, અને ક્યારેક પરિણામથી અંતર અસંવર આવે તો અંતર્મુહૂર્તથી વધારે રહેતો નથી, કારણ કે પોતાની બાહ્ય અવસ્થા યાદ આવતા માયાવી ન હોવાથી અંતરમાં સંવરની પક્કડ હોવાથી આંતરસંવર તરત આવે છે.

એ રીતે બાહ્ય અપ્રતવાળાને અંતરમાં સંવર ક્યારેક ભાવનાથી આવે, પણ તે સંવર અંતર્મુહૂર્તથી વધારે રહી ન શકે.

માટે અંતરમાં અપ્રતવાળાને બાહ્ય અપ્રત એ આશ્રવ છે, બાહ્ય અપ્રતવાળાને અંતરમાં અપ્રત પ્રાયઃ હોય છે, તેથી બન્ને આશ્રવ છે.

બાહ્ય અપ્રત વગરનાને એટલે કે સંવરવાળાને આંતરિક જો અપ્રત છે, તો અભવ્ય વગેરેની જેમ તેમાં આશ્રવ જ પ્રધાન બને છે, બાહ્ય સંવર ગૌણ થાય છે.

આંતરિક અપ્રતના ત્યાગીને બાહ્ય અપ્રત હોતા નથી, અને ક્યારેક અપવાદિક યતનાયુક્તને નદી ઉતરવા વગેરે હોય તે પણ અપ્રત બનતા નથી.

યતનાથી જે કાર્ય થાય તેને યતનાથી સંવર છે તેમ કહેવાય.

૨૫ ક્રિયાઓ અપ્રશસ્ત રાગદ્વેષ પ્રેરિત છે અને અપ્રશસ્ત રાગદ્વેષકારક તેમજ પાપપ્રવૃત્તિકારક હોય છે, માટે આશ્રવ થાય છે.

જે ક્રિયા રાગદ્વેષકારક કે પાપપ્રવૃત્તિકારક ન બને તે સંવરનું કારણ બની શકે છે.

સમવસરણના દર્શન વગેરે દ્રષ્ટિકી ક્રિયારૂપ ન થાય, કારણ કે ભક્તિ અને સંવરનું કારણ છે. એ જ રીતે પ્રભુ પાસે નૃત્ય વગેરે પણ ક્રિયા આશ્રવરૂપ ન કહેવાય- ભક્તિભાવરૂપ અને સંવર કે સંવરનું કારણ બને.

આ રીતે આશ્રવો જ્યારે રાગ-દ્વેષ, કષાય, અપ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ વગેરેના કારણરૂપ બને ત્યારે કર્મના આશ્રવ બને, પરંતુ તે યતનાપૂર્વક સંઘ કાઢવા રૂપ, સાધર્મિક વાત્સલ્ય વગેરેરૂપ બને ત્યારે તે આશ્રવ ન રહેતા સંવર-શુભ આશ્રવ અને નિર્જરારૂપ બને છે.

સાધર્મિકભક્તિમાં સમ્યક્ત્વના શુભ આચાર 'વાત્સલ્ય'ના કારણે તે સંવર બને છે, શુભ યોગરૂપ હોવાથી શુભ આશ્રવ છે. વૈયાવચ્ચરૂપ તપનો ભેદ હોવાથી નિર્જરારૂપ પણ છે.

આ રીતે સંવરના દરેક ભેદમાં યથાયોગ્ય વિચારવું.

દ્રવ્ય-પ્રવ્રજ્યા અને ભાવલઘ્ધિ

પરમાત્મા વિરતિ બાદ કેવલ્ય (કેવળજ્ઞાન) પામે છે અને કેવલ્ય બાદ ધર્મ તીર્થ સ્થાપે છે.

પરમાત્માના શાસનમાં કોઈકને બાહ્ય વ્યવહારથી દીક્ષા ન હોય છતાં ઘરવાસમાં ભાવ વૃદ્ધિથી સંયમ પરિણતિ આવે તો કેવળજ્ઞાન થાય.

કેવળજ્ઞાન ગૃહસ્થ અવસ્થામાં ભરત મહારાજા જેવાને થાય તો પણ દેવો કે ઈન્દ્રો આવી પહેલા સાધુ વેશ આપે અને પછી વંદન-વિધિ કરે.

કેવળજ્ઞાની ગૃહસ્થ અવસ્થામાં કેવળજ્ઞાન થયા બાદ સાધુ વેશ લેવાની ના ન પાડે-કેવળજ્ઞાન પામ્યા બાદ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં કુર્માપુત્ર જેવા અતિવિશિષ્ટ પ્રસંગ-દ્રષ્ટાંત સિવાય ઘરવાસમાં ન રહે, સાધુવેશ સ્વીકારે.

અન્ય લિંગમાં પણ કોઈને જાતિસ્મરણ કે ભાવના-વિશેષથી કેવલ્ય થાય તો તેઓ પણ સર્વજ્ઞ કથિત સાધુવેશ સ્વીકારે, જો જન સમાજ વચ્ચે હોય તો; નિર્જન જંગલમાં હોય તો વાત જુદી.

આ રીતે સાધનાના ફળને પામેલાએ પણ દ્રવ્ય સાધુપણું લેવું અનિવાર્ય છે. જેમને સંસાર છોડવો છે, સર્વ રીતે સાધના કરવી છે. તેમને પણ સાધુપણું લેવું પડે. કારણ ધર્મની આરાધના માટે શક્તિ હોય તો સાધુપણામાં બધી અનુકૂળતા રહે છે. પાપ પ્રવૃત્તિઓ બિલકુલ બંધ થાય છે, કુટુંબનું મમત્વ રહેતું નથી. સાધુઓને ધન ઉપાર્જનની જવાબદારી નથી તેમ લોકો માને છે, પરંતુ વાસ્તવમાં ધન

ઉપાર્જન-રક્ષણના સંકલેશથી રહિત થવાય છે. સાધુઓને જીવન વ્યવહાર માટે ખાનપાન મકાનની ચિંતા ટળી જાય તેમ લોકો કહે છે, વાસ્તવમાં અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતામાં સમભાવની કેળવણી થાય છે, સહનશીલતા કેળવાય છે.

આ જગતમાં ધન રાખ્યા વગર જીવન નિર્વાહ કરતો, ધન મળવા છતાં ન લેવું, સારી વસ્તુ ઘણી મળવા છતાં ન લેવી, ત્યાગ કરવો એ સંન્યાસીપણું છે અને એમાં જૈન મુનિપણું પરાકાષ્ટાએ છે. વ્યવહાર નયથી આત્માને પાપોના વ્યવહારોથી છોડાવવા અને ધર્મ સાધનાઓમાં પ્રવર્તાવવા સાધુપણું પ્રધાન સાધન છે. કારણ કે મોક્ષે જનારમાં મોટા ભાગના જીવો સાધુપણું આરાધીને તેના બળે મોક્ષ પામે છે.

પ્રભુનું શાસન જે ચાલે છે તે ચતુર્વિધ સંઘરૂપ હોવા છતાં શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ ત્યારે જ હોય છે કે જ્યારે સાધુ-સાધ્વીઓ હોય છે. માટે સાધુ-સાધ્વીની હયાતી સુધી તીર્થ છે, પછી તીર્થ-વિચ્છેદ થાય છે. પ્રભુએ ધર્મ-આરાધનાના મુખ્ય અંગ તરીકે સર્વવિરતિ બતાવી છે.

‘માટે સાધુપણા વગર ધર્મની આરાધના શું ન થાય?’ એમ બોલનાર મહાઅજ્ઞાની છે.

સાધુપણું એટલે મોક્ષનો પ્રધાન રાજમાર્ગ. અવાંતર માર્ગ થોડું ચાલીએ એટલે રાજમાર્ગ મળી જાય તેમ નીચેની ભૂમિકાની ધર્મ-આરાધના શરૂ કરો એટલે સર્વવિરતિ-સાધુપણું એક-બે ભવમાં પ્રાપ્ત થાય. સાધુપણાને દીક્ષા કહે છે, જે આત્મગુણોનું મુખ્યતયા દાન કરે છે. પુણ્યની, ભૌતિક ઉન્નતિની પ્રાથમિક અને આનુષંગિક પ્રાપ્તિ દીક્ષાના સ્વીકાર અને પાલનથી થાય છે. સાથે પ્રાથમિક ભૂમિકામાં

દોષોની પ્રવૃત્તિ અટકે છે, કર્મ ખપે છે; પછી ક્રમશઃ દોષો નાશ પામે છે.

પ્રશ્ન : દીક્ષામાં એવું શું છે કે બધા દોષો અને કર્મો નાશ પામે? અને એ જ રીતે બધા ગુણો શાના કારણે પ્રાપ્ત થાય?

ઉત્તર : પ્રભુ વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકરદેવના શાસનમાં નાનામાં નાના ધર્મની આરાધના એ ઉત્તરોત્તર ધર્મની વૃદ્ધિ કરાવતા સર્વવિરતિ સુધી આત્માના પહોંચાડે છે. અને તે દીક્ષાને નિર્મલતર રીતે આરાધવા દ્વારા મોક્ષ સુધી આત્મા પહોંચે છે. તેથી એક ધર્મ કે એક ગુણની તાકાત સર્વ ગુણને, સર્વ આત્મ ધર્મને પ્રાપ્ત કરાવે છે. એ જ રીતે અલ્પ પુણ્યથી ક્રમશઃ સર્વ પુણ્ય પણ પ્રાપ્ત કરાવે છે. એ જ રીતે આંશિક દોષોના દ્વાસ અને કર્મોનો દ્વાસ પણ થાય છે એમ પરંપરાએ સર્વ દોષ અને સર્વ કર્મ-દ્વાસને સર્જે છે. પ્રવ્રજ્યા-દીક્ષા એ જ્ઞાનયોગ છે, તેથી વિશેષ જ્ઞાની ગીતાર્થ ગુરુને આધીન પોતાની સર્વ સંવરમય પ્રવૃત્તિ છે, પોતે પણ ગીતાર્થ થાય છે અને જ્ઞાન દ્વારા પ્રવર્તે છે-આ દીક્ષા હેતુ, સ્વરૂપ અને ફળ એમ ત્રણ રીતે વિચારી શકાય છે. હેતુ એટલે કારણ :- દીક્ષાના સ્વીકારમાં કારણ ભેદથી ૧૦ ભેદ સ્થાનાંગમાં બતાવ્યા છે અને દીક્ષાના સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ તો સ્થૂલ દ્રષ્ટિએ સાધુપણાના આચારો વગેરે સ્થવિરકલ્પ, જિનકલ્પ, વગેરે અનેક ભેદ હોવા છતાં પાપ નિવૃત્તિ-ગુણધર્મ પ્રવૃત્તિરૂપ, કર્મક્ષપણરૂપ, ઉત્સર્ગ-અપવાદ દ્વારા જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયના આરાધન-ઉત્કર્ષ-પોષણરૂપ સ્વરૂપે એક છે. આચારપાલનરૂપે ઉત્સર્ગ નયથી એક સ્વરૂપ છે, અપવાદરૂપે અનિયત અનેકરૂપ પણ છે. પારંપર્ય ફળ (પરંપરાએ) મોક્ષ પ્રાપ્તિ અને આનન્તર્ય

ફળ (તાત્કાલિક ફળ) રાગાદિની હાનિ, ક્ષમાદિ ધર્મરૂપ આંતરગુણોની વૃદ્ધિ તેમજ અનુકૂળતાઓની પ્રાપ્તિ છે.

દશ પ્રકારની પ્રવ્રજ્યા, જે સ્થાનાંગના દશમાં સ્થાનમાં ત્રીજા ઉદ્દેશમાં (સૂત્ર ૭૧૨)માં બતાવી છે, આ પ્રમાણે છે :-

(૧) છંદથી :- પોતાની ઈચ્છાથી કોઈ કાર્ય માટે પ્રવ્રજ્યા લે. જેમ ગોવિંદ આચાર્ય. પોતે જૈનોથી પરાભવ પામતો હતો, તેથી એમનું ભણીને એમનો પરાભવ કરવો, તે હેતુથી દીક્ષા લીધી, પરંતુ સર્વજ્ઞ પ્રભુના અમૃત વચનોએ એની બુદ્ધિ ફેરવી નાખી અને ભાવ સમ્યક્ત્વ પામી કાલાંતરે સાચી દીક્ષાનો અધિકારી બન્યો. અહીં જોવાની વાત એ છે કે એને તત્ત્વ ઉપર દ્વેષ ન હતો, પરંતુ પોતે માને છે તે સાચું છે, છતાં પોતે પરાજિત થાય છે માટે બીજાનો પરાજય કરવા માટેની ઈચ્છા હતી. પણ તે ઈચ્છા તત્ત્વમાર્ગ સમજાતા નિવૃત્ત થઈ અને પરાજયના નિમિત્તે સ્વીકારેલ પ્રવ્રજ્યા સાંગોપાંગ આરાધનામાં પરિણમી. બીજાની ઈચ્છાથી પણ દીક્ષા લેવાય. જેમ બાપની ઈચ્છાથી નાનો દીકરો આગસમજમાં દીક્ષા લે. સુન્દરી અને નંદની કથા પણ આવશ્યકમાં આવે છે. સુન્દરીએ નંદની ઈચ્છાથી દીક્ષા લીધી. એ રીતે ભાવ ન હોવા છતાં ભવદેવના ભાઈ ભવદત્તે ભાઈનું વચન પાળવા દીક્ષા લીધી. આવી દીક્ષાઓમાં પ્રારંભમાં તત્ત્વબોધ કે સંવેદન-શ્રદ્ધા નથી, છતાં દીક્ષાના પાલનથી, તત્ત્વઅભ્યાસથી, મુક્તિ-અદ્વેષ અને અથવા ઈષદ્ મુક્તિરાગના કારણે તે તત્ત્વરૂપે પરિણમે છે

(૨) રોષથી :- માએ ઘરમાં ન આવવા દેવાના રોષથી શિવભૂતિએ દીક્ષા લીધી. આ પણ ભાવધર્મ પામ્યા.

પરંતુ રત્નકંબલ ફાડી નાખવાના નિમિત્તે ફરી રોષ દ્વારા ધર્મભ્રષ્ટ થયા, નિહવ થયા.

(૩) દરિદ્રતાથી :- સુધર્માસ્વામિએ કાષ્ટ લાવનારને (કાઠિયારાને) દીક્ષા આપી. આર્ય સુહસ્તિએ ભિખારીને દીક્ષા આપી. જો એ વખતે સમૃદ્ધિ હોત તો દીક્ષાના ભાવ ન જાગત, દીક્ષા સુધી ન પહોંચત, પરંતુ દરિદ્રતાના કારણે દીક્ષાના આચાર સુધી પહોંચવાનું થયું. આ રીતે આચાર-શ્રુતના કારણે ભાવો જન્મે છે.

(૪) સ્વપ્નથી :- પુષ્પયુલાને નરકના સ્વપ્ન અને દેવલોકના સ્વપ્ન આવ્યા. એની મા કે જે દેવ થઈ હતી, તેણે સ્વપ્ન આપ્યા હતા. આ રીતે પુણ્ય-પાપના ફળ બતાવવા દ્વારા તે દીક્ષા માટે તૈયાર થઈ. આ રીતે દેવતાઓ સ્વપ્ન દ્વારા પણ જીવોને દીક્ષા તરફ દોરે છે અને પછી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૫) જાતિસ્મરણથી :- જીવને દીક્ષાની ભાવના-રુચિ વ્યક્ત ન હોય છતાં કોઈ નિમિત્તથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય, જેના પ્રતાપે આગંતુક ખોટી પ્રવૃત્તિ આવેશ જતા રહે અને પૂર્વ આરાધેલ સંયમ યાદ આવે અને સંયમ આચરે; જેમ મલ્લિનાથ ભગવાન સાથે દીક્ષા લેનાર છ રાજાઓ. આ સિવાય પ્રભુ દેશનામાં અનેક જીવોના પૂર્વભવો બતાવે છે, તેથી તેઓ સાહજિક શીઘ્ર ભાવનાપૂર્વક દીક્ષા લે છે.

(૬) કોઈની શાબ્દિક ટકોરથી :- સમજૂ આત્મા જ્યાં પ્રમાદમાં હોય ત્યાં ટકોર કરવાથી-સાંભળવાથી તે તૈયાર થાય, દીક્ષા લે; જેમ શાલિભદ્રના બનેવી ધત્રાજી. બીજા પણ દ્રષ્ટાંતો આવે છે. ખુદ પ્રભુ પણ મહાવૈરાગી હોવા છતાં લોકાંતિક દેવોના ઉદ્બોધનથી તરત બાહ્ય તૈયારી કરે છે.

(૭) રોગથી :- રોગથી પણ જીવ પાપનિવૃત્ત બની ધર્મ અભિમુખ થાય, જેમ સનત્કુમાર ચક્રવર્તિને દીક્ષાના ભાવ, રોગના કારણે ઉત્પન્ન થયા.

(૮) અનાદરથી :- અનાદર થવાથી જીવને સંસાર-ઉદ્વિગ્નતા થાય અને સંયમ દ્વારા કર્મ ખપાવવાની ભાવના થાય; જેમ કૃષ્ણના પૂર્વભવમાં માતાના અનાદરથી; નંદિષેણને મામાની છોકરીઓના અનાદરથી; સમરાદિત્યને વચલા ભવમાં માના અનાદરથી થયેલા. અનાદરથી જીવ કંટાળીને ધર્મ તરફ વળે. પછી ધર્મ પરિણમતા અનાદરનો કંટાળો જતો રહે.

(૯) સંકેતથી :- પૂર્વ ભવમાં સંકેત કર્યો હોય તો જેની સાથે સંકેત કર્યો હોય તે દેવ પ્રતિબોધ પમાડે; જેમ મેતાર્ય કે જે અપેક્ષાએ દુર્લભબોધિ હતા તો પણ તેને પ્રતિબોધી અને પ્રવ્રજયા અપાવી. એ રીતે સંકેતના કારણે દેવ વચનપાલન કરવા દીક્ષા અપાવે. પછી આત્મવીર્ય ઉલ્લસિત થાય.

(૧૦) પુત્રની ઉપરની મમતાથી :- જેમ વજ્રસ્વામિની માતાએ અને આર્યરક્ષિતના ભાઈ-બાપ વગેરે કુટુંબે દીક્ષા લીધી.

આ અને આવા બીજા પણ અનેક નિમિત્તોથી દીક્ષાની પ્રાપ્તિ થાય છે. દીક્ષાની પ્રાપ્તિમાં આ નિમિત્તો છે પરંતુ તે પછી જીવની યોગ્યતાથી આચારની યુસ્તતાથી, શાસ્ત્ર અધ્યયનના પ્રતાપથી, મુક્તિના અદ્વેષ કે મુક્તિના રાગની હાજરીથી જીવને આંતર ઉજાસ થાય છે અને એ ભાવધર્મ પામે છે, આરાધે છે અને પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે. માટે જ કહ્યું છે:-

ગુર્વાજ્ઞા પારતન્વ્યેણ, દ્રવ્યદીક્ષા ગ્રહણાદપિ ।

વીર્યોલ્લાસાત્ ક્રમાત્ પ્રાપ્તા બહવઃ પરમં પદમ્ ।

ગુરુની આજ્ઞાની પરતંત્રતાવાળો જો દ્રવ્ય દીક્ષા
 પ્રહણ કરે તો પણ આજ્ઞાપારતંત્ર્યથી વીર્યોલ્લાસની વૃદ્ધિ
 થાય છે અને પરમ પદ પામે છે. આનો અર્થ એ છે કે :-
 ભાવ સારા હોવા છતાં આજ્ઞાપારતંત્ર્ય વિના કરાતું
 દ્રવ્ય અનુષ્ઠાન એ આત્માને વિશેષ વીર્યોલ્લાસકારક બનતું
 નથી, કેમકે વિધિ-આદર-પ્રણિધાન વગેરે સ્વરૂપ આજ્ઞા-
 પારતંત્ર્ય નથી, જ્યારે ભાવના અભાવમાં કે અજ્ઞાન-મોહના
 કારણે ભાવનું અપૂર્ણપણું કે વિપરીતપણું આંશિક હોય તો
 પણ આજ્ઞા પારતંત્ર્યના કારણે સદ્ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે,
 વિધિ આવે છે, આદર જન્મે છે, પ્રણિધાન જન્મે છે. આ
 બધાના સમૂહ યોગથી આત્મવીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે, જેથી
 ભાવધર્મ પામી આત્મા મોક્ષ પામે છે.

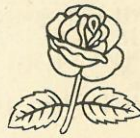
ધર્મની આરાધના માટે પ્રાપ્તિના નિમિત્તરૂપ હેતુ
 ન જોતાં ધર્મ-આરાધનાનું બાહ્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ અને
 આંતરિક આજ્ઞા-પારતંત્ર્યની યોગ્યતા જોવાય છે.

સ્વરૂપ શુદ્ધ અનુષ્ઠાન તરતમમાત્રાથી અનેક ભેદ
 હોય છે. તેમાં પરાકાષ્ટાના અનુષ્ઠાનમાં આશંસાદિદોષ-
 રાહિત્યની અનિવાર્ય જરૂર છે, તેમ પ્રારંભિક સ્વરૂપ
 શુદ્ધિમાં આદર-ક્રિયા અને સાધનમાં પ્રીતિ, ઉત્સાહ, શીઘ્ર
 સંપાદન, ઉપાયોની દૃઢતા, વિક્ષેપનો અભાવ વગેરે
 યથાશક્ય અપેક્ષિત છે.

માટે આજે જે જીવો સમજીને ત્યાગ વૈરાગ્યથી દીક્ષા
 પાળે છે, તેઓ તો આજ્ઞા પામેલા છે અને જેઓ ત્યાગ
 વૈરાગ્ય જન્માવવા માટે ગુર્વાજ્ઞા પરતન્ત્ર છે તેઓ પ્રભુની
 આજ્ઞાને ભણવા દ્વારા-સમજવા દ્વારા પામે છે અને સંઘયણ-
 ધૃતિબળના અનુસારે જે આરાધના કરે છે, તે યોથા આરાની

દીક્ષાની આરાધના જેવી ન હોવા છતાં ભાવ સંયમરૂપ-
સાચી દીક્ષારૂપ છે એમ નક્કી સમજીને એમના પ્રત્યે
આદર-ગૌરવ-ભક્તિ કરવાથી ચોથા આરાના સાધુની
ભક્તિ-ગૌરવનો લાભ મળે છે.

બીજી બાજુ ધર્મ પ્રાપ્તિના નિમિત્તને જોઈને ધર્મની
અવજ્ઞા-આશાતના કરનારને સર્વ સાધુની આશાતનાનું
પાપ બંધાય છે અને એનું સંસાર ભ્રમણ વધે છે.

॥ आश्रवो भवहेतुः स्यात्
संवरो मोक्षकारणम् ॥

આશ્રવ એટલે આવવું-પારિભાષિક રીતે કર્મનું

આત્મામાં આવવું.

જે કારણોથી આત્મા કર્મ ગ્રહણ કરે તે કારણોને આશ્રવ કહેવાય. ગ્રહણ કરતા કર્મોને બંધ કહેવાય. જીવ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે અને પોતાની સાથે જોડે છે. માટે જીવની જે કાર્મણવર્ગણાને ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા અને એકમેક કરવાની યોગ્યતા તેને સહજમલ કહેવાય છે. તે સહજમલ અનાદિકાળથી હોવા છતાં મોક્ષે જનારને તે સંપૂર્ણ નાશ પામે છે. આ સહજમલ એ મુખ્ય આશ્રવ છે.

સંસારી જીવ યોગ (મન-વનય-કાયાની પ્રવૃત્તિ) દ્વારા આઠ વર્ગણાના પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે છે તેથી પુદ્ગલ ગ્રહણ કરવા માટે જરૂરી યોગને આશ્રવ કહેવાય. આ ગ્રહણ કરાયેલા પુદ્ગલો જે એકમેક થઈ દિવસો, મહિનાઓ, વર્ષો સુધી આત્મા જોડે રહે છે, તેને શરીર કહેવાય છે. તે પાંચ પ્રકારના છે. આમાં જેમ ઔદારિક વર્ગણાના પુદ્ગલોથી ઔદારિક શરીર બને, તેમ વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીર બને. આ પાંચે શરીર પણ જીવની સાથે બંધાયેલ જે કાર્મણ શરીર છે તેના ૧૪૮ અવાંતર ભેદોમાંના શરીરનામકર્મરૂપી જે પાંચ ભેદ છે, તેમાંથી જે જે શરીર નામકર્મનો ઉદય જીવને થાય તેમ જીવ તે તે વર્ગણામાંથી પુદ્ગલ ગ્રહણ કરીને શરીર બનાવે છે.

કાર્મણશરીરનામકર્મના ઉદયથી જીવ કર્મવર્ગણાના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને કાર્મણ શરીર (કર્મ) બાંધે છે.

જીવને જ્યાં સુધી યોગ છે ત્યાં સુધી પ્રવૃત્તિવીર્ય છે, અને જ્યાં સુધી પ્રવૃત્તિવીર્ય છે ત્યાં સુધી યોગ છે. પ્રવૃત્તિવીર્ય એટલે શરીરમાં-પુદ્ગલમાં પ્રવર્તવું. આત્મવીર્ય-જે આત્મવીર્ય આત્મગુણોમાં પ્રવર્તે. તેની પ્રવૃત્તિ ચાલુ હોવા છતાં પ્રવૃત્તિ નથી ગણાતી. જ્યાં સુધી પ્રવૃત્તિવીર્ય છે ત્યાં સુધી આત્મપ્રદેશોનું કંપન છે; જ્યાં સુધી કંપન છે ત્યાં સુધી યોગ છે. યોગનું કાર્ય કંપન છે.

જીવનું પ્રવૃત્તિ વીર્ય એક સરખું નથી હોતું, ઓછા-વત્તા અંશે અનેક ભેદો પડે છે.

આ યોગના અનુસારે તેટલા પ્રમાણમાં તે તે શરીર નામકર્મના ઉદયથી તે તે પુદ્ગલો જીવ ગ્રહણ કરે છે, માટે યોગ એ આશ્રવ છે.

યોગ એટલે પુદ્ગલમાં, શરીરમાં પ્રવર્તેલ આત્મવીર્ય.

આ યોગ દ્વારા યથોચિત ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ અને મનોવર્ગણાના પુદ્ગલો ઔદારિક, વૈક્રિય કે આહારક શરીર દ્વારા જીવ ગ્રહણ કરે છે અને આત્મસાત્ બંધ ન કરતા તેને ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ અને મનરૂપે પરિણામાવીને જીવ તરત જ છોડે છે. ભાષા, મનના પુદ્ગલો તો પ્રથમ સમયે ગ્રહણ કરે છે, બીજે સમયે પરિણામાવીને છોડે છે, શ્વાસોચ્છવાસના પુદ્ગલોનું પણ આ પ્રમાણે હોવાનો સંભવ છે. આથી જીવનું વીર્ય પુદ્ગલમાં પ્રવૃત્તિ દ્વારા કર્મ વગેરે પુદ્ગલના ગ્રહણમાં કારણ બને છે અને તે રીતે આશ્રવ

બને છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ યોગ સહિત આ આશ્રવો કર્મના ઉદયરૂપ છે.

જીવ વીર્ય બે રીતે પ્રવર્તે છે, (૧) કષાયના ઉદયમાં સહકારી બનીને પ્રવર્તે ત્યારે આશ્રવ કહેવાય, (૨) કષાયના ઉદયને અટકાવવામાં પ્રવર્તે ત્યારે સંવર કહેવાય. કષાયના ઉદયને નિષ્ફળ કરવામાં પ્રવર્તે તે પણ સંવર કહેવાય.

મિથ્યાત્વના ઉદયમાં પ્રવર્તે તે આશ્રવ.

મિથ્યાત્વના ઉદયના નિરોધમાં પ્રવર્તે તે સંવર.

મિથ્યાત્વના ઉદયના પણ આ રીતે વિભાગ કરવા.

ક્ષયોપશમ સમકિત એ મિથ્યાત્વનો ઉદયનિરોધ છે, અને 'તમેવ સચ્ચં નિશંકં'-વીતરાગ અસત્ય ન બોલે વગેરે ભાવનાઓ-વિચારણા-તે ઉદય પામતા મિથ્યાત્વને, સાંશયિક મિથ્યાત્વને નિષ્ફળ બનાવે. માટે આવી ભાવનાઓ પણ સંવર છે.

અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ-પ્રત્યાખ્યાનાવરણના ઉદય પ્રવર્તનરૂપ અવિરતિ તે આશ્રવ છે, તેનો નિરોધ પ્રત્યાખ્યાનથી થાય છે. પ્રત્યાખ્યાનની વાસ્તવિકતા, પ્રબળતા, નોકષાયનો નિરોધ અથવા ઉદય નિષ્ફળ કરવાથી આવે છે. તેથી ઈન્દ્રિયનો નિરોધ અને વિષયોથી મનને પાછું વાળવું તે સંવર છે.

એ જ રીતે કષાયો અને નોકષાયોનો જે ઉદય તે આશ્રવ અને એ કષાય-નોકષાયનો નિરોધ તે સંવર; એ રીતે કષાય-નોકષાયના ઉદયોનું જે નિષ્ફળ બનાવવું તે પણ સંવર છે.

પ્રમાદ એ પણ કષાય-નોકષાયની રુચિનું રૂપક છે.

નિદ્રાને જે પ્રમાદ કહેવાય છે તે નિદ્રાની રુચિને મુખ્યત્વા પ્રમાદ ગણાય છે. તે રીતે ઈન્દ્રિયના વિષયો અને કષાયમાં

પણ સમજવું. કેફી ચીજ પણ રુચિ દ્વારા પ્રમાદ બને છે. આ રુચિ આશ્રવ છે, આ રુચિના કારણભૂત કષાય-નોકષાય આશ્રવ છે. આ કષાય નોકષાયના નિગ્રહ અને નિષ્ફળ બનાવવાના પ્રયત્નો તે સંવર છે.

સારાંશ કર્મના ઉદયોમાં જે જીવવીર્ય પ્રવર્તે તે આશ્રવ અને એના નિરોધમાં અને નિષ્ફળ બનાવવામાં જે જીવવીર્ય પ્રવર્તે તે સંવર.

અહીં નિવૃત્તિમાં જેટલા અંશે જીવવીર્ય પ્રવર્તે તેને આશ્રવ કેમ ન કહેવાય ? એવો પ્રશ્ન થાય તેના જવાબમાં સમજવાનું કે કર્મોદયરૂપ આશ્રવનિવૃત્તિના કારણરૂપ જીવવીર્ય છે તેથી સંવરનું કારણ છે માટે સંવર કહેવાય છે અને તેમાં જે શુભ પ્રવૃત્તિ છે તે શુભ આશ્રવ છે. શુભ પ્રવૃત્તિ, શુભ ઉદ્દેશ અને શુભ પ્રણિધાન-આ ત્રણેને શુભ આશ્રવ કહેવાય. એ જ રીતે અશુભ પ્રવૃત્તિ, અશુભ ઉદ્દેશ અને અશુભ પ્રણિધાનને અશુભ આશ્રવ કહેવાય.

આત્માના નિર્મળ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સંવર છે, પરંતુ જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર કર્મોદયથી વિકૃત છે તે અને તજજન્ય વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિઓ એ આશ્રવ બને છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની વિકૃતિઓનું રોધન અને શોધન તે મુખ્યપણે સંવર છે. અને શુભ પ્રવૃત્તિરૂપ હોવાથી શુભ આશ્રવ પણ છે. તેથી જ સમિતિ, જ્ઞાનાદિ પંચ આચારના આચારો, ચારિત્ર, દેશવિરતિ, સમ્યક્ત્વ, માર્ગાનુસારી અને અપુનર્બંધકના આચારો, એમના દ્રષ્ટિકોણ, ભાવના, વિચારણા વગેરેમાં જેટલા અંશમાં જ્ઞાનાદિની પ્રધાનતા છે તેટલા અંશે સંવર છે, જેટલા અંશે શુભ પ્રણિધાન, ઉદ્દેશ અને પ્રવૃત્તિઓ છે તેટલા અંશે શુભ આશ્રવ છે.

પ્રણિધાન પણ અશુભ કાર્યનું, અશુભ ઉદ્દેશથી હોય
 તો તે આશ્રવ છે, એ જ રીતે શુભ પ્રણિધાન એ સંવર અને
 શુભ આશ્રવ છે. યુદ્ધમાં રહેલો સૈનિક રાતે ઊંઘમાં પણ
 અશુભ પ્રણિધાનના કારણે પાપ અને દુર્ગતિ બાંધે છે, અને
 ઊંઘમાં રહેલ સાધુ સતત નિર્જરા, પુણ્ય અને સદ્ગતિ બાંધે
 છે. બન્ને બહારથી એક સરખા છે. છતાં શુભ પ્રણિધાન
 સંવર, નિર્જરા અને શુભ આશ્રવ કરાવે છે. અશુભ
 પ્રણિધાન એ અશુભ આશ્રવ કરાવે છે.

અશુભ પ્રણિધાન એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપી
 આત્માના ગુણો વિપરીતરૂપ થઈ આત્મરમણતાને બદલે
 પુદ્ગલરમણતા તથા વિષય-કષાયમાં ચકચૂરતાનો અનુભવ.
 આ અનુભવ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની વિકૃતિરૂપ હોવાથી
 આશ્રવ છે.

જ્ઞાનાદિ-ત્રણ બે પ્રકારે છે-લબ્ધિરૂપ અને
 ઉપયોગરૂપ લબ્ધિ. જો શુભ અને શુદ્ધ છે તો શુભ આશ્રવ,
 સંવર કે નિર્જરાકારક છે. સરાગ સંયમીમાં નિદ્રા, આહાર
 આદિ કાળે પણ ત્રણે શુદ્ધ-શુભ હોય છે. જેની લબ્ધિ શુદ્ધ-
 શુભ હોય તેનો ઉપયોગ સારો હોય; પણ જો કદાચ નબળો
 કે અશુદ્ધ હોય તો ક્યાંક લબ્ધિ નાશ પામે છે, અથવા
 અશુભાશ્રવરૂપ બને છે. નિર્જરા થતી અટકે છે.

માટે અશુભ પ્રણિધાન જે વિકૃત જ્ઞાન, દર્શન,
 ચારિત્રની લબ્ધિરૂપ છે તે અશુભ આશ્રવકારક બને છે.
 સંવરરૂપ નથી બનતું, નિર્જરારૂપ નથી બનતું, શુભ આશ્રવરૂપ
 નથી બનતું અને શુભ-શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ પણ નથી બનતું.

જેમ કારણોની પ્રવૃત્તિથી કાર્ય થાય છે અને
 કારણોની નિવૃત્તિથી કાર્યની નિવૃત્તિ થાય છે તેવી રીતે

વિકૃત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ કાર્યની નિવૃત્તિ માટે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની વિકૃતિ આપાદક (૧) અશુભ યોગમાં આત્મવીર્યની પ્રવૃત્તિઓને રોકવી, અટકાવવી, ઘટાડવી. (૨) એ જ રીતે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, ક્રિયા, ઇન્દ્રિય, અપ્રત વગેરેના પ્રણિધાન, પ્રવૃત્તિઓને રોકવા, ઘટાડવા. (૩) મિથ્યાત્વ વગેરેના કારણભૂત દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ વસ્તુઓને પણ છોડવી, તેનાથી દૂર રહેવું તે આશ્રવ નિવૃત્તિ છે. જેમ સારી કિંમતી વસ્તુ ન રાખવી તે પરિગ્રહ આશ્રવની નિવૃત્તિ છે.

શુભ કાર્યોમાં શુભ ઉદ્દેશથી પ્રવૃત્તિરૂપ આત્મવીર્ય તે શુભ આશ્રવ છે અને નિર્જરા પણ છે. અપુનર્બન્ધકપણા પછી શુભ આશ્રવ, સંવર અને નિર્જરા ઉત્તરોત્તર પ્રધાન બનતા જાય છે. ત્રણે અપુનર્બન્ધકની નીચે ગૌણ, અપ્રધાન અને અપ્રશસ્ત હોય છે.

✠ પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ દ્રવ્યભાવ સંવરથી ભાવિત હતા. વચ્ચે ભાવસંવર તૂટ્યો, પરંતુ છેવટે દ્રવ્યસંવર એ પ્રકૃષ્ટ ભાવસંવર અને નિર્જરાનું કારણ બન્યું. મુંડિત મસ્તકરૂપ દ્રવ્યસંવરથી મન પાછું ઠેકાણે આવ્યું, ભાવસંવર આવ્યો.

✠ ભરત મહારાજા ભાવસંવરથી વ્યાપ્ત હતા. છતાં તે ભાવસંવર પરકાષ્ટા પામી શકતો ન હતો. કારણ દ્રવ્ય આશ્રવ અને તેનો ભોગ-ઉપભોગ-માલિકી મમત્વ એ ભાવસંવરની તીવ્રતા થવા દેતો ન હતો. આંગળીમાંથી વીંટી પડી. એ કારણે ભાવસંવરે આભૂષણ ઉતરાવ્યા અને આભૂષણ ઉતારતા દ્રવ્યસંવર આવવાથી ભાવસંવર પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો. આ રીતે દ્રવ્યસંવર ભાવસંવર લાવે છે, ભાવના વગેરે ભાવસંવર પણ દ્રવ્યસંવરને ખેંચી લાવે છે.

✠ શીવરાજર્ષિને ભિખારી તરીકે ખાવા પણ માંડ
 મળતું, અને તેમાં એક દિવસે વધારે ખાવાથી અજીર્ણ થયું.
 બીજા દિવસે ન ખાધું. લોકો કહે, ઉપવાસ કર્યો છે, તેથી
 ત્રીજા દિવસે વધારે આપ્યું અને ખાધું. તેથી વધારે અજીર્ણ
 થયું, અને બે ઉપવાસ કર્યા. પારણે લોકોએ પૂર્ણ આપ્યું.
 આથી વિચાર આવ્યો, “લોકો આપતા ન હતા, મળતું ન
 હતું. હવે તપ કરવાથી વધારે મળે છે, અને તપ પણ થાય
 છે.” આમ છટકના તપમાં ચડ્યા. દિવસ પસાર કરવા જાપ,
 ધ્યાનમાં ચડ્યા અને વિભંગજ્ઞાન થયું. આ રીતે લાંઘનરૂપી
 દ્રવ્યસંવર ભાવસંવરનું કારણ બન્યું.

✠ પૃથ્વીચન્દ્રને ભાવસંવરને કારણે દ્રવ્યઆશ્રવ પણ
 ગુણરોધક ન બન્યો, જ્યારે તેથી વિપરીત દ્રવ્યસંવરવાળા
 કુરુડ-ઉત્કુરુડ વગેરેને ભાવઆશ્રવના કારણે સાતમી નરક
 મળી. માટે કર્મોનો ઉદયો રોકવા અને અશુભ મન, વચન,
 કાયામાં આત્મવીર્યની પ્રવૃત્તિ રોકવી તે સંવર છે. આવા
 સંવરને આદરવા આશ્રવને ઓળખવા જોઈએ.

સામાન્યથી આશ્રવ ત્રણ પ્રકારના હોય છે,
 પ્રણિધાન આશ્રવ, પ્રવર્તન આશ્રવ અને ઉપયોગ આશ્રવ.

A) પ્રણિધાન આશ્રવ :- ત્રણ પ્રકારે છે. (૧) પાપની
 અવિરતિ, (૨) પાપની રુચિ, (૩) પાપનું પ્રણિધાન.

(૧) પાપની અવિરતિ :- જ્યાં સુધી જે પાપોનો
 દ્વેષ નથી, રસ નથી, પરંતુ તે તે પાપથી પાછા ફરવાની
 ઈચ્છા નથી, પાછા ફરવાનો નિર્ણય નથી, તે પાપો
 સામાન્યથી અવિરતિ પ્રત્યય બહુ તીવ્ર નહીં, બહુ મંદ નહીં.
 તેવા સામાન્ય કક્ષાના બંધાય છે. તીવ્ર બંધ માટે રુચિ,
 ઉપયોગ, પ્રણિધાન જોઈએ, મંદ બંધાવા માટે અરુચિ,
 પશ્ચાતાપ, છુટવાની ઈચ્છા જોઈએ.

સામાન્ય ગૃહસ્થ જે પાપો કરતો નથી છતાં ખોટા સમજતો નથી, તેવા હિંસા, જુઠ વગેરે પાપો અવિરતિના કારણે બંધાય.

(૨) પાપની રુચિ :- જે પાપો ગમે, જેમાં લાભ દેખાય, જેમાં આનંદ આવે તે પાપોની રુચિના કારણે તે પાપમાં ન પ્રવર્તે, તેનો ઉપયોગ ન હોય ત્યારે પણ તે પાપ વિશેષરૂપે બંધાય. અહિં એટલું વિશેષ સમજવાનું કે રુચિ છે તે કથંચિત્ કર્તવ્ય પ્રણિધાન (આ કરવા યોગ્ય છે તેવી વિચારણા) છે, કરણ પ્રણિધાન નથી. જેમ જેમ રુચિ વધે તેમ તેમ કર્તવ્ય પ્રણિધાન વધતું જાય, બંધ વિશેષરૂપે થાય.

(૩) પાપનું પ્રણિધાન :- જે પાપ વર્તમાનમાં કરતો નથી, તેમાં મનનો ઉપયોગ પણ નથી, પરંતુ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે, તે નિર્ણય રદ ન કરે ત્યાં સુધી પ્રણિધાનકૃત આશ્રવ લાગે. અર્થાત્ વિશિષ્ટ રસયુક્ત પાપબંધ થાય છે, અનુબંધયુક્ત બંધાય છે.

આ પાપપ્રવૃત્તિનો નિર્ણય જ્યાં સુધી નિવૃત્ત ન થાય ત્યાં સુધી એ આશ્રવ રહે છે-એટલે કે અશુભ કર્મ બંધાય ત્યારે તો પાપ અનુબંધ પડે, પરંતુ શુભ કર્મ બંધાય ત્યારે પણ પાપ અનુબંધ થાય, કારણ પ્રણિધાન પાપનું છે.

શુભ આશ્રવ માટે અવિરતિ નામનો ભેદ નથી, રુચિ અને પ્રણિધાન ભેદ સમજવા.

B) પ્રવર્તન આશ્રવ :- જીવ અશુભ પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે તે અશુભ આશ્રવ કહેવાય. અને શુભ કાર્યમાં પ્રવર્તે તે શુભ આશ્રવ કહેવાય. અને શુભ કાર્યમાં પ્રવર્તે તે શુભ આશ્રવ કહેવાય. આ પ્રવર્તન ઓઘ ઉપયોગથી-વિશેષ ઉપયોગથી, સામાન્ય રસથી, વિશેષ રસથી, સામાન્ય અરુચિ, વિશેષ અરુચિથી એમ અનેક રીતના ભાવપૂર્વક હોય છે.

સામાન્ય પ્રવર્તનમાં સામાન્ય કર્મ બંધાય, વિશેષ
 પ્રવર્તનમાં વિશેષ કર્મ બંધાય. અઢારે પાપસ્થાનો કે સર્વ
 પાપસ્થાનોના દ્રવ્યના તરતમપણાથી અનેક ભેદો પડે છે.
 તેથી તેમાં પણ આશ્રવના ભેદ પડે છે. એ રીતે ઉપયોગની
 તરતમતા અને રસની તરતમતાથી પણ ભેદો પડે છે.
 પ્રવર્તનથી ઉપયોગ વારંવાર આવે, તીવ્ર બને, રસ પણ
 વધતો જાય તેમ આશ્રવ બળવાન થાય; પરંતુ રસના
 વિપરીત ભાવથી કંટાળો, અરુચિ કે તિરસ્કાર ભાવથી
 ઉપયોગ હોવા છતાં તે રસની વિપરીતતાથી પાપપ્રવૃત્તિમાં
 ગુણકારક અથવા અલ્પદોષકારક થાય છે. પ્રવૃત્તિ પણ
 નિષ્પ્રાણ જેવી ઘટતી, ઉલ્લાસ વગરની થવાથી પાપ
 આશ્રવ મંદ થાય છે.

માટે પ્રવૃત્તિ આશ્રવમાં પાપપ્રવૃત્તિઓ અને એની
 ક્વોલિટી ઓળખવી, પાપપ્રવૃત્તિઓ ઘટે તેટલી ઘટાડવી, છૂટે
 તેટલી છોડવી, જે પાપ પ્રવૃત્તિ ન છૂટે તે પાપપ્રવૃત્તિની
 ક્વોલિટી ઘટાડવી, હલકી, ચાલુ, મંદ, તુચ્છ ક્વોલિટી
 પકડવી. જેથી ગાઢ આસક્તિ ન થાય. જે કોઈ પાપપ્રવૃત્તિ
 થાય, કરવી પડે તેમાં રસ ન વધે, ઘટે તે માટે અનિત્યાદિ
 ભાવના, અપાયભાવના વગેરેથી ખેંચાણ ઘટાડવું, અરુચિ-
 ઉપેક્ષા ઉભા કરવા અને ઉપયોગ રહે તો ઉપેક્ષાસહિત રહે
 અને નહીંતર મનને બીજા ઉપયોગમાં જોડવું. આમ કરવાથી
 પાપપ્રવૃત્તિનો આશ્રવ અપ્રધાન બને છે. જેમાં રસ હોય
 તેમાં ઉપયોગ વારંવાર આવે, વધુ રહે, બહાર ન જાય કે
 ઓછો જાય. અને જેમાં રસ ન હોય તેમાં ઉપયોગ ન રહે,
 વારંવાર બહાર જાય, એમાં ઓછો રહે. માટે રસ જવાથી
 ઉપયોગ પણ આશ્રવરૂપે મુખ્ય બનતો નથી.

પ્રવર્તન આશ્રવ ત્રણ પ્રકારે છે-તદ્વિષયક કથા, વાંચન વગેરે જાતે કરવું, બીજાનો કરાવવું, બીજાને કરવાની રજા આપવી. બીજા કરે તે જોવું, એમાં સંસ્કાર કરાવવા વગેરેમાં રસ, ઉપયોગ પ્રવર્તે છે. મન-વચન અને કથંચિત્ કાયા પણ પ્રવર્તે છે. પ્રવર્તન આશ્રવ બંધ કરવા, ઘટાડવા માટે આ બધા પ્રકાર પણ ઘટાડવા.

C) ઉપયોગ આશ્રવ :- ભૂતકાળની યાદગીરી અને ભવિષ્યનો પ્લાન અને શેખચલ્લીના વિચારો જેવી કલ્પનાઓ તે ઉપયોગ આશ્રવ છે. “મારું ચાલે તો એકને જીવતો ન છોડું” આવી તંદુલિયા મત્સ્યની વિચારણા કે “મારી સામે આવે તો હમણાં એને બતાવી દઉં” આવી કૃષ્ણ વાસુદેવની અંત સમયે નરક ગતિને અનુરૂપ આવેલ વિચારણા તે ઉપયોગ આશ્રવ કહેવાય.

આ ઉપયોગ પણ મહા આશ્રવ છે. આ ઉપયોગ રસથી પેદા થાય છે, અને ઉપયોગથી રસ પોષાય છે, રસ વધે છે. રસ ઉપયોગ લાવે છે, ઉપયોગ રસ લાવે છે. આ રીતે પ્રવૃત્તિ વિના પણ જગતના તમામ પાપો રસ અને ઉપયોગથી જીવ એકઠા કરે છે અને તે તે કર્મના કટુ વિપાકો ભોગવે છે. માટે પ્રવૃત્તિ કરતા પણ આ ઉપયોગ અને રસ ઘણા મોટા પાપ છે.

આ ઉપયોગના પાપને તોડવા માટે અતીતની નિંદા કરવી, વર્તમાન પ્રવૃત્તિમાંથી અટકવું અને ભવિષ્યની પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તે સ્વવિષયમાં જ લેવાનું એમ નહીં, પરંતુ બીજાના વિષયમાં પણ અતીતમાં કર્મની પરાધીનતા, અજ્ઞાનતા, પાપના વિપાક વગેરે વિચારી દયા અને ઉપેક્ષા દ્વારા પાપની, દોષની તો નિંદા જ કરવી, વર્તમાનમાં જાતે તો ન પ્રવર્તવું, પરંતુ બીજાને ન પ્રવર્તાવવા, ન અનુમોદવા, ન જોવા, ન સાંભળવા, ન સહકાર આપવો,

ન સ્નેહ દ્રષ્ટિથી આવકારવા પરંતુ આ પાપ અકર્તવ્ય છે તે રીતે દયા-ઉપેક્ષા દ્વારા હેયબુદ્ધિથી ભાવિત થતા રહેવું.

ભવિષ્યમાં જેમ આપણે પાપમાં નથી પ્રવર્તવું, તેવી રીતે બીજાના પાપની પ્રવૃત્તિઓ અટકે તો અટકાવવી, પાપપ્રવૃત્તિના વિપાકો સમજાવી પાછા વાળવા, પરંતુ પ્રેરવા નહીં, અનુમોદના ન કરવી. વર્તમાનમાં અટક્યા વગર ભૂત-ભવિષ્ય અટકતું નથી, તેથી પ્રથમ વર્તમાન અટકાવવું.

ભૂતની નિંદા હેયબુદ્ધિ વગર થતી નથી અને તે ન થાય તો વર્તમાન વાસ્તવિક રીતે અટકતો નથી. માટે હેયબુદ્ધિ-તિરસ્કાર-ઉપેક્ષાભાવ પેદા કરી વર્તમાન પ્રવૃત્તિ અટકાવવી. જેમ ઊંઘમાં પાપી અને ધર્મી બન્ને સરખા છે છતાં પાપી અને ધર્મી એવા ભેદ પડે છે. તે ઉપયોગના કારણે.

જેને ભૂતકાળની નિંદા આવે તે વર્તમાનમાં અટકવા સમર્થ છે અને જેને ભૂતકાળના પાપની નિંદા આવે તેના ભવિષ્યના પાપના પચ્ચક્ષ્માણ વાસ્તવિક બને છે.

માટે ઉપયોગ-રસના પાપને તોડવામાં પાપના પચ્ચક્ષ્માણમાં અતીત નિંદા વગેરે ત્રણ અંશ મૂક્યા છે.

આમ પ્રવૃત્તિના અટકાવ દ્વારા પાપની રુચિ અને પ્રણિધાન તૂટે. બન્ને તૂટે ત્યારે અવિરતિ તૂટે અને આશ્રવ બંધ થાય.

જેટલી જેટલી રુચિ ઘટે, ઉપયોગ ઘટે તેટલું પ્રવર્તન ઘટે. જેટલી પ્રવૃત્તિ ઘટે તેટલું પ્રણિધાન પોલું, નિર્બળ થાય અને અવિરતિ ઘટતી જાય. અવિરતિ ઘટવાથી આશ્રવ નાશ પામે. બધા જ પાપ માટે આ રીતે સમજવું.

માટે પાપ ઘટાડવા રુચિ, ઉપયોગ, પ્રવૃત્તિ આદિ ઘટાડતા જવા.

સાધનાથી સિદ્ધિ ભણી

સાધના માટે છ(ઠ) વસ્તુની આવશ્યકતા છે. તેમાંથી
(૧) ઉત્સાહ, (૨) નિશ્ચય, (૩) ધૈર્ય, (૪) સંતોષ, (૫)
તાત્વદર્શન અને (૬) જનપદત્યાગ.

(૧) ઉત્સાહ :- તપ કરવો હોય, જ્ઞાન મેળવવું
હોય, નિર્મળ સંયમ પાળવું હોય, વિનય કે વિવેક મેળવવો
હોય, દરેક સાધનામાં ઉત્સાહ જોઈએ છે.

પ્રશ્ન :- ઉત્સાહ-વીર્યોલ્લાસ-રસ-આનંદ શેનાથી આવે?

ઉત્તર :- જો લાભ દેખાય તો ઉત્સાહ આવે. જે કાંઈ
સાધના કરીએ તેમાં કર્મનિર્જરારૂપી લાભ જોવો જોઈએ.
તે જોઈ ન શકાય તો પણ વર્તમાનમાં સંકલેશત્યાગ,
પ્રસન્નતા વગેરે દેખાવા જોઈએ.

તાત્કાલિક ત્યાગ, વિનય, બહુમાન દ્વારા આનંદ
ક્યારે ઊભો થાય ? નિદ્રામાં, ખાવામાં, વાતોમાં, દોષ જોવા
આદિમાં ઉત્સાહ ન હોય તો જ ત્યાગાદિમાં આનંદ આવે.
આરાધનામાં અંતરનો વીર્યોલ્લાસ ન જાગે ત્યારે વ્યક્તિ
તે ચાર વખત કરે પછી છોડી દે.

વીર્યોલ્લાસ જગાડવા શું જોઈએ ?

(૧) જે આરાધનાનો, જે વિષયનો, વીર્યોલ્લાસ
જગાડવો છે એવા ગુણી વ્યક્તિના સાન્નિધ્યમાં રહેવું. તપ
કરવો છે, તો તપસ્વી સાથે, વિનય કરવો છે તો વિનયી
સાથે સંબંધ, મિત્રાચારી કરો. નહિ કરનારા સાથે સંબંધ ન
વધારો કેમકે વીર્યોલ્લાસ જગાડવા સત્સમાગમ જોઈએ.

(૨) “વિનય કરવાથી શું લાભ થાય ? તપથી શું લાભ થાય ?” તેવા લાભસૂચક, ઉત્તતિસૂચક શાસ્ત્રપાઠો-શ્લોકો ગોખીને વારંવાર પરાવર્તન કરવું જોઈએ. તો તે અનુષ્ઠાનનો ઉલ્લાસ વધે.

(૩) “તપ ન કરવાથી, ત્યાગ ન કરવાથી, વિનય ન કરવાથી, ક્ષમા, તપ આદિ ન કરવાથી કેવા પ્રત્યપાયો થાય તે શાસ્ત્રપાઠ ગોખીને ભાવિત થવું જોઈએ.

પ્રશ્ન :- કંડરિકે હજાર વર્ષ સંયમ પાળ્યું છતાં પતન શેના કારણે ?

ઉત્તર :- ત્યાગનો આનંદ ન હતો તેના કારણે. તેથી જ તો જીભના સ્વાદ પાસે ત્યાગનો આનંદ લૂંટાઈ ગયો. ત્યાગની પ્રસન્નતા ન રહી. ઉત્સાહ લૂંટાઈ ગયો તેથી ત્યાગના સંસ્કાર ન ટક્યા.

પ્રશ્ન :- અહીં બીજો પ્રશ્ન એ થાય કે હજાર વર્ષ સાધના કરવા છતાં તેના સંસ્કાર સ્થિર-દૃઢ-કેમ ન થયા ?

ઉત્તર :- સંસારની અનુકૂળતાના-ગૃહ્ણિના-સંસ્કાર મોળા ન પડ્યા માટે. સંયમમાં નવકારશી, ચોવિહાર, પ્રતિક્રમણ, પડિલેહણ આદિ અનુષ્ઠાન સાથે રહીને પાળવાનું જ છે, સ્વાભાવિક બંધારણ છે એટલે પાળે, એમાં આત્માનું બળ ન વધે. બધા ખાનાર હોય તે વખતે મક્કમ થઈને ત્યાગ કરે તો આત્માનું બળ વધે.

બીમારીમાં ફુટ ખાવાની વૃત્તિ થતી હોય તો વગર બીમારીમાં કરાતો ફુટ ત્યાગ એ વાસ્તવિક ત્યાગ નથી, ખાલી ખોખું છે. સામાન્યથી પતતું હોય, અર્થાત્ મગના પાણીથી પતે તો ફુટ ન લેવું. વિશિષ્ટ ન લેવું. વિશિષ્ટની ઈચ્છા તે ગૃહ્ણિ વધારે છે.

ગરીબ વ્યક્તિ રોટલો-મરચું ખાય, એમાં ગૃહિ ન હોય એવું ખરું ? જેને નથી મળતું છતાં ત્યાગની ઈચ્છા નથી અને જે મળે તે ખાવાની વૃત્તિ છે, તેમાં ગૃહિ રહેલી છે.

જે ત્યાગાદિમાં ઉત્સાહ ન હોય તેને નિમિત્ત મળતા પરિણામનો દ્વાસ થાય.

જેને ભણવાનો રસ હોય તે બીજા કામ ગૌણ કરીને પણ અભ્યાસ કરી લે. પાઠ ચાલુ ન હોય ત્યારે પણ ભણે, મનન કરે. જેને ભણવાનો રસ નથી, તે પાઠ બંધ થતાં 'હાશ' અનુભવે. ઉત્સાહ ન હોય એની બધી ક્રિયા ગૌણ હોય છે. જેને પોતાની વાતનો ઉત્સાહ હોય તે બીજાની વાત ટુંકે પતાવે. પોતાની વાતને મહત્ત્વ આપે.

જેનામાં ઉત્સાહ હોય તેની કાર્ય પદ્ધતિ જુદી હોય, કાર્યને જ મહત્ત્વ આપે. જેને ઉત્સાહ ન હોય તે બીજું કામ આવે એટલે મુખ્ય કામ ગૌણ કરી દે. જે અનુષ્ઠાન ચાલુ હોય તેમાં વિક્ષેપ આવે ત્યારે વિક્ષેપને આવકાર આપીએ તો તે અનુષ્ઠાન મુખ્ય ન રહે, વિક્ષેપની મુખ્યતા થાય.

પાઠ કરતાં, નવકારવાળી ગણતાં ઊંઘ આવે તો ઉત્સાહી માણસ ઊભા થઈને ગણે, ઉત્સાહ ન હોય તે ઊંઘી જાય. ઉત્સાહ હોય તો સુસ્તી ન આવે, સુસ્તીનો સામનો કરે, વધાવી ન લે.

ઓળીમાં તાવ આવે તો પણ ચાર દિવસ ખેંચીને આયંબિલ કરીએ. પણ છૂટા હોય તો સાતમે તાવ આવે તો પણ આઠમે આયંબિલ કરનાર કોણ ?

જેને ઉત્સાહ નથી તે આરાધનામાં, કોઈપણ અનુષ્ઠાનમાં સ્વયં પ્રવર્તતો નથી. ધક્કો મારે ત્યાં સુધી કરે, પછી અટકી જાય.

જેને ઉત્સાહ નથી તે કોઈપણ ક્ષેત્રમાં આગળ આવે નહિ. ખેંચીને કેટલું કરાવી શકાય ? તપમાં, ત્યાગમાં, ભણવામાં કે વિનય-ભક્તિમાં ઉત્સાહ ન હોય તો લાંબુ ન ટકે. ક્યાંય વૈરાગ્ય ઓછો હોય, પણ ઉત્સાહી હોય તો આગળ વધી જાય. પણ વૈરાગ્ય હોય અને આરાધનામાં ઉત્સાહ ન હોય એ આગળ વધી શકતો નથી. ઉત્સાહવાળાને બીજા આલંબનભૂત છે. મહેનત તો પોતાને કરવાની છે. શબ્દાર્થ, વાક્યાર્થ ઉપર પોતે ચિંતન કરે તો પાઠ આગળ વધે. ઉત્સાહથી સાધના છે. ઉત્સાહ વિના પુણ્ય પણ મામુલી બંધાય છે. ક્ષયોપશમ મામુલી થાય છે. ઉલ્લાસ અને નિશ્ચયથી પુણ્ય અને ક્ષયોપશમ વધે છે.

શ્રાવકોને ધર્મમાં નિશ્ચય છે, પણ ઉત્સાહ નથી; તેથી પ્રવૃત્તિ ન થાય. ઉત્સાહ હોય અને નિશ્ચય હોય તો આગળ પ્રવૃત્તિ કરે. ફળનો નિશ્ચય ધાય, ફળ મેળવવાની ઈચ્છા થાય તો જ કારણમાં પ્રવૃત્તિ થાય.

જેને ગુરુની કૃપા જોઈતી નથી, ગુરુની પ્રસન્નતાનું ફળ જોઈતું જ નથી, તો તે ભક્તિરૂપ કાર્ય કરે જ શી રીતે?

કોઈક આત્મામાં ઉત્સાહ છે, પણ કારણો જ જાણતો નથી, છતાં ઉત્સાહના કારણે લાભ દેખાય; ફળ જાણે તેથી પ્રવૃત્તિ કરે.

ભૂખ કેવી રીતે મરે ? ભૂખ વાયુના પ્રકોપથી કે અગ્નિ મંદ થાય તો મરી જાય છે. સંયમ સાધનાની-આરાધનાની-ધગશ મરે શેનાથી ? સુખશીલીયા જીવનથી આરાધના મરે છે. કોઈપણ વ્યક્તિને લાગટ અનુકૂળતા આપો તો ગળિયો બળદ બને. ઉત્સાહ ઓછો થાય. વીર્યાન્તરાયનો ક્ષયોપશમ

શુભકાર્યો કરતાં રહો તો જ થતો રહે. કામ છોડો એટલે
આવરણ બંધાવા માંડે.

વૃદ્ધ ઘરડાને પોતે પ્રતિકમણ ન કરતાં બીજા ભણાવે
તે જ સાંભળ્યા કરે તો પોતે પછી એકલા નહિ કરી શકે. થોડી
ભૂલો પડે તો તે સુધારીને પોતે જાતે કરે તે સારૂ છે. અનુકૂળતા
ઓછી કરીને પુરુષાર્થમાં પ્રવૃત્તિ રાખે તો ઉત્સાહ વધે.

ચારિત્ર મોહનીયનો ઉદય કોણ લાવે ? મોટે ભાગે
અનુકૂળતાનું સેવન. અનુકૂળતામાં ફસાયા એટલે ચારિત્ર
મોહનીયનો ઉદય થવા માંડે.

સુખશીલતાના કારણે મન કંટાળો કરે છે. કંટાળા
વખતે વીર્ય જો શુભ પ્રવૃત્તિ પકડી ન રાખે તો ક્રિયાઓ
છુટવા માંડે. લગભગ ધર્મનિ અનુકૂળતા મળતાં ધર્મ વધે
નહિ, પણ ઓછો થાય. કોઈક જ આત્મા સાત્વિક હોય
તો ધર્મ વધે. જે ધર્મની બાબતમાં ઉત્સાહ ટકાવવો હોય તેને
લગતી અનુકૂળતાનો ત્યાગ કરવો. ગુરુભક્તિના ઉત્સાહને
ટકાવવા આરામનો પ્રેમ છોડવો પડે.

નિર્દોષ પણ સ્વાદિષ્ટ અનુકૂળ ગોચરીપાણી કંડરીકને
ચારિત્રથી પતન કરનારા થયા, એમ આરાધનાને અવિરુદ્ધ
અનુકૂળતાનો આનંદ આજ્ઞાભંગ સુધી લઈ જાય માટે
અનુકૂળતાને આવકારવી નહિ.

પ્રમાદના અપાયો શું ? (૧) જીવનમાં એક પ્રમાદ
આવે એટલે એના બધા સાગરીતો આ જીવનમાં અને
ભવાંતરમાં આવે. એક ખાવાની લાલસા હોય તેની પાછળ
બધા પ્રમાદો આવે. એક ઈન્દ્રિયના વિષયને આવકાર આંપો
એટલે પાંચે ઈન્દ્રિયના વિષયો ખેંચાઈને આવે. ઉત્સાહ
ટકાવવા પ્રમાદનો પણ ત્યાગ કરવાનો. (૨) પ્રમાદથી

દુર્ગતિ થાય. (૩) પ્રમાદથી આત્મા મદોન્મત્ત બને. મદોન્મત્ત એટલે ભાન વિનાનો બને. વધારે પડતો મદ જેનાથી આવે તે પ્રમાદ છે. વધારે પડતી ઊંઘ આવે તો આનંદ આવે કે ડંખે છે ? જરૂર પડે ઊંઘ લેવી પડે, પણ પાપનો પક્ષપાત ન હોવો જોઈએ.

જેને પ્રમાદનો રસ છે તેને આરાધનાનો રસ રહેતો નથી. ઉત્સાહ સિવાયના બીજા રસો ભાવપ્રાણને હણે છે. પહેલાં બાહ્ય વિષયકષાયો જીતવાના, પછી આંતર કષાય જિતાય. જેને વસ્તુનો મોહ છે તેને રૂપનો મોહ થવાનો. જેને નાની નાની વસ્તુમાં મોહ છે તે મોટાનો મોહ છોડી શકશે ? જે પાવલી જેટલો ધર્મ ન પાળી શકે તે સોનામહોર જેટલો ધર્મ પાળશે ? જે નાની બાબતમાં પ્રમાદ ન છોડે તે મોટી બાબતમાં પ્રમાદ છોડી ન શકે.

જેને વિષયકષાયનો-માનપાનનો-એશઆરામનો ભય નથી તે સુધરી ન શકે.

ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થતાં ગુણો આવે; ગુણો લાવવા નિયંત્રણ રાખીને ઉત્સાહ ટકાવી રાખવાનો. જીવન આગળ વધવાને બદલે નીચું ઉતરતું જાય છે તે ઉત્સાહ નથી માટે.

જે આત્મા માનપાનમાં, બાહ્ય આડંબરમાં, એશ-આરામમાં, ખાનપાનમાં અનુકૂળતામાં જ પડ્યા રહે તેના જીવનમાં આ બધું વધતું જાય અને સારું બધું છૂટી જાય અને અન્તે દ્રવ્યથી પણ ધર્મ રહી શકે નહિ. માટે ઉત્સાહ રાખી પ્રતિકૂળતા છતાં આરાધનામાં વધતાં રહેવું.

(૨) નિશ્ચય :- ઉત્સાહ પછી નિશ્ચય જોઈએ. “કરેંગે યા મરેંગે” એ સૂત્ર આત્મસાત્ થઈ ગયું હોય. ‘આ

અનુષ્ઠાન મારે કરવું જ છે' એ નિશ્ચય કરે તો સહનશક્તિ વધી જાય. કર્તવ્યતાનો એકાગ્ર પરિણામ એ નિશ્ચય છે. ઉત્સાહ વિના નિશ્ચય આવતો નથી, અને નિશ્ચય વગર ઉત્સાહ ટકતો નથી.

નિશ્ચય શેનો ? મોક્ષમાં જવાનો. આજે અહીંથી મોક્ષ નથી થવાનો પણ મોક્ષનો ઉપાય તો છે ને ? કરોડ ભેગા કરવા હોય તો રોજના ૫૦ મળે તો થોડા થોડા ભેગા કરતા કરોડ થાય.

આપણો મોક્ષ આજે છે, અહીં છે, અત્યારે છે. શરીરથી સિદ્ધશીલામાં જઈએ ત્યારે, પરંતુ મનથી મિથ્યાત્વનો છૂટકારો આજે જ છે, અહીં જ છે, અત્યારે જ છે. આજથી જ મહેનત કરીએ.

આ સાધનાની ચાવી સાચી છે, કળ ખૂલે તેવી છે. બધી મહેનતથી એના કાટ ઓછા થશે તો આવતા ભવમાં તાળું ખોલવાની જ મહેનત રહેશે અને થઈ જશે.

પ્રશ્ન :- પરમાત્માના માર્ગની આરાધનામાં ઉત્કંઠા કેમ જાગતી નથી?

ઉત્તર :- કર્મના, મોહના, અજ્ઞાનના તાળા ખોલવાની મહેનત કરતા નથી. પરમાત્મા સ્વરૂપ મેળવવાની ઈચ્છા હોય તો વિષયકષાયથી પરાડ્મુખ રહેવાનો નિશ્ચય કરો.

આપણે મરજિયાત કરવું નથી અને ફરજિયાત આવે ત્યારે હતાશ થઈ જવું છે. ઊંઘને ઓછી કરી, ભૂખને દૂર કરી, આત્માને સીધો કરવાની વૃત્તિ કેળવો. આપણી દશા ઊંઘી છે. બાજુવાળા સારું કરે છે તો તે કરવાના ભાવ નથી થતા, પણ ખોટું કરે તો એને સાથ આપવા તૈયાર છીએ.

આજે ધર્મીના મોંઢા ઉપર નૂર દેખાય છે ? જે પ્રશાંત છે, નિશ્ચિંત છે, સ્વસ્થ છે તેના મોંઢા ઉપર કાંતિ અને તેજ હોય.

“મારે મારા મનને પરમાત્માને સમર્પિત બનાવવું છે, એકરૂપ કરવાનું છે” એવો નિશ્ચય ખરો ? મહેનત કરી?

નિશ્ચય શાનો જોઈએ ? ધર્મની વૃદ્ધિ ક્યાંથી થાય એવા નિશ્ચયને પકડો. નિશ્ચય આત્માની શુદ્ધિ માટે છે. સાધનામાં ઇતિકર્તવ્યતા નહિ માનવાની. વડીલ માંદા હોય છતાં ભણવાનો આગ્રહ ન રખાય. નવકારવાળી ગણવાની છે, એમ ન કહેવાય. આવું કરે તો સાધન પકડ્યું; સાધ્ય ગયું.

માટે સતત સાધના વધતી રાખવાનો નિશ્ચય જોઈએ.

(૩) ધૈર્ય :- ઉત્સાહ પછી નિશ્ચય કર્યા પછી વિદ્યાર્થી આવે તો સામનો કરવાની ધીરજ જોઈએ. આપત્તિમાં ચલાયમાન નહિ થવાનું.

ધૈર્ય હોય તો પર્વત નાનો લાગે અને ન હોય તો કાંકરી પણ મોટી પડે. ધૈર્ય ન હોય તે છેવાડે આવીને હારી જાય.

પ્રસંગ આવતા પહેલાં હતાશા, ટેન્શન, ગભરાઈ જવાનું, જરાક પ્રતિકૂળતામાં અકળામણ, ઘડપણમાં ઉતાવળતા, અસ્વસ્થતા, ધૈર્યના અભાવમાં આવે છે. માંદા, વૃદ્ધ અને તુચ્છ માણસોમાં ધૈર્યનો અભાવ હોય છે. ધૈર્ય જાય તો આરાધના માટેના બધા રસ્તા બંધ થાય છે. નાની નાની બાબતોમાં ધૈર્ય ન હોવાના કારણે ઝગડા થાય છે.

પરિસ્થિતિથી જે નુકસાન થાય એના કરતાં વધારે નુકસાન ધૈર્ય ગુમાવવામાં થાય છે. સત્ત્વ પકડીને ધીરજ રાખવી જોઈએ. કોણિક બચાવવા આવ્યો તે સમયે શ્રેણિકે ધીરજ ખોઈ અને ભયના કારણે હીરો ચૂસી મરી ગયા. અંબિકા કુવામાં કેમ પડી ? તે સમયે ધૈર્ય ગુમાવ્યું તેથી.

ધૈર્ય ન રાખીએ એટલે ચારેબાજુથી ભય ઉભા થાય. ધૈર્ય ન આવે તો સાધના માટે નિર્માલ્ય થવાય છે.

ધૈર્ય વગર સાધના કે સિદ્ધિ થતી નથી. આત્માએ ગાઢ કર્મ બાંધ્યા છે, તે તૂટે નહિ ત્યાં સુધી સિદ્ધિ થતી નથી. ધૈર્ય ન હોય તો ઉલ્લાસ અને નિશ્ચય તૂટી જાય છે. સાધનામાં પ્રવર્તન કર્યા પછી ફળ ન મળે તો ધૈર્ય તૂટી જાય છે. કોઈપણ માર્ગે જતાં ધૈર્ય તૂટી જાય એટલે એ માર્ગની પ્રવૃત્તિ બંધ થઈ જાય છે. ધૈર્ય તૂટે એટલે ઉત્સાહ જાય. ધીરજ રાખો તો ઉત્સાહ વધે. સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં ઉત્સાહ રાખવાનો અને આપત્તિમાં ધૈર્ય રાખવાનું.

તપની શરૂઆત માટે ઉત્સાહ જોઈએ. માંદગીમાં ચાલુ રાખવા ધૈર્ય જોઈએ.

જેને ઉત્સાહ નથી, કઠણાઈ સહન કરવી નથી, કડકાઈ જોઈતી નથી, જેને એશઆરામ જોઈએ, અનુકૂળતા જોઈએ, તે છૂટછાટ લીધા વિના રહેતા નથી. ધૈર્ય આવે તો પોતાની મેળે સહન કરવા તૈયાર થાય. ધૈર્ય ગુમાવવાથી આપત્તિમાં, ટકોરમાં, પ્રતિકૂળતામાં કંટાળીને છોડી દે. તપ છોડે, ભક્તિ છોડે, ગુરુને છોડવા તૈયાર થાય. ક્યારેક મરવાની તૈયારી કરે, ક્યારેક ભાગવાની તૈયારી કરે. પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલે. નિશ્ચયમાં ડગુમગુ થાય. દરેક સાધનામાં ધૈર્ય ન હોય એટલે બધાથી જુદા જ પડે.

ધૈર્ય લાવવા માટે શું કરવું ? નાની નાની બાબતમાં, સામાન્ય પ્રતિકૂળતામાં સ્વીકારેલા સારા કાર્યો છોડવા નહિ. શરૂઆત વિચારીને કરવાની. લાભ સમજીને કરવાની પાછળથી તકલીફ આવે તો પણ સત્કાર્ય છોડે નહિ. નાની બાબતોની જે પકડ છોડે તેને મોટી બાબતો સિદ્ધ ન થાય.

યોગમાર્ગની સાધનામાં ધીરજ રાખે તો અંતરાય તૂટે. ધૈર્યના પ્રતાપે સિદ્ધિ મળે. સાધનામાં ધૈર્ય ગુમાવે તો સાધના અધવચ્ચે અટકી જાય.

કયા યોગથી કેવળજ્ઞાન મળે ? તપ, ધ્યાન, સ્વાધ્યાય, ગુરુભક્તિ, વિનય, સમર્પણ આદિ કોઈપણ યોગમાંથી જે યોગમાં આત્માનું સત્ત્વ વિકસિત થાય તેનાથી કેવળજ્ઞાન મળે.

એક સાધના પકડે, બીજી છોડી દે તો બધે અટકી જાય. ધીર આત્મા કષાયો પર વિજય મેળવી શકે, ધૈર્ય વિનાના વારંવાર કષાયાધીન બને, કોઈપણ પ્રશ્નનો સામો જવાબ આપે, ઉદ્ધતાઈથી આપે તે ક્યાંય ઠરે નહિ. ભૂલ વિના ઠપકો આપે છતાં નોકર શેઠને સામો જવાબ ન આપે તે નોકર આગળ વધે. આજે ભૂલ નથી ને ઠપકો આપ્યો, એટલે જવાબ આપ્યો; બીજે દિવસે ભૂલ હશે છતાં જવાબ આપશે અને શેઠની સામે માથું ઊંચકનારો બનશે. સામાન્યથી ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં શેઠને અનુકૂળ રહે તે દુકાનનો માલિક થાય. વાતેવાતે બચાવ કરનારના આગળ વધવાના, ઉત્તરિના દરવાજા બંધ થઈ જાય છે.

જે આત્મા બીજાનું સહન કરવા તૈયાર નથી તે પોતાની મન, વચન, કાયાની ખોટી પ્રવૃત્તિ શા માટે સહન કરે છે? પોતાની જાતના અજ્ઞાન, મોહ, રાગ-દ્વેષ, વિષયકષાયોના આવેશ કેટલા સહન કરે છે ?

ધૈર્ય આવે તો બીજાની ખોટી વાત પણ સહન કરવાની શક્તિ આવે.

“વૃદ્ધો ગુસ્સો કરે એટલે સેવા કરવાના ભાવ થતા નથી” આવો વિચાર હૈયામાં મમતા નથી, પોતાનો અહંભાવ

છે, સેવાની ભાવના નથી માટે આવે છે. જ્યાં સેવાની પ્રધાનતા છે ત્યાં શબ્દને પ્રધાનતા ન મળે. જો શબ્દને પ્રધાન કરશો તો સેવા નહિ કરી શકો.

સોનીને ત્યાં પિત્તળ જાય તો ઘસીને તપાસ થાય, પણ વાસણવાળાની દુકાને સોનું જાય તો ય કાપ ન મૂકાય; તો કિંમત વધી કે ઘટી ?

તેવી રીતે ટકોર થાય ત્યાં કિંમત કે ટકોર ન થાય ત્યાં કિંમત ? પહેલાનાં કાળમાં રાજકુમારો તપોવનમાં ગુરુ પાસે ભણવા જતા ત્યારે ગુરુઓ શિક્ષા કરતા, ને આજે ગુરુ શિષ્યને શિક્ષા કરી શકે ?

જેના આત્મામાં ધૈર્ય નથી એવાને કોઈ ટકોર કરવા, શિક્ષા કરવા કે સલાહ આપવા તૈયાર ન થાય. જે આગળ વધવા, ઉન્નતિ પામવા કડકાઈ ઈચ્છતા નથી તે ગુણ પામવા માટે, આંતરિક કે બાહ્ય ઉન્નતિ માટે યોગ્ય નથી. વાતવાતમાં પ્રવૃત્તિ છોડી દેનાર, કઠોરતા સહન ન કરનાર, અસ્વસ્થ થનાર આત્મા ધૈર્ય ધારી શકતો નથી. ધૈર્ય નથી તેના જીવનમાં વિશિષ્ટ ઉન્નતિની આશા રાખી શકાય નહિ. કદાચ પુણ્ય હોય તો બાહ્ય ઉન્નતિ દેખાય, પણ કમોતે મરવાનો વખત આવે છે.

માણસ ધૈર્ય શા માટે ગુમાવે છે ? પ્રતિકૂળતા સહન કરવાની તૈયારી નથી માટે. એવો આત્મા પોતાની મેળે દુઃખી થાય છે, જેટલું સહન થઈ શકે તે કરવાની તૈયારી રાખે, પણ મનમાં કલ્પનાથી દુઃખી શા માટે થાય છે ? જેમ શરીર દુઃખ સહન કરે છે, તેમ મન કેમ દુઃખ સહન ન કરે ? આજે ઘરઘરમાં અનુકૂળતાની બાબતમાં કામકાજની બાબતમાં અને સ્નેહના અભાવના કારણે ઝગડા થઈ રહ્યા

છે. ધૈર્ય હોય તો બીજા અનુકૂળ થાય; ધૈર્ય ગુમાવે તો પરસ્પર વિરોધી થાય.

ધૈર્ય મેળવવાની ઈચ્છા કોની ? હું સહનશીલ બનું, ધીરજ કેળવું, થાક સહન કરું, વયનો સાંભળવાના સહન કરું, આવું મન પણ થાય છે ? વિચાર આવે છે ?

ધૈર્ય નથી તેથી સાધનામાં વેઠ આવે.

આજે ધૈર્ય નથી એટલે બીજા સારા લાગે છે, ઘરના ખોટા લાગે છે. ઘરના પ્રત્યે વિશ્વાસ જ નથી.

વાતવાતમાં ઉદ્વિગ્ન ન બનો, અધીરા ન બનો, ઉતાવળા ન થાઓ, સારી વાતો છોડી ન દો, સ્થિરપ્રજ્ઞ અને સ્થિતપ્રજ્ઞ બનો.

જીવનમાં આડાઅવળા પ્રસંગો આવવાના, ચઢઉતર થવાની, ત્યારે ધૈર્ય ન રહે તો સમાધિ જોખમાઈ જાય. બાહ્ય પરિસ્થિતિ વિષમ બને તો ધૈર્ય જ સુધારે. સંકલ્પવિકલ્પોના જાળા દૂર થાય, માનસિક શાંતિ મેળવી શકાય યાવત્ કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચી શકાય. ચંદ્રરુદ્રાચાર્યના શિષ્યે ધીરજ રાખી તો કેવળજ્ઞાન મળ્યું. માટે સાધનામાં આગળ વધવા ધૈર્ય કેળવવું.

(૪) સંતોષ :- આનંદ-તોષ. આરાધનાની પ્રવૃત્તિમાં અને વિરાધનાના ત્યાગમાં તોષ-આનંદ જોઈએ. આના કારણે આરાધના વધે તેમાં આનંદ થાય, આરાધના છોડવી પડે તેમાં દુઃખ થાય. તપમાં આનંદ આવે કે પારણામાં ? જો તપમાં આનંદ આવે તો જ આરાધનાની સાચી લગન છે, એમ કહી શકાય.

તપ અને સ્વાધ્યાય-બંનેમાં મુખ્ય ક્યું ? તપમાં સ્વાધ્યાય નહિ છોડવાનો. સ્વાધ્યાય મનને ભાવિત કરવા

માટે છે. સ્વાધ્યાય આત્માના અનાદિના સંસ્કારને તોડે છે તપ માત્ર આહારસંજ્ઞાને તોડવાનું કામ કરે છે. જ્યારે સ્વાધ્યાય બધા જ સંસ્કારોને બદલે છે. જાપ, સ્વાધ્યાયનો રસ તૂટે નહિ એવો તપ કરવાનો શાસ્ત્રમાં વિધિ આવે છે કે ગાથા ન કરી શકનાર રોજ ઉપોયગપૂર્વક તન્મય બનીને ૨૫૦૦ નવકાર ગણે-પાંચ કલાકનો સ્વાધ્યાય એ રીતે કરે.

સ્વાધ્યાય નહિ હોય તો પરમાત્માની આજ્ઞા સમજાશે શી રીતે ? સ્વાધ્યાય સ્વ-પર પ્રકાશક છે. સ્વાધ્યાય વૃત્તિ અને વલણને બદલશે. જે સાધના કરવી છે એના બાધક તત્વોમાં સંતોષ માન્યો છે જેમકે માનમાં આનંદ માન્યો છે, તેથી પાઠ આપનાર વિદ્યાગુરુ માનભંગ કરે તો ભણવાનું બંધ કરે. ગુરુભક્તિ કરતો હોય અને ગુરુ ટકોર કરે (ભૂલ કહે) તો ભક્તિમાં આદર ન રહે.

બાહ્ય સારી વસ્તુમાં મમતા આવે તો સાધના જાય. વાતની મમતાવાળાને સ્વાધ્યાય કરતા વાત કરનાર મળે તો સ્વાધ્યાય જાય.

આપણું ચિત્ત ક્યાંય ઠરતું નથી કારણ કે અનુષ્ઠાનોનો રસ નથી. રસ હોય તો જ ચિત્ત ઠરે. આરાધનાના બધા યોગોમાં રસ ઊભો કરવાનો છે. ત્યાગનો, તપનો વૈરાગ્યમય વીતરાગતાનો અને સાધનાનો રસ લાવવાનો. વીતરાગતાનો આનંદ ન હોય તો જ કષાયો સતાવે.

કોઈ માન આપે તો આનંદ, કે દોષ ગાય તો આનંદ ? પોતે દોષથી ભરેલો છે, હૃદય કબૂલ કરે કે મારામાં દોષ છે, તે કહે છે તે દોષ હાલ મારામાં નથી, પણ મારામાં અનંતા દોષ છે, એ તરફ દ્રષ્ટિ જાય, વિચાર

આવે તો બોલનાર પ્રત્યે દુર્ભાવ ન આવે. ચિત્ત કષાયાધીન ન બને.

બીજા જ્યારે માન આપે ત્યારે સર્વજ્ઞ સામે નજર કરે. મારા ગુણો ક્ષયોપશમ ભાવના છે, નાશ પામનારા છે; જ્યારે સિદ્ધ પરમાત્માના ગુણો ક્ષાયિક ભાવના અને અનંતા છે તે દ્રષ્ટિ આવે તો પોતાના ગુણો સુગંધ વિનાના કાગળના કુલ જેવા દેખાય.

આરાધનાનો આનંદ કોને આવે ? જેને પાપનો પશ્ચાતાપ હોય તેને શુદ્ધિનો આનંદ આવે છે. પ્રતિક્રમણ એટલે પાપનો પશ્ચાતાપ છે. સાથે આલોચના કરવાનો અવકાશ આવ્યો તો આનંદ થવો જોઈએ.

દરેક યોગમાં ઉપયોગવાળા બનીને તન્મય થઈએ તેનું નામ ધ્યાન છે, યોગની સાધના છે. પ્રભુશાસનના બધા આચારની પ્રવૃત્તિ કેવળજ્ઞાન આપે છે.

દરેક યોગમાં “આ મારા ભગવાનની આજ્ઞા છે” એવા આદરપૂર્વક ચિત્તને તન્મય કરવું જોઈએ, પરંતુ એવી શ્રદ્ધા ક્યાં કેળવી છે ? પાયામાં જ ઉત્સાહ નથી, નિશ્ચય નથી, તો આનંદ ક્યાંથી હોય ? ગૃહસ્થની ઉત્કૃષ્ટમાંથી ઉત્કૃષ્ટ સાધના કરતા સાધુપણાના પરિણામવાળો સાધુનો જઘન્યમાંથી જઘન્ય યોગ વધારે નિર્જરા કરાવે. શ્રાવક સોનાના દેરાસર બંધાવે તેના કરતાં કાજો લેવામાં વધારે નિર્જરા છે. “આવું સાધુપણું મને પણ ક્યારે મળે ?” આવી લગન જાગે તે જ સાધનો માર્ગમાં આગળ વધી શકે. માટે સાધના માર્ગની પ્રત્યેક આરાધનામાં આનંદ ઊભો કરવો, તેની લગન કેળવવી.

(૫) તત્ત્વદર્શન :- તત્ત્વદર્શન એટલે શું ? જેમ બીજનો ચંદ્ર સૂર્યાસ્ત પછી પશ્ચિમ દિશામાં અંધારામાં દેખાય, તેમ વિષયપરાડ્મુખતા આવે ત્યારે બાહ્ય ભાવનું અંધારુ થાય ત્યારે તત્ત્વદર્શન થાય. સંસારથી વિરુદ્ધ દશા તે પશ્ચિમ દિશા. આવી અવસ્થામાં રહેલો જીવ વીતરાગતા તરફ સડસડાટ ગતિ કરતો હોય.

વીતરાગી અને વૈરાગીમાં તફાવત શું ? વીતરાગ આંતર તત્ત્વથી પૂરા છે. બાહ્ય ભાવથી સંપૂર્ણતયા અલિપ્ત છે. વૈરાગી બાહ્ય ભાવના ત્યાગ માટે ઝઝૂમે, આંતર ભાવને મેળવવા ઝઝૂમે. બાહ્ય ભાવને છોડવા ન માંગે તે વૈરાગી ન કહેવાય, સંસારના રસિક કહેવાય.

સારી વસ્તુ સંસારમાં ન પાડે; પણ સારી વસ્તુની મમતા તો પાડે જ. વ્યવહારમાં આવ્યા છીએ, હવે નિશ્ચયને પ્રાપ્ત કરવાનું લક્ષ જોઈએ.

પ્રસન્નચંદ્ર ધ્યાનમાં હતા. દુર્ધ્યાન છૂટ્યું તો સદ્ધ્યાન આવ્યું. ગુસ્સામાં આવેલા સાધકને કોઈ યાદ કરાવે કે તમારાથી આવું ન બોલાય અને તે સુધારો ન કરે તો એની દ્રષ્ટિમાં નિશ્ચય નથી. આપણે આજસુધી આવું તત્ત્વદર્શન કર્યું નથી.

મોક્ષનું સાધન શું ? આપણા જ્ઞાનને આશ્રવમાંથી પાછું વાળવું તે મોક્ષનો રસ્તો છે. એ જ જ્ઞાન આશ્રવમાં પ્રવર્તાવવું તે સંસારનો રસ્તો છે.

આપણા જ્ઞાનનો ઉપયોગ આપણા માટે કે બીજા માટે? પહેલો આપણા માટે. આપણે બીજાને ઊંધા રસ્તે ચડાવીએ, ખોટી વાત કરીએ તો જ્ઞાનાવરણીય બંધાય. આપણું જ્ઞાન સારા માર્ગે વપરાય તો ક્ષયોપશમ થાય.

આપણું જ્ઞાન આંતરભાવોની શુદ્ધિમાં વપરાવું જોઈએ.
 આપણે માર્ગ ઉપર છીએ, છતાં માર્ગને અપનાવતા
 નથી. આરાધનાનું પુણ્ય અધ્યાત્મભાવ વિશિષ્ટ બને તો જ
 વધારે બંધાય. બાહ્ય દ્રષ્ટિને અપ્રધાન ગણી, રુચિ છોડવી
 પડે, બાહ્ય વ્યવહાર જતાં કરવા પડે, આરાધના સાચી છે,
 માર્ગ સાચો છે તેવી શ્રદ્ધા કેળવી રસ વધારવો પડે.

અંતરની પરિણતિમાં અતૃપ્ત બની તપ, ત્યાગમાં
 આગળ વધે ત્યારે સાધના થશે. દીનતા ક્યારેય આવવી ન
 જોઈએ. જ્ઞાન ન ચઢે અને હતાશા આવે તો દોષ; તપ ન
 થાય અને હતાશા આવે તો દોષ. **પશ્ચાતાપ કર્મ તોડવાનું
 કામ કરે જ્યારે હતાશા કાર્ય છોડાવે.**

તપમાં આનંદ ન હોય તેને દેહ મમત્વ તોડવાનો,
 આહારસંજ્ઞા તોડવાનો અને ચિત્તની પ્રસન્નતાનો આનંદ ન
 આવે, અને તત્ત્વદર્શન ન થાય. તત્ત્વની ઝાંખી થવી
 જોઈએ, પછી રમણતા આવે.

તત્ત્વની ઝાંખી એટલે શું ? ગુસ્સામાં અતત્ત્વની
 ઝાંખી હોય છે. સારા કાર્યની મહત્તા વધારે કે ગુસ્સાની ?
 ગુસ્સો કર્યા પછી કામ થાય તે વેઠ જેવું કરે. પાંચ વખત કરીને
 છોડી દે, જ્યારે પ્રેમથી કામ સારું થાય. ગુસ્સામાં આયુષ્ય
 દુર્ગતિનું બંધાય, સમકિત મલિન થાય, અંતરનું કામ બગડે.

તત્ત્વદર્શન ગુણસમૃદ્ધિ અને પુણ્યના બળ ઉપર મળે,
 ક્ષયોપશમથી મળે.

પુણ્ય કોને આધીન ? સત્પુરુષાર્થને, સંતોષને, તત્ત્વ
 દર્શનને આધીન છે. તત્ત્વદર્શનવાળાને બાહ્ય પદાર્થોમાં
 આનંદ ન આવે. કોઈએ પ્રશંસા કરી તો માનનો આનંદ
 નથી કરવાનો. માનની અરુચિ ઊભી કરવાની. જે કારણે

માન આપે છે તે જ જ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ અપમાન છે. સર્વજ્ઞની ક્વોલિટીમાં આપણું જ્ઞાન કેટલામાં ભાગે છે ? આપણા ગુણો ક્ષયોપશમ ભાવના છે. જેમ કોઈ ગમાર હીરાને પથરો સમજે છે, બીજો ઓછો ગમાર બકરીના ડોકે બાંધે છે, પણ ઝવેરી જ હીરાને પારખનાર છે, તેમ કેવળજ્ઞાન જ આપણું મુખ્ય રત્ન છે. જે આપણા ગુણો બોલે છે તે ક્ષયોપશમ ભાવના ગુણો છે, નાશ પામનારા છે, ક્ષાયિક ભાવના ગુણો પાસે હજારમાં ભાગે છે. આપણે તો કેવળજ્ઞાન મેળવવાનું છે. થોડામાં અભિમાન કેમ આવે ?

મનમાં થવું જોઈએ કે આ તો દેવ-ગુરુની કૃપાથી થોડું ઘણું મળ્યું છે. તું ગુણ ગાય છે પણ મારે તો કૃપાથી બધું જ મેળવવાનું છે. ધર્મનો પસાય કહેવાય અને દેવ-ગુરુની કૃપા કહેવાય. પ્રવૃત્તિ દ્વારા મળે તે પસાય કહેવાય, જીવંત વ્યક્તિની કૃપા કહેવાય.

દેવ-ગુરુની કૃપામાં દેવ-ગુરુ શું કરે છે ? દેવ-ગુરુને સમર્પણ ભાવથી ક્ષયોપશમ ઊભા થાય છે. દેવ-ગુરુનું સાન્નિધ્ય સ્વીકારો તો ક્ષયોપશમ વધે.

ધર્મ અચિન્ત્ય પ્રભાવથી આપે, પણ દેવ-ગુરુની શક્તિથી તે મજબૂત બને. દેવ-ગુરુ ન હોય તો શાસન ન હોય. દેવલોકમાં દેવ-ગુરુ નથી, ફક્ત દેરાસર, જિનપ્રતિમા છે, ભગવાન છે પણ શાસન નથી. મનુષ્ય ભવમાં જ શાસન મળે છે.

કષાયના નિગ્રહમાં આનંદ જોઈએ; પ્રતિકૂળતામાં આનંદ જોઈએ.

બીજાની આરાધના જોઈને આનંદ થાય છે ? નાનામાં ગુણો હોય તો તે જોઈને આનંદ થાય ?

આજે સૌને પોતપોતાનું કામ થયું. તેથી કોઈને કોઈની જરૂરિયાત જ નથી.

સાધનામાં સંતોષ છે ? વિનયમાં, વિવેકમાં, સેવામાં સંતોષ છે ? સંસારના જેટલા સ્થાન છે, તેમાં આનંદ આવે તો તત્ત્વદર્શન દૂર છે.

ઉપબંહણા, સ્થિરીકરણ દ્વારા સામાના ગુણને વધારવાનું કામ આપણું છે.

તત્ત્વદર્શન ત્રણ પ્રકારે થાય છે :- (૧) પાપની પ્રવૃત્તિનો ખેદ હોય; (૨) ધર્મનો આનંદ હોય, અને (૩) સ્વરૂપદર્શન-સ્વરૂપને અનુકૂળ દર્શન.

જેને ગુરુની અનુકૂળતામાં આનંદ લાગે છે તે બધું કરવા તૈયાર રહે છે. ગુરુ પ્રત્યે અનુકૂળ રહીએ તો કામ વધારે કરવું પડે, એશઆરામ ઓછા થાય. નિયંત્રણમાં વધારે રહેવું પડે. સેવા, વિનય, વૈયાવચ્ચ વધારે કરવા પડે, છતાં તે સદા આનંદી-પ્રસન્ન હોય. આ બધાના ફળરૂપે આત્મા ગુણવાન બને છે. વિશેષ જ્ઞાન મળે છે.

જે આત્મા ગુરુના ઉલ્લાસનું, પોતાના ઉલ્લાસનું બીજ શું છે તે જોતો નથી તેને તત્ત્વદર્શન થતું નથી. બીજાની અદેખાઈ તત્ત્વદર્શન થવા દેતું નથી.

પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં સાચી દ્રષ્ટિ કોણ પામે ? દ્રષ્ટિ તત્ત્વદર્શનથી મળે. ચિત્તભ્રમ શાના કારણે થાય ? અતિહર્ષ, અતિખેદ, ઈર્ષ્યા અને ભયથી થાય છે. પરમાત્માની અનુગ્રહ દ્રષ્ટિ આવે એટલે આ બધા દોષો શાંત થઈને ખરી જાય. બીજાનો નિગ્રહ કરાય પણ નિગ્રહદ્રષ્ટિ ન રખાય. બીજાને બતાવી આપવાની વાત જ પહેલાં પોતાનું ખરાબ કરે. ધર્મી આત્માઓ ઉલ્લંઠ ઉપર દયા કરનારા હોય,

હૃદયમાં ઉપેક્ષાભાવ, પણ વ્યવહારમાં દયાભાવ રાખે. આ બંને હોય તો જ દુર્જનો પ્રત્યે તિરસ્કાર-દ્વેષ જાગે નહિ.

સામા પ્રત્યે દ્વેષ હોય તો જુદી રીતે કહેવાય અને કરુણાભાવ હોય તો સુધારવા માટે કહેવાની રીત જુદી હોય.

બીજાની આરાધના જોઈ દર્શનનો અહોભાવ જાગે છે ? જાતે આરાધના કરવી હોય, તપ ત્યાગ કરવા હોય તો ઉલ્લાસ, શક્તિ જોઈએ. બીજાના તપ-ત્યાગ, સંયમની અનુમોદનામાં મનના ભાવ જોઈએ, સંયમનો પ્રેમ જોઈએ. બીજાની આરાધનાની આપણને કિંમત નથી. યૌદ્ધ રાજલોકમાં જે કોઈ આરાધના કરે છે તેની અનુમોદના કરું છું, એવી ભાવના રોજ ભાવવી જોઈએ.

જિનભક્તિના ઓચ્છવની પત્રિકાને માથે ચડાવો છો ? શાસન છે, કેવી સુંદર આરાધનાઓ થઈ રહી છે. 'કંકોત્રી ક્યાં પરઠવવી' એની ચિંતા કરવા કરતાં આરાધનાની અનુમોદના કરો. મિથ્યાદષ્ટિને ધર્મથી નિરપેક્ષતા હોય છે, જ્યારે સમકિતીને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની સાથે પ્રતિબંધ-પક્કડ હોય. ભગવાનને ખબર હતી કે ગૌતમને પોતાના ઉપર રાગ છે, છતાં અંતિમ સમય સુધી સાથે રહેવાની ના ન પાડી. ગુરુ ઉપર શિષ્યનો પ્રશસ્ત રાગ સારો છે, જોઈએ જ. તો જ આરાધનામાં આગળ વધી શકે.

આજે ચોમાસા કર્યા પછી શ્રાવકને ગુરુઓ-સાધુઓ પ્રત્યે મમતા કેમ ઊભી થતી નથી ? એક અપેક્ષાએ પત્ર વ્યવહાર એ સમર્પણભાવ છે. સાચો વ્યવહાર લાવો; ખોટો છોડો. પરસ્પર મેળ ટકાવવા આ વ્યવહાર ઉચિત છે. શ્રેણિકરાજા ખાસ માણસ મોકલી ભગવાનની શાતા પૂછાવતા

હતા. તેમને પરમાત્માનું, ગુરુ-તત્ત્વનું ખેંચાણ હતું. ગુરુના રોજ ગુણ ગાવા, યાદ કરવા, પ્રશંસા કરવાની, પત્ર લખવાના- આ ખેંચાણ કેમ નથી ? આ હશે તો આગળ ગુણો વધશે.

આરાધકોને જોઈને આનંદ થાય છે ? સંઘને, ક્ષમાવંતને, ગુણવાનને જોઈને આનંદ થાય છે ? જેનામાં જે ગુણ હોય તે જોઈને આનંદ થવો જોઈએ. લોકોથી નિરપેક્ષ રહેવાનું, પણ સંઘથી નિરપેક્ષ રહેવાનું નથી. સંઘ સાધુનું ગૌરવ કરે, સાધુતાનું ગૌરવ વધારે, તેથી ગુરુદેવોના સામૈયા થતા અને કોઈ મહાત્મા પ્રતિમા વહન કરીને આવે, પીઠિકા પૂરી કરે તો સામૈયા ઠાઠથી કરતા.

આરાધનાની તમન્ના આવે, પક્કડ આવે તો આગળ વધાય. સાથે રહેલાની આરાધના દેખાવી જોઈએ. આજે નાના પણ કોઈ પ્રેરણા માંગતા નથી અને વડીલો કોઈ આપતા નથી, કેમ કે પરસ્પર રુચિ નથી.

ગુરુની ફરજ છે કે કઈ વ્યક્તિની કઈ કઈ ખામી છે. તે દૂર કરવા ક્યા ઉપાય લેવા. આ બધો વિચાર કરવાનો છે.

કોઈએ કલ્યાણમિત્ર રાખ્યા છે ? કલ્યાણમિત્ર એટલે સાચી સલાહ આપનાર, ખોટા માર્ગે જતા હોઈએ ત્યારે હાથ પકડનાર નિઃસ્વાર્થી, વિશદ્ દ્રષ્ટિવાળો અને આરાધનામાં જોડનાર જોઈએ, એના પર મમતા જોઈએ. ખાલી વાતોડીયા મિત્રો નહિ કરવાના.

આરાધનાનું પાંચમું પગથિયું છે તત્ત્વદર્શન. તત્ત્વદર્શન શું ? જ્ઞાન ભણીએ, તેમાં જ્ઞાન એ તત્ત્વ, એટલેપર્યાય તત્ત્વ કે પરિણતિ તત્ત્વ છે ? દરેક કાર્યમાં, પ્રવૃત્તિમાં, અભ્યાસમાં, યોગ સાધનામાં તત્ત્વ સુધી પહોંચવું જોઈએ.

રાખમાં અનાજ નાખો તો રક્ષણ થાય: પણ રાખની સાથે પાણી નાંખો તો બળી જાય. ગાંડાને શસ્ત્ર આપો તો ખૂન કરે અને હોશિયાર પાસે હોય તો અનેકનું રક્ષણ કરે. તત્ત્વદર્શન ન આવે તે સિદ્ધિને ન પામે.

સજ્જન, ખાનદાન એવા વિરોધી સાથે કઈ રીતે વાત કરાય ? અને આપણો હોવા છતાં છીંછરા પેટવાળો હોય તેની સાથે વાત કેવી રીતે કરાય ? વિરોધી એવા ખાનદાનને “બાંધી મુઠી લાખની” કહીએ તો તે બહાર ન રહે, આપણું બગાડે નહિ. ઘરનો છીંછરો બગાડ્યા વગર રહે નહિ. ખાનદાન હોય, વિરોધી ન હોય, સમજુ હોય તેને જ વાતો કહેવાય.

તત્ત્વદર્શન જેની પાસે નથી તેને તત્ત્વ ન અપાય. જે તત્ત્વને મેળવવાની ઝંખનાવાળા નથી, સાચવવાની કાળજીવાળા નથી, તેને તત્ત્વ આપો તો નકામું જાય.

મોક્ષ માટે સાધન કોણ ? મોક્ષનું સાધન વ્યવહાર માર્ગ અને નિશ્ચય માર્ગ.

વ્યવહારમાં એક બાજુ જ્ઞાન છે, બીજી બાજુ ગુરુ, સાધર્મિક અને ક્રિયા છે. વ્યવહારમાં દેવને ગુરુ સાથે ગણવાના. વ્યવહારમાં દેવનું પ્રધાન સ્થાન પૂજ્ય તરીકે છે. તેથી દેવ સાથે નિયત વ્યવહાર બંધાઈ ગયો છે. સેવાપૂજા, બહુમાન, આજ્ઞાપાલન આદિ.

ગુરુ છન્નસ્થ છે, ગુરુ પાસે રોજના વાતાવરણ જુદા હોય, તેથી વ્યવહાર જુદા હોય. ક્યારેક સવાર, બપોર, સાંજના વ્યવહાર જુદા હોય. ગુરુ સાથે ન બને તો એમ કહે કે ભગવાનને પૂછી લઈશ, ભગવાનને બતાવી દઈશ તો ન ચાલે. સંચાલન કરવાનું કામ ગુરુનું છે, આત્માની

દષ્ટિ ખૂલે નહિ, પગભર ચાલતાં આવડે નહિ ત્યાં સુધી
તો ગુરુની જરૂર ખરી જ.

જે પોતાની મેળે વસ્તુનો નિર્ણય કરી શકે છે,
જ્ઞાનાદિની આરાધના કરી શકે એવાને પણ ગુરુ અને
સાધર્મિકની સાક્ષીની જરૂર છે.

આપણું જ્ઞાન ક્યારેય રાગદ્વેષ, મોહથી વ્યાપ્ત બની
ન જાય, તેથી સાક્ષી જોઈએ. જાણકાર હોઈએ તો પણ
જાણકારને પૂછવાનું. આપણા કાર્યમાં-રાગદ્વેષમાં તણાઈ ન
જઈએ તેથી પૂછવાનું.

સાક્ષી રાખવાનું કારણ શું ? છત્રસ્થના દરેક કાર્યો
સામાન્યથી યોગ્ય સાક્ષીવાળા જોઈએ. સાક્ષી તરીકે રાગદ્વેષની
ઓછાશવાળા, ગંભીર હોય તેવાને રાખવાના. જે ગુણો કેળવે
નહિ, ગુણવાન સાથે રહે નહિ, ગુણી સાથે મેળ રાખે નહિ
તેને વ્યવહારથી આરાધનાની શુદ્ધિ થતી નથી.

સાધર્મિક એટલે સાધનાને ચારે બાજુથી વિકસિત
કરનાર. સાધર્મિક વચ્ચે સાધક પકડાયેલો હોય તો સાધકને
વેગ મળે. આરાધનામાં સહાયક બને.

તત્ત્વદર્શન એટલે પરસ્પર સહાયતા, ક્રિયામાં
અપ્રમતતા, સ્થિરતાપૂર્વકની ક્રિયા. જે ક્રિયા ચાલુ છે, તેમાં
સુધારા કરવાના. દરેક ક્રિયા શાંતિપૂર્વક કરો છો ? અર્થના
ચિંતન અને ઉપયોગપૂર્વક ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ.

આજે આ બધી ક્રિયાઓ કરતાં સંસ્કાર સારા પડે
છે કે ખરાબ ? વ્યવહારની શુદ્ધિ ન હોય, નિશ્ચયનું લક્ષ
ન હોય તો સારા સંસ્કાર કેવી રીતે પડે ? તત્ત્વનો નિર્ણય
ન કરે તો આગળ ચલાય નહિ. આત્માના ગુણો વધતા
રહે એવો વ્યવહાર જોઈએ. આચારમાં યુસ્તતા, ક્રિયામાં
શુદ્ધિ રાખવી જ જોઈએ.

નિશ્ચય સામે લક્ષ ન હોવાથી વ્યવહારમાં દૂષણો ઊભા થાય છે. વ્યવહારની પક્કડ નથી તેથી દિવસભરના આચારો કેવા ઢીલા પડ્યા છે ? અનુકૂળતામાં ફસાઈ ગયા તેથી પરિસ્થિતિ કેવી વિષમ બની છે.

જેનામાં તત્ત્વદર્શન છે તેના આચારો સારે બને, સુધરે. વડીલ ભૂલ હોય અને ઠપકો આપે તો સાંભળો પણ ભૂલ વિના ઠપકો આપે તો શું ? સાંભળવાની, સમજવાની ટેવ પાડો. સામો આવેશથી ખોટું કહે તો પણ ગમ ખાઈ જાવ.

જેને તત્ત્વદર્શન થાય તેને બધા સાથે મેળ વધે.

મને સહાય જોઈએ તો મારે બીજાને સહાય કરવાની- આવી વિચારણા જોઈએ. માટે ભણવું જોઈએ-ભણાવવું જોઈએ. તત્ત્વદર્શન આવે તો આરાધનામાં ચોક્કસ થવાય- ફળ દેખાય. એકલા જ્ઞાનથી તત્ત્વદર્શન થતું નથી, પરંતુ અવસર-અનવસર જાણી કામ કરતા આવડવું જોઈએ.

ક્ષમાપના બળવાને નિર્બળની કરવાની ? સજ્જને દુર્જનની કરવાની ? સજ્જન દુર્જનની સામે ક્ષમાપના કરવા જાય તો તે માર્યા વિના ન રહે. પાર્શ્વનાથ ભગવાનનો જીવ મરૂભૂતિ કમઠની માફી માંગવા ગયા. રાજાએ ના પાડી કે એ દુર્જન છે, એનો જ ગુનો છે, તું એકલો ન જતો. બળવાનને સાથે લઈને જા. છતાં એકલા ગયા. પરિણામ શું આવ્યું ? એણે શિલા નાંખી. દર્દ સહન ન થતા આર્તધ્યાન થયું. મરીને તિર્યંચ (હાથી) થવું પડ્યું.

આપણાં જવાથી સામાનો રોષ વધતો હોય, આવેશમાં આવે, જુની વાતો ઉખેડે ત્યારે માનસિક ક્ષમાપના કરવાની. ગુણસેન અગ્નિશર્માના ચરિત્રમાં અગ્નિશર્મા

આવેશમાં હતો, કાબુમાં આવે તેવો નથી તેથી કુલપતિએ ગુણસેનને ક્ષમાપના કરવા જવા ન દીધા. ગુણસેનને હૈયાપૂર્વક ક્ષમાપના કરવાના ભાવ હતા. હૃદયપૂર્વક ક્ષમાપના કરી લીધી.

સામેથી નુકસાન ન થવાનું હોય, વૈરાનુબંધ વધતા ન હોય, ગુસ્સો ન કરે તો જ ક્ષમાપના કરવા જવાનું, નહીંતર હૃદયપૂર્વક કરી લેવાની. માફી માંગવા જઈએ તે વખતે જુની વાતો ઉખેડીને વધારે ગુસ્સો કરે તે વ્યક્તિ પાસે નહિ જવાનું. માનસિક ક્ષમાપના કરી લેવાની. તત્ત્વદર્શન નથી તેથી ન કરવાના અવસરે કરે; કરવાના અવસરે ન કરે. અનુભવ જ ન મેળવે તો તત્ત્વદર્શન થાય કેવી રીતે ? મરતી વખતે વિરોધી સામે આવે અને આવેશ આવી જાય તો શું ? મરણ બગડી જાય. બધે અવસર, સંયોગ, વ્યક્તિ-બધું જોવું પડે.

જેમ અનાજ ગરમ થયા વગર પાકે નહિ તેમ માણસ ગરમ થયા વગર કામ કરવા યોગ્ય બને ? વ્યવહાર-ગરમાશથી કે ઠંડકથી ? માણસ ઠંડો રહે તો લોકો માથા ઉપર ચઢે. ગરમ થાય તો બધા ભાગી જાય. સરકાર દંડ નાંખે-ટેક્ષ નાંખે છે તો લોકો આપે, પણ સહાનુભૂતિથી માંગે તો ન આપે.

બધા પ્રેમથી કામ કરે ? અમુક કરે, અમુક ન કરે. પ્રેમ સાથે ભય હોય તો કામ થાય. નિયંત્રણ એ તત્ત્વદર્શન છે. જ્યાં શિસ્ત હોય ત્યાં બધા શિસ્તથી વર્તે.

ભગવાને જે માર્ગ બતાવ્યો છે તે માર્ગ વ્યક્તિગત લાભ આપે જ છે. જે આચરના માર્ગો છે તે આપણે પકડવા

જોઈએ. જીવન જેટલું સાદુ, ત્યાગી, વ્યવસ્થિત અંકુશવાળું
બને તેટલી સમાધિ વધુ મળે.

સતત આત્મપરિણતિ વધારવાનું કામ તત્ત્વદર્શન
કરે. દેવલોકમાં અહીંનો ત્યાગ નહિ આવે પણ સંસ્કાર
આવશે. અહીં સાધનામાં વિવેકના, ઉદાસીનતાના,
પરિણતિના સંસ્કાર ઊભા કર્યા હશે તો દેવલોકમાં ટકશે.

“નિસિદ્ધિ” કહીને શ્રાવક ઉપાશ્રયમાં આવે.
‘નિસિદ્ધિ’નો અર્થ છે “નિષેધ”. ઉપાશ્રયમાં સ્વાધ્યાય ચાલુ
છે, તેથી તેમાં અંતરાય ન થાય તેવી રીતે બેસો, વાતો કરો.
ઉપાશ્રયમાં મોટેથી ન બોલાય. આપણા નિમિત્તે કોઈને
વ્યાધાત (અંતરાય) ન થવો જોઈએ.

હીરો કાચની વચ્ચે રહે તો હીરો જ કહેવાય. તેમ
બધાની વચ્ચે રહીને પોતાની આરાધનાની વૃત્તિ કેળવે.
તત્ત્વદર્શન એટલે એક એક પ્રવૃત્તિમાંથી આપણે શું મેળવવું
છે તે નિશ્ચિત કરવું. બધાથી છૂટા નહિ પડવાનું. બધાની
સાથે રહીને આરાધના વધારવાની. તત્ત્વદર્શન માટે ફળની
ઈચ્છા જોઈએ.

દરેક પ્રવૃત્તિમાં ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર, આજ્ઞાને
યાદ રાખીને ચાલવું તે તત્ત્વદર્શન.

આવતા ભવમાં આપણા આત્મામાં ક્યા સંસ્કાર
જાગ્રત થશે ? રસવાળા સંસ્કારો, આદરવાળા, ઉપયોગવાળા
સંસ્કારો યાદ આવે-ટકે.

(૬) જનપદત્યાગ :- ગતાનુગતિક લોકવ્યવહાર
ત્યાગ :-

સંસાર-વિષયને અનુસરનારા લોકવ્યવહાર-લોકોના
વ્યવહારનો ત્યાગ.

આપણી સાથે વ્યવહાર કરનાર કેવી રીતના, કેવો વ્યવહાર કરે છે, તે વ્યવહાર માપવો જોઈએ આપણી પ્રવૃત્તિથી સામાને હિત થાય છે કે નુકસાન, તે જોવું જોઈએ. પોતાના અને સામાના લાભ-નુકસાન જોઈને પ્રવૃત્તિ કરવાની. જેમાં ફળનો વિચાર હોય તે પ્રવૃત્તિ ગૌણ કહેવાય.

રસ્તામાં લીલોતરી આવે, સુકા પાંદડા આવે, સુકા ઘાસ આવે તો ક્યાં ચલાય તે જાણવું જોઈએ. સમજણ ન રાખે તે ન ચાલે. તણખલા ઉપર ન ચલાય. પાણી હોય, નિગોદ હોય કે લીલોતરી હોય તો ક્યાંથી જવું. બધા પાણીમાં જનારા છે, પણ દશ(૧૦) પગલાં ચાલવાનું છે જ્યારે નિગોદમાં ફક્ત પાંચ પગલાં છે. તો પણ પાણીમાં જવાથી દોષ ઓછો લાગે. લીલફૂલમાં ન જવાય.

જ્યાં આચાર યુસ્તતા નથી, ત્યાં વ્યવહાર શુદ્ધિ ન ટકે. જ્ઞાનમાં, ક્રિયામાં, આદરમાં, આચારમાં સંયોગાધીન થોડી ખામી આવે, છતાં યુસ્તતા જોઈએ.

શ્રદ્ધાથી આચારમાં નિયંત્રણ આવે. જે આચારમાં છૂટ રાખી તે આચાર કેટલા પાળે ? આચારની કડકાઈ રાખો તો શ્રદ્ધા આવે. શ્રદ્ધા અંદરની વસ્તુ છે, આચાર બહારની (વસ્તુ) છે. અંદરનો નિશ્ચય બધાને દેખાતો નથી તેથી વ્યવહાર માર્ગમાં આચાર ન પાળે તો ન ચાલે; આચારપાલન બરાબર કરે પણ શ્રદ્ધામાં ઢીલો હોય તો હજી ચાલે.

સરળ જોડે વ્યવહાર કરવો, પણ માયાવીની સાથે સરળ રહીએ તો ખાડામાં પડાય. માટે વ્યક્તિને સમજી તેની સાથે તે રીતે વ્યવહાર કરવો.

સાધના બે રીતે કરવાની છે-(૧) બધાની વચ્ચે સાધના અને (૨) અંતરની સાધના. અંતરની સાધના નિશ્ચયનું લક્ષ્ય રાખીને કરવાની અને બાહ્ય સાધના

વ્યવહાર માર્ગ સાચવીને બધાની સાથે રહીને કરવાની.
 બધાને અનુકૂળ રહેવું. કોઈ કામ બતાવે તો કરી આપવું.
 અવસરે પોતાનું ગૌણ કરવું પડે તો ગૌણ કરીને પણ કરી
 આપવું. રોજ કરાવવા આવે તો કારણ પૂછી પછી કરવું.
 આપણા હૃદયમાં આદર ન હોય તો પણ ઔચિત્ય ખાતર
 કરવું. આય-વ્યયની (લાભ-નુકસાનની) તુલના કરવી.
 આપણી સાધના વિવેકપૂર્વક કરવામાં ન આવે તો ક્યારેક
 ઊંધા ભ્રમમાં ચાલ્યા જવાય. બધી પ્રવૃત્તિમાં વિવેક,
 ગૌણમુખ્યભાવ, કર્તવ્યાકર્તવ્ય, ન હોય તો મુખ્યવૃત્તિએ
 પ્રાણ વિનાના ખોળા જેવા કામ થાય. વેઠ જ ઊતરે.

મોટા ભાગે ગતાનુગતિક ક્રિયા થાય છે. વન્દન કર્યા
 પછી પ્રસન્નતા ખરી ? પ્રતિક્રમણની ક્રિયા પછી, પૂજા વિ.
 ક્રિયાઓ થયા પછી પ્રસન્નતા ખરી ? આ બધી ક્રિયા કર્તવ્યરૂપે
 કરો છો કે અહોભાવથી ? આનંદ અને પ્રસન્નતા વધતી હોય
 એ દશા અહોભાવયુક્ત ક્રિયાથી આવે. દરેક યોગમાં તન્મય
 થવું છે, આનંદમય થવું છે, એવો ભાવ લાવવો જોઈએ.

ક્રિયાને મહત્તા આપીએ છીએ, પણ ભાવને
 આજસુધી મહત્ત્વ આપ્યું નથી. આજે શ્રાવકો કે સાધુ
 આચાર્ય ભગવંત સાથે વાત કરવી હોય તો હાથ જોડીને
 વાત કરે ? ગુરુ પાસે હાથ જોડીને ઊભા રહેવું એ વ્યવહાર
 કેમ ગયો ? વડીલ પાસે હાથ જોડવા એ ભાવ કેમ નહિ
 ? હાથ જોડે તો કરણથી પણ પૂજ્યભાવ આવે. આજે
 પૂજ્યભાવ થોડો છે, પણ માર્ગ બંધ થયો.

શુદ્ધ ક્રિયા વધારેમાં વધારે નવગ્રૈવેયક આપે, જ્યારે
 ભાવ અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન આપે. દેવલોકમાં અહીંની
 ક્રિયા નહિ રહે; ક્રિયાના ભાવ રહેશે.

જાતિસ્મરણમાં બધું યાદ ન આવે, પણ સારા યા
નરસા ભાવથી જે સંસ્કાર નાંખ્યા હોય તે યાદ આવે.

ભાવવગરની ગતાનુગતિક પ્રવૃત્તિ દેવલોકમાં યાદ
નહિ આવે, પણ સંસાર કરતા વિપરીત ભાવો મજબૂત
કરીએ તો આપણો દેવલોકમાં “જય” છે.

બધા દ્રવ્યમાં ઉણોદરી એટલે પ્રમાણ ઓછું; વસ્તુનો
ઘટાડો. આપણને બધા વ્યવહારમાં પૂર્ણતા જોઈએ કે ઓછાશ
ચાલે ? પુદ્ગલાનંદી આત્માને ઓછાશ ચાલતી નથી.
પુદ્ગલાનંદીપણું જાય તો થોડામાં ચલાવવાનું મન થાય.
ઓછી વસ્તુમાં આનંદ આવે તો પુદ્ગલાનંદીપણું જાય.

દરેક જગ્યાએ ભાવને સુધારવાની દૃષ્ટિ જોઈએ.
સંસારીને જ્યાં અનુકૂળતા હોય ત્યાં આનંદ આવે, જ્યારે
સાધકને ભાવ સુધરે તેમાં આનંદ આવે.

સંયોગો કર્માધીન અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ મળે; માનપાન
ઓછાવત્તા મળે; બુદ્ધિ ઓછી વધારે મળે, તો સાધના શેમાં?
અનુકૂળતા હોય ત્યારે બીજાને સહાયક બને તેમાં, બીજાને
ગુણ ઉત્પન્ન કરે તેમાં; બુદ્ધિ ન હોય તો જ્ઞાની પ્રત્યે આદર,
સહાય, બહુમાન કરે. નિરોગી હોય તો રોગીને સહાય કરે.
સેવા લેનાર પોતાના રોગ ઘટે તેવું નિયંત્રિત જીવન બનાવે.

ટૂંકમાં શક્તિ હોય તો સાધના કરે. શક્તિ ન હોય
તો એના સાધક પ્રત્યે આદર-બહુમાન ભાવ વધારે. સતત
આંતરિક અધ્યવસાયોની શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ કરતાં રહેવાથી
સદ્ગતિ અને સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

